

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი
თეორიული და გამოყენებითი ენათმეცნიერების ინსტიტუტი

ზურაბ ბარათაშვილი

გარდამავლობა, ვალენტობა და ზმნის აქტანტური სტრუქტურები შუმერულ ენაში

ფილოლოგიის დოქტორის (Ph. D.) აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად
წარმოდგენილი

დისერტაცია

სამეცნიერო ხელმძღვანელები: აკად. თამაზ გამყრელიძე
ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი

ემერიტუსი პროფესორი ჯემალ შარაშენიძე
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი

თბილისი
2018

სარჩევი

შემოკლებები	5
შესავალი	8
0.1 ნაშრომის მიზანი და საკვლევი საკითხი.....	8
0.2 თეორიული ჩარჩო (theoretical framework).....	8
0.3 ნაშრომის სტრუქტურა	9
0.4 მეთოდი და მეთოდოლოგია (resp. ხერხები).....	10
თავი I ზოგადთეორიული წანამდგრები და დებულებები	11
1.1 ზოგადი.....	11
1.2 სემანტიკური როლები და გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივები	12
1.2.1 სემანტიკური როლები.....	12
1.2.2 გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივები	17
1.3 გრამატიკულ წყობათა (alignment) ტიპები.....	18
1.4 გარდამავლობა	22
1.4.1 პროტოტიპური, სემანტიკური და სინტაქსური გარდამავლობა.....	22
1.4.2 სტიმული, ექსპერიენცერი და გარდამავლობა	28
1.5 სინტაქსური ფუნქციები ქვემდებარისა და დამატებათა სახეობები.....	29
1.5.1 ზოგადი.....	29
1.5.2 დამატებათა ტიპები	30
1.5.3 ცრუსუბიექტი (dummy) და ირიბი დამატება	33
1.6 აქტანტთა სინტაქსური ქცევა	33
1.6.1 ზოგადი.....	33
1.6.2 შეზღუდვა კოორდინაციაში	34
1.6.3 იმპერატიული კონსტრუქცია.....	35
1.6.4 რელატივიზაცია	36
1.6.5 რეფლექსივიზაცია.....	38
1.6.6 აქტანტური დერივაცია (valency-increasing and decreasing operations)	39
1.6.6.1 გვარი	39
1.6.6.2 აპლიკატივი	40
1.6.6.3 კაუზატივი	41
1.7 სემანტიკური და სინტაქსური ვალენტობა.....	42
1.7.1 ზოგადი.....	42

1.7.2 ურთიერთმიმართება ვალენტობასა და გარდამავლობას შორის	44
1.8 აქტანტა შეთანხმება ზმნასთან (indexing)	45
1.9 ამოსავალი დებულებები შემდეგი კვლევისათვის	47
თავი II შუმეროლოგიური ტრადიციული გრამატიკა	49
2.1 ზოგადი.....	49
2.2 დამწერლობისა და დაწერილობის პრობლემა.....	49
2.3 ფონემური შედგენილობის პრობლემა	58
2.4 სიტყვა შუმერულში	61
2.5 უღლებათა და წყობათა ტიპები.....	73
თავი III აქტანტური დერივაცია შუმერულში: საუღლებელი პრეფიქსები	78
3.1. ზოგადი.....	78
3.2 საუღლებელ პრეფიქსთა სხვადასხვაგვარი ინტერპრეტაცია	78
3.3 საუღლებელი პრეფიქსები და ვალენტობა	93
3.4 შუმერული „საუღლებელი პრეფიქსების“ შედარება ქართული ენის ქცევის გრამატიკულ კატეგორიასთან.....	98
3.5 დასკვნა	110
თავი IV	114
სივრცობრივი პრეფიქსები შუმერულში	114
4.1 ზოგადი.....	114
4.2 სივრცობრივი აფიქსების მოკლე აღწერა.....	116
4.2.1 ლოკატივი	116
4.2.3 აბლატივი	121
4.2.4 ტერმინატივი	124
4.2.5 კომიტატივი	126
4.2.6 დატივი	131
4.3 სივრცობრივი პრეფიქსები: სემანტიკური როლები, გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივები და სინტაქსური ფუნქციები	137
4.3.1 ზოგადი.....	137
4.3.2 რელატივიზაცია	137
4.3.3 რეფლექსივიზაცია.....	140
4.3.4 კოორდინაცია	142
4.3.5 კაუზაცია	144

4.3.6 დატიური დაწინაურება	147
4.4 სივრცობრივი პრეფიქსები: ვალენტობა	149
4.5 სივრცობრივი პრეფიქსების ფლექსიურობა-დერივაციულობის საკითხი	152
4.6 სივრცობრივი პრეფიქსების აპლიკატიურობის საკითხი	155
4.7 დასკვნა	158
თავი V ვალენტობათა ამოსავალი და სინტაქსური ალტერნაციით მიღებული მოდელები...	161
5.1 ზოგადი.....	161
5.2 ქვემდებარის სინტაქსური ტესტები.....	163
5.3 კონსტრუქციათა ტიპები – ვალენტობისა და გარდამავლობის კომბინაციები.....	165
5.3.1 ერთვალენტიანი გარდაუვალი კონსტრუქცია	165
5.3.2 ორვალენტიანი გარდამავალი კონსტრუქცია	169
5.3.3 სამვალენტიანი გარდამავალი კონსტრუქცია	172
5.3.4 ორვალენტიანი გარდაუვალი კონსტრუქცია	180
5.3.5 სემანტიკურად ობლიგატორული უბრალო დამატებები	188
5.4 დასკვნა	189
6. დასკვნა და სამომავლო კვლევა	192
ბიბლიოგრაფია	197
სამადლობელი	204
Acknowledgement	204

შემოკლებები

1 პირველი პირი

2 მეორე პირი/კლასი

3 მესამე პირი/კლასი

A აგენსის (ორ- და სამვალენტიანი ზმნის პირველი აქტანტი) შესატყვისი გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივი

ABEN (autobenefactive) – ავტობენეფაქტივი (resp. სასუბიექტო ქცევა, ირიბი რფლექსივი)

ABL (ablative) აბლატივი

ABS (absolutive) აბსოლუტივი

ACC (accusative) – აკუზატივი

ADEL (adelative) – ადელატივი

ADV (adverbial case) – ვითარებითი/ზმნიზედური ბრუნვა

AGR (agreement) – შეთანხმება

ANT (anteriority) – ანტერიორულობა (resp. უწინარესობა)

ANTIP (antipassive) – ანტიპასივი

AOR (aorist) – აორისტი

AV (active/actor voice) – მოქმედებითი გვარი

BEN (benefactive) – ბენეფაქტივი

CAUS (causative) – კაუზატივი

COH (cohortative) კოჰორტატივი

COL (collective) კოლექტიური/კრებითი

COM (comitative) კომიტატივი

COMP (complementizer) – დამატებითი დამოკიდებული წინადადების შემომყვანი კავშირი

DAT (dative) დატივი (resp. მიცემითი)

DEF (definite) – განსაზღვრულობა

DEM (demonstrative) დემონსტრატივი (resp. ჩვენებითი)

DIR (directive) დირექტივი

EQU (equative) ეკვატივი

ERG (ergative) ერგატივი

F (feminine) – მდედრობითი

GEN (genetive) გენტივი (resp. ნათესაობითი)

H (human) გონიერი

IMP (imperative) – იმპერატივი (resp. ბრძანებითი)

INCH (inchoative) – ინქოატივი

INDF (indefinite) – განუსაზღვრელობა

INDIC (indicative) – ინდიკატივი (resp. თხრობითი)

INS (instrumental) – ისტრუმენტალისი

INT (intensification) ინტენსიფიკაცია

INVOL (involitional) – უნებლიე

IOBJ (indirect object) – ირიბი დამატება

IPFV (imperfective) იმპერფექტივი

IPRF (imperfect) – იმპერფექტი

LNK (linker) – მაკავშირებელი

LOC (locative) ლოკატივი

M (masculine) – მამრობითი

MAL (malefactive) – მალეფაქტივი

MID (middle voice) საშუალო გვარი

N (non-human) არაგონიერი

NEG (negation, negative) უკუთქმითი

NEUT (neutral) ნეიტრალური

NMLZ (nominalizer) ნომინალიზატორი

NP (noun/nominal phrase) – სახელური ფრაზა

OBJ1 (primary object) – პირველადი დამატება

OBJ2 (secondary object) – მეორეული დამატება

OBL (oblique) – უბრალო დამატება

OPT (optative) – ოპტატივი

OV (objective voice) – ობიექტური გვარი

P პაციენსის (ორ- და სამვალენტიანი ზმნის აქტანტი) შესატყვისი (გარდამავალი ზმნის მეორე აქტანტი) გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივი

PASS (passive) – ვნებითი გვარი

PFV (perfective) – პერფექტივი (სრული ასპექტი)

PL (plural) მრავლობითი

POSS (possessive) კუთვნილებითი ნაცვალსახელი

PREC (precative) პრეკატივი (ასირიოლოგიაში ძირითადად გამოიყენება იუსივის სინონიმად)

PREV (preverb) – პრევერბი (resp. ზმნისწინი)

PRS (present) – ახლანდელი დრო

PST (past) – წარსული დრო

R რეციპიენტის (სამვალენტიანი ზმნის აქტანტი) შესატყვისი გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივი

REL (relative case) – რელაციური/მიმართებითი ბრუნვა (იხ. გრენლანდიური ენა)

REL (relativizer) – რელატივიზატორი

S გარდაუვალი ერთვალენტიანი ზმნის ერთადერთი აქტანტი

SBJ (subject) – ქვემდებარე

SG (singular) მხოლობითი

SUPERESS (superessive) – სუპერესივი

SUPERLAT (superlative) – სუპერლატივი

T ორმაგად გარდამავალი ზმნების ერთ-ერთი გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივი

TERM (terminative) ტერმინატივი

THEM (thematic marker) – თემის ნიშანი

TOP (topic) – ტოპიკი (resp. თემა)

VENT (ventive) ვენტივი

შესავალი

0.1 ნაშრომის მიზანი და საკვლევი საკითხი

ნაშრომში შეისწავლება შუმერული ენის ზმნის აქტანტური სტრუქტურა, მასთან დაკავშირებული გარდამავლობისა და ვალენტობის საკითხი. ამ პრობლემას განვიხილავთ სამი ენობრივი დონის გათვალისწინებით: როგორია მოცემული ზმნური სტრუქტურის სემანტიკა (რომელ სემანტიკურ როლებს უკავშირდება), როგორ აისახება (mapping) სემანტიკური როლები სინტაქსურ ფუნქციებში და როგორ მარკირდება მორფოლოგიურად სემანტიკური როლებისა და სინტაქსური ფუნქციების კავშირი და ამ კავშირთა მონაცვლეობები (ალტერნაციები).

მთავარი მიზანია შუმერული ზმნების აქტანტური სტრუქტურის აღწერა: გარდამავლობისა და ვალენტობის კომბინაციის გამოთვლა, ერთ-, ორ- და სამვალენტიან ზმნათა მოდელების დადგენა, თეორიულად შესაძლებელი და ენაში რეალურად დადასტურებულ სტრუქტურათა გამოვლენა და დაუდასტურებელთა მითითება.

აღწერის შემდეგ გამოვლენილ მოდელებს განვიხილავთ უფრო ფართო კონტექსტის გათვალისწინებით ფუნქციური ტიპოლოგიის ფარგლებში. შეძლებისდაგვარად გამოვარკვევთ რა ტიპის ტიპოლოგიური განზოგადებები (resp. გენერალიზაციები) უკავშირდება ვალენტობისა და გარდამავლობის სტრუქტურას შუმერულში.

0.2 თეორიული ჩარჩო (theoretical framework)

რადგანაც არცერთი თეორიული ჩარჩო არ არის სრულყოფილი (ვერცერთი თეორიული ჩარჩო ვერ აქცევს ყურადღებას ენის თითოეულ დეტალსა და ნიუანსს), ამიტომ ვამჯობინეთ ნაშრომისათვის ღირებული ამოსავალი დებულებები, განმარტებები (დეფინიციები) და სინტაქსური ტესტები შეგვერჩია სხვადასხვა თეორიული ჩარჩოს მიხედვით (ფაქტობრივად, ეკლექტიკურ მიდგომად შეიძლება განვიხილოთ, ოღონდ არა მექანიკური და უპრინციპო შერჩევით).

ოცზე მეტი სინტაქსური თეორიიდან შევარჩიეთ ფუნქციური ტიპოლოგია, ენათმეცნიერების საბაზისო თეორია, დამოკიდებულებათა გრამატიკა, როლურ-

რეფერენციული (ფუნქციონალისტური თეორიული ჩარჩოები) და ლექსიკურ-ფუნქციური გრამატიკა (გენერატივისტული თეორიული ჩარჩო).

ამოსავალ დებულებებსა და დეფინიციებზე I თავში ვიმსჯელებთ.

0.3 ნაშრომის სტრუქტურა

ნაშრომი შედგება ხუთი თავისგან. პირველ თავში განიხილება ის თეორიული წანამძღვრები და დებულებები რომელიც აუცილებელია ამ კვლევისათვის: აღვწეროთ და შეძლებისდაგვარად ტიპოლოგიურ კონტექსტში მოვაქციოთ შუმერული ენის გარდამავლობა, ვალენტობა და აქტანტური სტრუქტურები (როგორც მორფოლოგიური, ასევე სინტაქსური). ტრადიციული შუმეროლოგია ძირითადად ორიენტირებული იყო მორფოლოგიაზე, ამიტომ სადავო თუ ნაკლებად განხილულ სინტაქსურ საკითხებს ეთმობა მომდევნო თავები.

მეორე თავში მიმოხილულია შუმერული ლინგვისტური ლიტერატურა და განსაკუთრებით ის საჭირო და აუცილებელი შუმეროლოგიური საკითხები, რომლებიც საბაზისოდ არის აუცილებელი ნაშრომის მიზნისათვის: შუმერული დამწერლობა და ორთოგრაფია, ფონემური ინვენტარი, სიტყვის განსაზღვრა შუმერულში, უღლებათა და წყობათა ტიპები.

მესამე თავი ეთმობა ე. წ. საუღლებელი პრეფიქსების სემანტიკურ, მორფოლოგიურ და სინტაქსურ ანალიზს. შეძლებისდაგვარად გამორკვეულია მათი კავშირი ვალენტობასა და გარდამავლობასთან. ბოლოს შედარებულია ქართული ქცევის გრამატიკული კატეგორიის სემანტიკურ და სინტაქსურ მახასიათებლებთან, რადგანაც საუღლებელი პრეფიქსების სემანტიკური და სინტაქსური მახასიათებლები ტიპოლოგიურად მსგავს კატეგორიად შეიძლება მივიჩნიოთ.

მეოთხე თავში განიხილება ე. წ. სივრცობრივი პრეფიქსები და მათი სინტაქსური მახასიათებლები (რა თქმა უნდა, სემანტიკისა და მორფოლოგიის გათვალისწინებით). განხილულია შუმეროლოგიაში გავრცელებელი სხვადასხვა შეხედულება და სინტაქსური ტესტების მიხედვით გამორკვეულია მათი სინტაქსური ფუნქციები, კავშირი ვალენტობასა და გარდამავლობასთან, ასევე ფლექსიურობა-დერივაციულობისა და აპლიკატიურობის საკითხი.

მეხუთე თავში განიხილება ქვემდებარე სინტაქსური ტესტების საფუძველზე, შემდეგ კი – გარდამავლობისა და ვალენტობის კომბინაციები რეალურად დადასტურებული და დაუდასტურებელი აქტანტური მოდელები. ეს მოდელები აღწერილია სემანტიკური როლების სინტაქსურ ფუნქციებში ასახვის მიხედვით სინტაქსური ალტერნაციების გათვალისწინებით, ასევე შეუსაბამობა სემანტიკურ ვალენტობასა და გარდამავლობას, ერთი მხრივ, სინტაქსურ ვალენტობასა და გარდამავლობას შორის, მეორე მხრივ. მითითებულია ტექსტებში დაუდასტურებელი სინტაქსური მონაცვლეობები და ამოსავალი კონსტრუქციები.

დასკვნაში მიმოხილულია ნაშრომის ყოველი თავის შედეგი და ეს შედეგები განხილულია ფუნქციური ტიპოლოგიის კონტექსტში.

0.4 მეთოდი და მეთოდოლოგია (resp. ხერხები)

საანალიზო მაგალითები ძირითადად ამოღებულია ოქსფორდის აღმოსავლეთ-მცოდნეობის ფაკულტეტის ელექტრონული ბაზიდან (ბლეკი, კანინგემი, ებელინგი, ფლიუკიგერ-ჰოუკერი, რობსონი, ტეილორი, ზოიომი 1998-2006). საჭიროების შემთხვევაში, სადაც გაგვიჭირდა კონკრეტული მაგალითების მოძიება, ვუთითებთ რომელიმე გრამატიკისა თუ სტატიის ავტორს. შუმერულისთვის შეუძლებელია (რადგანაც მკვდარი ენაა და ინფორმანტები არ არსებობენ) ხელოვნურად შექმნილი კონსტრუქციებისა და მათი გრამატიკულობის გადამოწმება, როგორც ფართოდ არის გავრცელებული სხვადასხვა მომაკვდავი ენის შესწავლისას, ამიტომ ვერ მოვახერხებთ ენისათვის მცდარი და გრამატიკული კონსტრუქციების ურთიერთშეპირისპირებას: მხოლოდ ტექსტებში მიგნებულ მაგალითებს დავჯერდებით.

მიზანი არის არა კონსტრუქციათა აღწერა ტრადიციული გრამატიკის, არამედ აღწერა და ანალიზი ზემოჩამოთვლილი თეორიულ ჩარჩოთა ფარგლებში. ამ თეორიათა პრინციპები მოცემული იქნება I თავში.

თავი I

ზოგადთეორიული წანამძღვრები და დებულებები

1.1 ზოგადი

ამ თავში განიხილება ის თეორიული წანამძღვრები, რომლებიც საჭიროა მოცემული ნაშრომის მიზნისათვის გადავამოწმოთ ტრადიციული შეხედულებები და შევავსოთ მასალა და ანალიზი გარდამავლობის, ვალენტობის, სინტაქსური ფუნქციებისა (ქვემდებარე და სხვადასხვა ტიპის დამატება) და აქტანტური სტრუქტურების შესახებ თანამედროვე ენათმეცნიერების ზოგიერთი თეორიის მიხედვით.

თანამედროვე სინტაქსური თეორიები დიდი მრავალფეროვნებით ხასიათდება¹ (ვან ვალინი, ლაპოლა 1997: 11-12; ფარელი 2005; მიულერი 2015) როგორც გენერატიული/გენერატივისტული, ასევე ფუნქციონალისტური ტრადიციების მიხედვით. ჩვენი მიზანია, რამდენიმე ასეთი თეორიიდან ამოვარჩიოთ ის ძირითადი დებულებები, რომლებიც შუმერული ენის სინტაქსის აღწერისათვის უფრო ადეკვატურ სურათს მოგვცემს და ფუნქციური/ფუნქციონალისტური (და არა გენერატივისტული²) ტიპოლოგიის თვალსაზრისით განვიხილოთ მიღებული შედეგები.

ამოსავალი დებულებებისათვის განვიხილავთ როგორც ფუნქციონალისტურ (დამოკიდებულებათა გრამატიკა³ (ტენიერი 1988), როლურ-რეფერენციული გრამატიკა (ვან ვალინი 2001; კიბრიკი, პლუნგიანი 2009), ფუნქციონალისტური ტიპოლოგია და ენათმეცნიერების საბაზისო თეორია (ჰოპერი, თომპსონი 1980; კომრი 1989; დიქსონი 2010; ჰასპელმათი 2011)), ასევე არატრანსფორმაციულ გენერატივისტულ მიმდინარეობებს (ლექსიკურ-ფუნქციური გრამატიკა (დალრიმპლი 2001; ბრესნანი, ასუდეჰი, ტოივონენი, ვესლერი 2016).

აღნიშნული თეორიების მიხედვით, მიმოვიხილავთ სემანტიკური როლების ძირითად ტიპებს, გრამატიკულ-სემანტიკურ პრიმიტივებს კომრიანული მიდგომით

¹ ვან ვალინი და ლაპოლა ჩამოთვლიან 14 გრამატიკულ თეორიას, თუმცა აღნიშნული სია, სრული არ არის.

² ამის შესახებ იხილეთ მარკ ბეიკერის ნაშრომი, რომელშიც განხილულია გენერატივისტული ტიპოლოგიის ძირითადი დებულებები (ბეიკერი 2010).

³ დამოკიდებულებათა გრამატიკის განვითარების შესახებ იხ. (აგელი, ფიშერი 2010; მიულერი 2015).

(და მათი საშუალებით ენათა წყობის სხვადასხვა ტიპს), სემანტიკურ და სინტაქსურ გარდამავლობას (აგრეთვე მივუთითებთ ზოგიერთი გავრცელებული თეორიული დებულების მცდარობას ტიპოლოგიასა და ენათმეცნიერების საბაზისო თეორიაში), სინტაქსური ფუნქციებს (ქვემდებარე, პირდაპირი/ირიბი და პირველადი/მეორეული (primary/secondary) დამატებები) მარკირებისა და სინტაქსური ქცევითი მახასიათებლების (code and behavioural properties) მიხედვით, სემანტიკურ და სინტაქსურ ვალენტობათა ურთიერთმიმართებას. ამ თავის ბოლოს ჩამოვყალიბებთ იმ ზოგიერთ ამოსავალ დებულებას, რომლებიც საჭიროა შემდეგი ანალიზისათვის. ერთ-ერთი მთავარი მიდგომა კი არის ყოველი შემასმენლის განხილვისას მასთან სინტაქსურად წარმოდგენილი აქტანტებისა და სემანტიკურად ნაგულისხმევი როლების შესაბამისობის გაანალიზება.

1.2 სემანტიკური როლები და გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივები

1.2.1 სემანტიკური როლები

ენობრივი ანალიზის ერთ-ერთი მხარე შეიძლება იყოს სემანტიკური და სინტაქსური დონეების ურთიერთშესაბამისობა. უფრო ზუსტად, შეიძლება განვიხილოთ ზმნით გამოხატულ მოქმედებასა თუ მდგომარეობაში მონაწილე პარტიციპანტების შესაბამისობა სინტაქსურ აქტანტებთან. ამგვარ პარტიციპანტებს (თუ სემანტიკურ როლებს) განიხილავენ უნივერსალურ სემანტიკურ კატეგორიებად (ტესტელეცი 2001: 206; ფარელი 2005: 7; პლუნგიანი 2010: 161). სხვადასხვა თეორიიდან და ტრადიციიდან გამომდინარე, სხვადასხვა რაოდენობისა და ხასიათის სემანტიკურ როლებს მიიჩნევენ უნივერსალურად: აგენსი, პაციენსი, თემა, რეციპიენტი, ბენეფაქტივი/მალეფაქტივი, ინსტრუმენტი, ლოკატივი, მიზანი, სტიმული და ექსპერიენცერი (კლაიმანი 1991: 40; პალმერი 1994: 5; ტესტელეცი 2001: 2013-2015; ფარელი 2005: 39-40; პლუნგიანი 2010: 161-165).

აღნიშნულ სემანტიკურ როლებს განსაზღვრავს ზმნის სალექსიკონო განმარტება და მისი სემანტიკური ტიპი. დინამიკური შინაარსის გამომხატველ ზმნებში გამოიყოფა აგენსი, პაციენსი, ბენეფაქტივი და ა. შ. ყველაზე ხშირად გავრცელებული როლები,

რომლებითაც გრამატიკულ თეორიებში ოპერირებენ, არის აგენსი მოქმედების შემსრულებელი სემანტიკური როლი, და პაციენსი მოქმედების განმცდელი (ფიზიკურად). ენები შეიძლება ემთხვეოდეს სემანტიკური როლების მიხედვით, მაგრამ განსხვავდებოდეს ამ როლების გრამატიკული მარკირებით (პალმერი 1994: 3).

(1) აგენსი ~ პაციენსი

კაცმა გატეხა ფინჯანი

(1) წინადადებაში „კაცმა“ მოქმედების ჩამდენი პარტიციპანტია, რომელიც შეესაბამება აგენსს, ხოლო „ფინჯანი“ წარმოადგენს მოქმედების შედეგს და შეესაბამება პაციენსის სემანტიკურ როლს.

შესაძლებელია, წინადადებაში წარმოდგენილი იყოს მხოლოდ ერთი სემანტიკური როლი, რომელიც ან პაციენსი იქნება, ან აგენსი:

(2) აგენსი

a. *კაცი გაიქცა*

პაციენსი

b. *ვაშლი გაიჭყლიტა*

რეციპიენტი და მიზანი ხშირად წარმოდგენილია „გადატანისა“ თუ „გადაცემის“ და მოძრაობის მნიშვნელობის მქონე ზმნებათან დაკავშირებულ პარტიციპანტებში. როგორც წესი, რეციპიენტი (პარტიციპანტი, რომელიც იღებს ზმნით გამოხატული მოქმედებით რომელიმე საგანს) წარმოადგენს სულიერ მონაწილეს, ხოლო მიზანი (როგორც წესი, პარტიციპანტი, რომელიც წარმოადგენს მოძრაობით გამოხატული მოქმედების მიღწევის შედეგს) უსულოს, მაგრამ მაინც ეს ყველაფერი დამოკიდებულია კონკრეტულ გრამატიკულ თეორიასა და ავტორის გემოვნებაზე: უ. კროფტი თავის ფუნქციურ ტიპოლოგიაში (და ასევე ჯ. ბრესნანის ლექსიკურ-ფუნქციური გრამატიკის მიმდევრებიც) იყენებს მიზანს (ვან ვალინი 2001: 24; კროფტი 2003: 143; დალ-რიმპლი 2001: 16).

- (3) აგენსი ~ თემა ~ რეციპიენტი
- a. *მეგობრებმა წერილი გაუგზავნეს კაცს*
აგენსი ~ მიზანი
 - b. *კაცი სახლში წავიდა*

(3a) მაგალითში „კაცს“ გამოხატავს „წერილის“ მიმღებს და შესაბამისად წარმოადგენს რეციპიენტს, ხოლო (3b) წინადადებაში „სახლში“ წევრი არის მოქმედების შესრულების ბოლო წერტილი და ამიტომაც შეესაბამება მიზანს.

(3a) წინადადებაში „წერილი“ განიხილება როგორც თემის სემანტიკური როლის გამომხატველი, რადგანაც, განმარტების თანახმად, თემა არის ის სემანტიკური როლი, რომელიც გადაიცემა და შინაგან თუ გარეგან ცვლილებას არ განიცდის პაციენსისაგან გასხვავებით (პლუნგიანი 2010: 163). მაგრამ ყოველთვის ძნელია ზღვრის გავლება პაციენსსა და თემას შორის:

(4) ინგლისური

თემა ~ პაციენსი

Tom bak-ed Susan a cake

ტომი ცხობა-PST სუზანი INDF ნამცხვარი

„ტომმა გამოუცხო სუზანს ნამცხვარი“. (ბრესნანი, ასუდეჰი, ტოივონენი, ვესლერი 2016: 99)

ლექსიკურ-ფუნქციურ გრამტიკაში cake განიხილება როგორც თემა და არა პაციენსი მიუხედავად იმისა, რომ მოცემული ობიექტი იცვლის შინაგან მდგომარეობას (ბრესნანი, ასუდეჰი, ტოივონენი, ვესლერი 2016: 99). სემანტიკურ როლებს შორის ამგვარი ტიპის განსხვავებას ონტოლოგიურ პრობლემად მიიჩნევენ (პიტერ ოსტინი, პირადი საუბრები).

ბენეფაქტივი/მალეფაქტივი ახლოს დგას რეციპიენტთან, მაგრამ მისგან განსხვავებით, უშუალოდ კი არ იღებს თემის როლით გამოხატულ საგანს, არამედ მათ სასარგებლოდ თუ საზიანოდ სრულდება მოქმედება.

(5) ბენეფაქტივი

- a. *კაცმა მეგობარს ნამცხვარი გამოუცხო.*

მალეფაქტივი

- b. *კაცმა მეგობარს ნამცხვარი წაართვა.*

(5a) წინადადებაში „მეგობარს“ გამოხატავს ბენეფაქტის, რადგანაც მის სასარგებლოდ სრულდება მოქმედება, ხოლო (5b)-ში წარმოადგენს მალეფაქტის, რადგანც მის საზიანოდ სრულდება მოქმედება. მაგრამ ენებში ხშირად ერთნაირად არის მარკირებული ორივე სემანტიკური როლი და ანალიზის თვალსაზრისით ერთმანეთისაგან არ განსხვავდებიან.

სხვადასხვა ენაში გრძნობა-აქტის (აფექტური) და ემოციის გამომხატველ ზმნებთან (პალმერი 1994: 27)⁴ დაკავშირებული სემანტიკური როლები ხშირად განსხვავებულად მარკირდება (იხ. მომდევნო თავები) მოქმედების გამომხატველი ზმნებისაგან. აგენსისა და პაციენსის ნაცვლად სტიმულისა (სემანტიკური როლი, რომელიც იწვევს გძნობას) და ექსპერიენცერის (სემანტიკური როლი, რომელშიც სტიმული იწვევს გრძნობას) სემანტიკური როლები უკავშირდება.

- (6) *სტიმული* ~ ექსპერიენცერი
 a. *კაცს უყვარს მწვადი*
 b. *კაცი ხედავს მეგობარს*

როგორც (6a), ასევე (6b) წინადადებებში „კაც“ წარმოადგენს ექსპერიენცერს, ხოლო „მწვადი“ და „მეგობარი“ სტიმულს.

არის შემთხვევები როდესაც მოცემული პარტიციპანტისათვის ძნელია ერთი რომელიმე სემანტიკური როლის მიწერა და შინაარსობრივად ორ როლს მაინც უკავშირდება.

- (7) ინგლისური
 a. თემა ~ პაციენსი
They load-ed hay onto the wagon
 3PL ტვირთვა-PST თივა SUPERLAT INDF ურიკა
 „მათ დატვირთეს თივა ურიკაზე“.
 მიზანი ~ პაციენსი
 b. *They load-ed the wagon with hay*
 3PL ტვირთვა-PST INDF ურიკა INS თივა
 „მათ დატვირთეს ურიკა თივით“.

⁴ ფ. პალმერი stimulus-ის ნაცვლად ხმარობს experienced.

(7a) წინადადებაში *hay* არის როგორც პაციენსი, ასევე თემა, რადგან მოქმედებას განიცდის პაციენსის მსგავსად და წარმოადგენს მოძრავ საგანს თემის მსგავსად, ხოლო (7b) წინადადებაში *wagon* ასრულებს მიზნის სემანტიკურ როლს როგორც ეს არის (7a) წინადადებაში და ამას ემატება პაციენსის სემანტიკური როლი (ფარელი 2005: 40-41).

როგორც მ. დრაიერი მიუთითებს, (8) მაგალითში *John* ითავსებს აგენსისა და თემის/პაციენსის როლს, რადგანაც მოქმედებს, თვითონაც მოძრაობს და განიცდის მდგომარეობის ცვლილებას:

(8) ინგლისური

<i>John</i>	<i>is</i>	<i>walking</i>
ჯონი	3SG.PROG	სიარული

„ჯონი დადის“. (დრაიერი 1986: 840)

კაუზატიურ კონსტრუქციებში მონაწილეობენ კაუზატორი და კაუზირებული პარტიციპანტები. კაუზატორი, როგორც წესი, შეესატყვისება აგენსს, მაგრამ კაუზირებულმა შეიძლება შეითავსოს ორი როლი – პაციენსი (რადგან კაუზატორი ზემოქმედებს მასზე) და აგენსი (რადგან, თავის მხრივ, კაუზირებულმაც შეიძლება იმოქმედოს სხვა პაციენსზე). ასეა წარმოდგენილი (9a) წინადადებაში, მაგრამ (9b) გვიჩვენებს, რომ კაუზირებული წარმოადგენს ექსპერიენცერს, რადგან „ჩვენება“ ზმნა გულისხმობს გრძნობით აღმქმელ პარტიციპანტს.

- (9) a. *კაცმა მეგობარს ფინჯანი გაატეხინა.*
 b. *კაცმა მეგობარს ფინჯანი დაანახვა.*

რადგანაც კაუზირებული შეიძლება დაუკავშირდეს ორ სემანტიკურ როლს, ამიტომაც ხშირად სემანტიკური თვალსაზრისით, კაუზატიურ კონსტრუქციას ორშემადგენლიანად/ორწინადადებიანად (biclausal) წარმოადგენენ ხოლმე (კროეგერი 2004: 212).

1.2.2 გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივები

გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივები⁵ (S, A, P⁶, T, R), როგორც ტიპოლოგიურად ღირებული შედარებითი ცნებები (და არა სინტაქსური ფუნქციები, რომლებიც სხვადასხვა ენაში სხვადასხვა კრიტერიუმით შეიძლება განისაზღვროს), გამოიყენება სემანტიკური როლებისა და სინტაქსური ფუნქციების ურთიერთმიმართების დასადგენად (კომრი 1989: 125; მალჩუკოვი, ჰასპელმათი, კომრი 2010: 1; ჰასპელმათი 2011: 539, 543). გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივები არის სინტაქსური ტერმინები, რომელთა პროტოტიპები განისაზღვრება სემანტიკური ტერმინებით (ჰასპელმათი 2011: 546). პროტოტიპურობის თეორიის თანახმად, A გამოსახავს აგენსის სემანტიკურ როლს, P პაციენსს, T თემას, ხოლო R რეციპიენტს. მაგრამ სემანტიკური როლები და სინტაქსური ფუნქციები ყოველთვის ასე სწორხაზოვნად არ ეთანადება ერთმანეთს: არაპროტოტიპური სიტუაციებისა და არაკანონიკური მარკირების დროს გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივები იგივე რჩება, მაგრამ სემანტიკური როლები შეიძლება იყოს განსხვავებული (მაგ., ექსპერიენცერი, სტიმული, ბენეფაქტივი, მიზანი და ა. შ. განიხილება როგორც A, P, T, R) (კომრი 1978: 331; ჰასპელმათი 2011: 558).

(10) ინგლისური

- a. *John* *kill-ed* *Bill*
ჯონი კვლა-PST ბილი
„ჯონმა მოკლა ბილი“.
- b. *John* *underwent* *an* *operation*
ჯონი გადატანა.PST INDF ოპერაცია
„ჯონმა გადაიტანა ოპერაცია“. (კომრი 1978: 331)
- c. *He* *enter-ed* *the* *house*
3SG.M შესვლა-PST DEF სახლი
„სახლში შევიდა“. (პალმერი 1994: 29).

⁵ ძირითადად განასხვავებენ სამ მიდგომას: კომრისეულს, დიქსონისეულსა და ბიკელისეულს. ბ. კომრი და რ. დიქსონი ორიენტირებულები არიან სინტაქსზე და S, A, P პრიმიტივებს იყენებენ ზმნათა კონკრეტული ტიპებისათვის მაშინ, როცა ბ. ბიკელისათვის ისინი განზოგადებული როლებია და გამოიყენება ყველა ზმნისათვის (ჰასპელმათი 2011: 539).

⁶ დიქსონი იყენებს O სიმბოლოს P-ს ნაცვლად.

(10a) წინადადებაში John წარმოადგენს აგენსსაც და A-საც, ხოლო (10b)-ში სემანტიკური როლი არის პაციენსი, მაგრამ გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივი იგივე რჩება, ხოლო (10c)-ში P გამოხატავს ლოკატივს.

სინტაქსური გარდამავლობა და ვალენტობა (იხ. მე-8 და მე-5 ქვეთავები შესაბამისად) მიიჩნევა როგორც ამგვარ პრიმიტივთა კონკრეტულ-ენობრივი მარკირება: სემანტიკური როლები უნივერსალურ-ენობრივად შეიძლება იყოს იგივე, მაგრამ კონკრეტულ ენაში მათ სხვადასხვა სინტაქსური ფუნქცია შეესატყვისებოდეს (კომრი 1989: 111; მალჩუკოვი, ჰასპელმათი, კომრი 2010: 1; მელჩუკი 2014: 173).

როდესაც ზმნის სალექსიკონო განმარტება აუცილებლობით და ობლიგატორულად მოითხოვს ორ პარტიციპანტს, მაშინ ეს პარტიციპანტები გამოიხატება A და P პრიმიტივებით; სამპარტიციპანტიანი სიტუაცია პროტოტიპურ შემთხვევაში იყენებს A, T და R პრიმიტივებს „გადაცემა-გადატანის“ მნიშვნელობის მქონე ზმნებისათვის, ხოლო S გამოიყენება იმ შემთხვევაში, როდესაც ზმნას უკავშირდება მხოლოდ ერთი პარტიციპანტი ობლიგატორულად.

- (11) a. *კაცი ურტყამს მეგობარს.*
- b. *კაცი გარბის.*
- c. *კაცი მეგობარს აძლევს წიგნს.*

(11) მაგალითის ყველა შემთხვევაში „კაცი“ წარმოადგენს აგენსს სემანტიკურად მაგრამ როგორც პრიმიტივი (11a) და (11b) წინადადებაში არის A, ხოლო (11c)-ში S მაშინ, როცა „მეგობარს“ (11a)-ში გამოხატავს P-ს (სემანტიკურად პაციენსს), ხოლო (11c)-ში R-ს (სემანტიკურად რეციპიენტს); „წიგნი“ გამოისახება T პრიმიტივით (სემანტიკურად თემით).

1.3 გრამატიკულ წყობათა (alignment) ტიპები

კონკრეტულ-ენობრივი სინტაქსური ფუნქციების დადგენამდე გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივების საშუალებით შესაძლებელია სხვადასხვა წყობის გამორკვევა მოცემულ ენაში. მარკირებულობის თვალსაზრისით, ერთი მხრივ, ერთმანეთს

ედარება A/P ~ S, ხოლო, მეორე მხრივ, T/R ~ P. პირველ შემთხვევაში შეიძლება დავა-დასტუროთ გრამატიკული წყობის შემდეგი ტიპები: **1.** ნომინატიური A და S მარკირებულია ერთი მაჩვენებლით, ხოლო P მათგან განსხვავებულია; **2.** ერგატიული P და S გამოიხატება ერთნაირი მაჩვენებლებით ხოლო A მათგან განსხვავებულია; და **3.** ნეიტრალური სამივე პრიმიტივი მარკირებულია ერთნაირი მაჩვენებლით; ხოლო მეორე შემთხვევაში **1.** ინდირექტიული T და P გამოიხატება ერთი მაჩვენებლით, ხოლო R განსხვავებულია; **2.** სეკუნდატიური R და P მარკირებულია ერთნაირი მაჩვენებლებით, ხოლო T განსხვავებულია; და **3.** ნეიტრალური სამივე პრიმიტივი გამოიხატება ერთი მაჩვენებლით. ენები შეიძლება გამოხატავდნენ შერეულ მოდელებს, როდესაც ბრუნვათა ნიშნები (flagging) ასახავენ ერთ ტიპს, ხოლო პირის ნიშნები ზმნაში (indexing) მეორეს (პალმერი⁷ 1994: 39; ჰასპელმათი 2005; მალჩუკოვი, ჰასპელმათი, კომრი 2010: 3-4; 10; ჰასპელმათი 2011: 540).⁸

ლეზგიური გამოხატავს ერგატიულ-ინდირექტიულ წყობას. T გამოიხატება აბსოლუტიური ბრუნვით ისე, როგორც P – ორპარტიციპანტიან/ორკაქტანტიან ზმნაში, ხოლო R მიცემითი ბრუნვით. P მარკირებულია S-ის მსგავსად აბსოლუტიური ბრუნვით. A ყოველთვის დგას ერგატიულ ბრუნვაში. ეს წყობა წარმოადგენს საბაზისო (პროტოტიპურ) წყობას ლეზგიურში (ჰასპელმათი 1993: 268-269).

(12) ლეზგიური

- a. *Za* *ada-z* *sa* *ud* *wihe-na*
 1SG:ERG 3SG-DAT ერთი მუშტი სროლა-AOR
 „მე მას მუშტი დავარტყი“. (ჰასპელმათი 1993: 272)
- b. *Ajal.di* *get'e* *xa-na*
 ბავშვი(ERG) ქოთანი გატეხა-AOR
 „ბავშვმა გატეხა ქოთანი“. (ჰასპელმათი 1993: 289)
- c. *Abur* *pašman-diz* *q^hfe-na*
 3PL ნაწყენი-ADV წასვლა-AOR
 „ისინი ნაწყენები წავიდნენ“.

⁷ ფ. პალმერი მოკლედ იხილავს სეკუნდატიურ და ინდირექტიულ წყობებს აკუზატიურ და ერგატიულ წყობებთან შეპირისპირებით, „სეკუნდატიური“ და „ინდირექტიული“ ტერმინების გამოყენების გარეშე.

⁸ არ განვიხილავთ სამწვეროვან და სხვა ტიპის თეორიულად შესაძლებელ ვარიანტებს, რომლებიც მეტისმეტად იშვიათად არის გავრცელებული ენებში.

როგორც ჩანს, ზმნაში აქტანტთა მარკირებით (indexing) ლეზგიურში წარმოდგენილია ნეიტრალური წყობა ზმნაში არ აისახება არცერთი აქტანტი (ანუ ყველა აქტანტი გამოხატულია ნიშნის უქონლობით).

დასავლეთ გრენლანდიურში S და P გამოიხატება აბსოლუტივით, ხოლო A რელაციური/მიმართებითი⁹ ბრუნვით. R გამოიხატება ალატივით, მაგრამ აქტანტის განსაზღვრულობისა და სპციფიკურობის შემთხვევაში აბსოლუტივით, ხოლო T ინსტრუმენტალისით. ამგვარად, გრენლანდიური კონსტრუქციათა ერთი ნაწილში უჩვენებს ერგატიულ-სეკუნდატიურ წყობას (ფორტესკიუ 1984: 210).

(13) დასავლური გრენლანდიური

a.	<i>akkam-ma</i>	<i>aataaq</i>	<i>aallaa-vaa</i>
	ბიძა-მე.POSS.REL	გრენლანდიური.სელაპი	სროლა-3SG.3SG.INDIC
			„ბიძაჩემმა ესროლა გრენლანდიურ სელაპს“. (ფორტესკიუ 1984: 210)
b.	<i>anigaasa-t</i>	<i>Niisi-mut</i>	<i>tunniup-pai</i>
	ფული-PL	ნისი-ALL	მიცემა-3SG.3PL.INDIC
			„ფული მისცა ნისის“. (ფორტესკიუ 1984: 88)
c.	<i>Niisi</i>	<i>anigaasa-nik</i>	<i>tuni-vaa</i>
	ნისი-ABS	ფული-INS.PL	მიცემა-3SG.3SG.INDIC
			„ნისის მისცა ფული“. (ფორტესკიუ 1984: 89)

ზმნაში მარკირდება (indexing) T და P, ერთი მხრივ, ხოლო, მეორე მხრივ, S და P, ამიტომ წარმოდგენილია ერგატიულ-ინდირექტიული წყობა.

არაბულს აქვს ნომინატიურ-ნეიტრალური წყობა როგორც სახელურ ფრაზაში, ასევე ზმნაში აქტანტთა მარკირებით. A გამოიხატება ნომინტივით, ხოლო P აკუზატივით და როგორც T, ასევე R აკუზატივით. ამგვარად, P, T და R არ განსხვავდება ბრუნვათა ნიშნების მიხედვით ისინი ასახავენ ნეიტრალურ წყობას. ზმნაში ასახულია A და S, ამიტომ ამგვარი მარკირება ემთხვევა მარკირებას სახელურ ფრაზაში.

⁹ ფუნქციურად წარმოადგენს ერგატიულ ბრუნვას, მაგრამ გრენლანდიურ ენათმეცნიერებაში იყენებენ განსხვავებულ ტერმინს.

(14) არაბული

- a. *a t a:* *l-malik* *xadda:m-a-hu* *kita:b-a-n*
მიცემა.PFV.3SG.M DEF-მეფე მსახური.SG-ACC-POSS.3SG.M წიგნი.SG-ACC-INDF
„მეფემ თავის მსახურს მისცა წიგნი“. (დენქსი 2011: 106)
- b. *d arab-a* *l-malik* *falla -a-n*
დარტყმა.PFV-3SG.M DEF-მეფე გლეხი-ACC-INDF
„მეფემ დაარტყა გლეხს“. (დენქსი 2011: 103)
- c. *ḏahab-a* *rad ul-u-n*
წასვლა-3SG.M კაცი-NOM-INDF
„კაცი წავიდა“.

შესაძლებელია, ენის ერთ ქვესისტემაში ერთი წყობა იყოს წარმოდგენილი, ხოლო მეორეში კიდევ სხვა. თუ ერგატიული წყობა წარმოდგენილია ერთ-ერთ ქვესისტემაში მაინც, ამგვარ ენებში გვაქვს ხლეჩილი ერგატიული (split ergativity) წყობა (კომრი 1978: 350-367; დიქსონი 1994: 97-108). მაგ., ქართულში წარმოდგენილია ერგატიული¹⁰, ნომინატიური და ნეიტრალური წყობები. ერთი მხრივ, II სერიის ზმნებთან A გამოიხატება ერგატიული ბრუნვით, P სახელობითით და მის მსგავსად T, ხოლო R მიცემითით; S მარკირებულია P-ს მსგავსად. ამგვარად, წარმოდგენილია ერგატიულ-ინდირექტიული წყობა.

- (15) a. *კაცმა დაჭრა მეგობარი.*
b. *კაცი გაიქცა*
c. *კაცმა მეგობარს წიგნი მისცა.*

I სერიაში A გამოიხატება სახელობითით, P, T და R გამოხატულია მიცემითი ბრუნვით, ხოლო S სახელობითით. ამგვარად, აღნიშულ შემთხვევაში წარმოდგენილია ნომინატიურ-ნეიტრალური წყობა.

¹⁰ ა. ჰარისის აზრით, ქართულში წარმოდგენილია აქტიური ~ ინაქტიური წყობა, რასაც არ ეთანხმება ჯ. ჰიუიტი (აღნიშნული პოლემიკის შესახებ იხ. ჰარისი 2008; ჰიუიტი 1995, inter alia). ტიპოლოგიურ შრომებში გავრცელებულია ჰარისისეული მიდგომა; იხ. აგრეთვე (ჰასპელმათი 2005: 14), რომელშიც მეორე სერიის მწკრივები არ არის გათვალისწინებული და, აქედან გამომდინარე, ქართულში წარმოდგენილი არის მხოლოდ ნომინატიური, ნეიტრალური და ინდირექტიული წყობა ნაცვლად ერგატიულისა და სეკუნდატიურისა.

- (16) a. კაცი ჭრის მეგობარს.
b. კაცი გარბის.
c. კაცი მეგობარს წიგნს აძლევს.

როდესაც მოცემული პრიმიტივები გამოხატულია პირველი და მეორე პირის ნაცვალსახელებით, მაშინ S, A, P, T და R საერთოდ არ გამოიხატება ბრუნვის ნიშნით (ან რაც იგივეა, ოღონდ აღწერის განსხვავებული პრინციპი, ნულოვანი მაჩვენებლით გამოიხატება). ამგვარად, წარმოდგენილია ნეიტრალური წყობა.

- (17) ნეიტრალური წყობა
a. (მე)¹¹ დაგჭერი (შენ)
b. (მე) გავიქეცი
c. (მე) (შენ) წიგნიმოგეცი

ზმნაში აქტანტა მარკირების თვალსაზრისით (indexing), ქართული წარმოადგენს ნომინატიურ-სეკუნდატიურ ტიპს, რადგან, ერთი მხრივ, S და A გამოიხატება ერთი და იმავე პირის ნიშნებით (*resp.* სუბიექტური პირის ნიშნები), ხოლო P მათგან განსხვავებულად; R მარკირებულია P-ს მსგავსად (ობიექტური პირის ნიშნები), ხოლო T მათგან განსხვავებულად.

1.4 გარდამავლობა

1.4.1 პროტოტიპური, სემანტიკური და სინტაქსური გარდამავლობა

სხვა კატეგორიათა მსგავსად, პროტოტიპურობის თეორიაში სემანტიკური გარდამავლობა გრადუალურ ოპოზიციას ქმნის: ბინარული განმასხვავებელი ნიშნების მიხედვით შესაძლებელია გარდამავლობის სკალის დადგენა კონკრეტულ ენათათვის. სემანტიკურად მარტივ გარდაუვალ და უკიდურესად გარდამავალ წინადადებებს შორის შეიძლება იყოს რამდენიმე ტიპი, რომელთა ურთიერთშედარებით დგინდება მათი მაღალი თუ დაბალი გარდამავლობა (ჰოპერი, თომპსონი 1980; ნესი 2007: 11, 14, 85). მაგ., „კვლა“ და „ჭრა“ განიხილება პროტოტიპურ გარდამავალ ზმნე-

¹¹ წინადადების ფრჩხილებში ჩასმული წევრი მიუთითებს ფაკულტატიურ ხმარებას.

ბად და წინადადებებად (რომლებშიც ერთი აქტანტი გამოხატულია A პრიმიტივით, ხოლო მეორე P-თი; ამგვარ შემთხვევებში იგულისხმება, რომ A გამოხატავს აგენსს, ხოლო P პაციენსს (ფარელი 2005: 65)). ეს ზმნები შეიძლება ავიღოთ როგორც გარდამავლობის ნიმუშები და მათი მარკირება (როგორც სახელურ ფრაზაში (flagging), ასევე ზმნაში (indexing)) და სინტაქსური თავისებურებები შევუდაროთ სხვა ზმნებს, რომელთაც აქვთ მსგავსი A და P აქტანტები. მგავსად შეიძლება ავიღოთ სამაქტანტიანი შემასმენელი, რომლის პროტოტიპური მაგალითია ორმაგად გარდამავალი (ditransitive) კონსტრუქცია (A, T, R გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივებით) ვიწრო გაგებით (მალჩუკოვი, ჰასპელმათი, კომრი 2010: 1-2).

აქტანტთა მარკირების საშუალებებს წარმოადგენენ ბრუნების მაჩვენებლები ან თანდებულები, ზმნათა შეთანხმება (მაგ., პირი ნიშნების ან ბმული ნაცვალსახელები) და უშუალო შემადგენელთა რიგი (ონისი 2001: 4; დიქსონი 2010ბ: 119).

პროტოტიპური გარდამავალი წინადადება გამოხატავს სიტუაციას აგენსით, რომელიც თავისი ნებელობით (volitional) მოქმედებს, აჩვენებს დინამიკურ მოქმედებას და აგენსი ზემოქმედებს პაციენსზე, რომელიც განიცდის ზმნით გამოხატულ მოქმედებას. პაციენსი იცვლის მდგომარეობას მოვლენისა (event) თუ მოქმედების შედეგად. ამგვარად, გრდამავლობა განისაზღვრება აგენსურობით, სიტუაციის კონტროლით და ზემოქმედებით (ტენიერი 1988: 123-124; ლაზარი 1998: 236; ონისი 2001: 1; ნესი 2007: 15, 42, 210; კიტილე 2011: 346, 348). ტრადიციული თვალსაზრისით, თუ ზმნასთან დაკავშირებულია პირდაპირი დამატება (იხ. ქვემოთ, მე-5 ქვეთავი), მაშინ წინადადება არის გარდამავალი (ლაზარი 1998: 160; კიტილე 2011: 347).

პროტოტიპური გარდამავლობის განსაზღვრება უკავშირდება მაქსიმალურ სემანტიკურ განსხვავებულობას (maximally semantic distinctness), ანუ ორი მთავარი პარტიციპანტი უნდა იყოს აგენსი და პაციენსი (ნესი 2007: 30). წინადადებათა სხვა ტიპები, რომლებიც განსხვავდებიან პარტიციპანტთა სემანტიკური როლებით, უნდა შეუდარდეს პროტოტიპურ ნიმუშს გარდამავლობის ხარისხის დასადგენად.

პ. ჰოპერი და ს. თომპსონი გვთავაზობენ ათი ბინარული მახასიათებლისაგან შემდგარ სკალას, რომელიც განსაზღვრავს სემანტიკურ გარდამავლობას და უჩვენებს

მოცემული წინადადების/ზმნის მაღალ თუ დაბალ გარდამავლობას (ჰოპერი, თომპსონი 1980: 251):

ცხრილი № 1 გარდამავლობის კრიტერიუმები

	მაღალი	დაბალი
a. პარტიციპანტები	ორი ან მეტი პარტიციპანტი A და P ¹²	ერთი პარტიციპანტი
b. აქტიურობა (kinesis)	მოქმედება	არამოქმედება
c. ასპექტი	ტელიკური	ატელიკური
d. მომენტობრიობა (punctuality)	მომენტობრივი	არამომენტობრივი
e. ნებელობითობა	ნებელობითი	არანებელობითი
f. მტკიცებითობა	წართქმითი	უკუთქმითი
g. მოდალურობა (mode)	რეალისი	ირეალისი
h. აგენსურობა (agency)	A მაღალი პოტენციით	A დაბალი პოტენციით
i. ზემოქმედება P-ზე	სრული ზემოქმედება P-ზე	P ზემოქმედების გარეშე
j. P-ს ინდივიდუალიზაცია (individuation)	P-ს უკიდურესი ინდივიდუალიზაცია	P-ს არაინდივიდუალიზაცია

აღნიშნული ნიშნები არ არის რანგირებული: არ არის დადგენილი რომელი ნიშანი შეიძლება იყოს უფრო დომინანტური და რომელ ნიშანს შეიძლება ჰქონდეს ნაკლები დატვირთულობის ძალა. აგრეთვე მოცემულ ნიშანთა უმეტესობას, ვფიქრობთ, აქვს პრაგმატიკული ღირებულებები, ვიდრე სინტაქსისათვის აუცილებელი. რა თქმა უნდა, ეს საჭიროა პ. ჰოპერისა და ს. თომპსონის ნაშრომის მთავარი მიზნისათვის დისკურსში გარდამავლობის ადგილის განსაზღვრისათვის (ჰოპერი, თომპსონი 1980). მაგ., ასპექტისა და მომენტობრიობის მიხედვით, ენებში განსხვავდებოდეს ზმნა/წინადადება არა გარდამავლობის არამედ ხლეჩილი ერგატიულობისა და სხვა ტიპის ქვესისტემების თანაარსებობით. ასპექტი, მომენტობრიობა, მტკიცებითობა, მოდალურობა, ზემოქმედება, ინდივიდუალიზაცია შეიძლება დავუკავშიროთ ქმედითობა/ეფექტიანობას (ამ ტერმინის შესახებ იხ. ჰოპერი, თომპსონი 1980: 252) და, სავარაუდოდ,

¹² არ არის წარმოდგენილი ორვალენტური გარდაუვალი ზმნები (მათ შორის 2-პარტიციპანტიანი სტიმულითა და ექსპერიენცერით).

ამიტომაც მომდევნო ნაშრომები გარდამავლობის შესახებ (იხ. ზემოთ მ. ჰასპელმა-თის, რ. დიქსონისა და ე. ნესის მითითებული ნაშრომები) იყენებენ პარტიციპანტების რაოდენობას, აქტიურობას, ნებელობითობასა და P-ზე ზემოქმედების კრიტერიუმებს.

აგრეთვე საინტერესოა, მაგ., ნებელობითობის ნიშნის მიხედვით მოყვანილი ინგლისური მაგალითი:

(18) ინგლისური

a. ნებელობითი

<i>I</i>	<i>wrote</i>	<i>your</i>	<i>name</i>
1.SG	წერა.PST	2.SG.POSS	სახელი

„მე დავწერე შენი სახელი“.

b. უნებლიე

<i>I</i>	<i>forgot</i>	<i>your</i>	<i>name</i>
1.SG	დავიწყება.PST	2.SG.POSS	სახელი

„მე დამავიწყდა შენი სახელი“. (ჰოპერი, თომპსონი 1980: 252)

(18b) წინადადების უნებლიე მოქმედებად გამოცხადება უკავშირდება წმინდა ლექსიკურ-სემანტიკურ და შეიძლება ენის ლოგიკურ ანალიზსაც და მიუხედავად იმისა, რომ ტიპოლოგიურად განსხვავებული ენების მაგალითებს იყენებენ, არ არის განხილული ამ წინადადების შესატყვისი ნებელობითი კორელატი, მაგ., *ქართული ვივიწყებ ~ დავიწყდება*. ამ წყვილის წევრები სწორედაც *ნებითი ~ უნებლიე* მაჩვენებლით უპირისპირდებიან და ინგლისური შესატყვისი შინაარსობრივად ორივეს მოიცავს და მხოლოდ ზმნიზედის საშუალებით შეიძლება განვასხვაოთ ერთმანეთისაგან.

მოცემული სკალის ერთ-ერთ უარყოფით მაჩვენებლად მიუთითებენ, რომ ერთ-პარტიციპანტიანი წინადადება შეიძლება უფრო მაღალი გარდამავლობით ხასიათდებოდეს, ვიდრე ორპარტიციპანტიანი (ჰოპერი, თომპსონი 1980: 254). კაუზატიურ კონსტრუქციას განიხილავენ მაღალი ხარისხის გარდამავლობით, რადგან წარმდოგენილია მინიმუმ ორი პარტიციპანტი, რომელთაგან ერთი ინიციატორია, ხოლო მეორე სრული ზემოქმედებით და ინდივიდუალიზაციით არის გამორჩეული (ჰოპერი, თომპსონი 1980: 264). მაგრამ აქ არ არის მითითებული, თუ როგორ უნდა განვიხილოთ კაუზატივის პასივიზებული ვარიანტი: პასივიზაცია ამცირებს გარდამავლობასა და პარტიციპანტების რაოდენობას; როგორი არის მიმართება ამგვარ პასივიზებულ კონ-

სტრუქციასა და სხვა ორპარტიციპანტიან კონსტრუქციას შორის (მაგ., სიტუაცია სტი-
მულითა და ექსპერიენცერით).

აგენსის მთავარ სემანტიკურ მახასიათებლებს წარმოადგენს ნებელობა და მოქ-
მედების (activity) კონტროლი მაშინ, როცა პაციენსზე ზემოქმედებს (action) (დიქსონი,
აიხენვალდი 2000: 3; ნესი 2007: 33, 34, 38; დიქსონი 2010ბ: 142). ზმნურ სემანტიკას
შეუძლია აგრეთვე გამოხატოს აგენსის განზრახვა (intention). მაგ., ლეზგიურში
ზმნასთან დაკავშირებული A აქტანტი ავლენს ერგატიული ბრუნვით მარკირებას,
თუ მოქმედება არის ნებელობითი, ხოლო თუ A გამოხატავს უნებლიე მოქმედებას,
მაშინ მარკირებულია ირიბი ბრუნვით (ნესი 2007: 39).

(19) ლეზგიური

a. ნებელობითი მოქმედება

<i>Zamira-di</i>	<i>get'e-∅</i>	<i>xa-na</i>
ზამირა-ERG	ქოთან-ABS	გატეხა-AOR

„ზამირამ გატეხა ქოთანი“.

b. უნებლიე მოქმედება

<i>Zamira-di-waj</i>	<i>get'e-∅</i>	<i>xa-na</i>
ზამირა-STEM-ADEL	ქოთან-ABS	გატეხა-AOR

„ზამირას გაუტყდა ქოთანი“. (ჰასპელმათი 1993: 292)

ფორმალურად გარდამავლობა განსაზღვრავს ცენტრალურ (core) აქტანტებს
(დიქსონი 2010ბ: 115): ერთაქტანტიანი ზმნა არის გარდაუვალი, ხოლო ორაქტანტიანი
გარდამავალი. ამის საპირისპიროდ, მ. ჰასპელმათი მიიჩნევს (მიჰყვება კომრიანულ
შეხედულებას), რომ გარდამავლობა განისაზღვრება A და P გრამატიკულ-სემანტიკუ-
რი პრიმიტივების საშუალებით (ჰასპელმათი 2011: 549). მ. ჰასპელმათი აგრეთვე შე-
ნიშნავს, რომ რ. დიქსონი არ იძლევა გარდამავლობის განმარტებას (ე. ი. გარდამავ-
ლობა წარმოადგენს თეორიულ პრიმიტივს ენათმეცნიერების საბაზისო თეორიაში)
და არსებობს ორპარტიციპანტიანი ზმნები, რომლებიც არ არის გარდამავალი (ჰას-
პელმათი 2011: 543; შდრ. ქვეთავი 8.2 ვალენტობისა და გარდამავლობის კომბინაცია-
თა შესახებ). ეს წარმოადგენს სადავო საკითხს, რადგანაც არ ითვალისწინებენ ამ მოვ-
ლენის გრადუალურ ხასიათს და არ არსებობს ცალსახა კრიტერიუმები ორვალენტია-
ნი გრდამავალი და ორვალენტიანი გარდაუვალი ზმნების გასარჩევად. მთავარია ის,

რომ გარდაუვალი წინადადების მეორე აქტანტი მარკირებული უნდა იყოს გარდამავალი წინადადების ორივე ცენტრალური აქტანტისაგან განსხვავებულად (ნესი 2007: 86).

შემცირებული გარდამავლობისათვის (*reduced transitivity*) ფინურში გამოიყენება პარტიტიული ბრუნვა აკუზატივის საპირისპიროდ: პაციენსი სრული ზეგავლენით გამოიხატება აკუზატივით, ხოლო ნაწილობრივი ზეგავლენით პარტიტივით (პალმერი 1994: 48). ქართულისა და თაბასარანულის მაგალითზე ფ. პალმერი ფიქრობს, რომ აგენსისა და პაციენსის მოდელი გამოსახავს სრულ გარდამავლობას; გარდამავლობა მცირდება აგენსისა და დატიური სახელის შემთხვევაში; კიდევ უფრო მცირე გარდამავლობას გამოსახავს პაციენსისა და დატიური¹³ სახელის მოდელი; ხოლო გარდამავლობის უმცირეს ხარისხს წარმოადგენს დატიურისა და პაციენსურის მოდელი (*resp.* ექსპერიენცერისა და სტიმულის) (პალმერი 1994: 86).

ბუნებრივი ძალებით გამოწვეული მოქმედებები (როგორცაა, მაგ., „წვიმს“, „ქუხს“ ან მსგავსი) განიხილება როგორც უნებლიე მოქმედებები. ამ შემთხვევაში გარდამავლობა განიხილება როგორც კონკრეტულენობრივი. რადგანც უნებლიე მოქმედება უკავშირდება გარდაუვალ შემასმენელს, ზოგიერთი ენა A-სა და ბუნებრივი ძალის თავსებადობას კრძალავს. მაგ., იპონურში უნებლიე და უსულო აგენსები შეუძლებელია იყოს A პრიმიტივის მქონე გარდამავალ წინადადებაში (ნესი 2007: 93-94):

(20) იაპონური

a. ბუნებრივი ძალა

* <i>Sensoo=ga</i>	<i>ookuno</i>	<i>heesi=o</i>	<i>korosi-ta</i>
ომი=NOM	ბევრი	ჯარისკაცი=ACC	მოკვლა-PST

„ომმა დახოცა ბევრი ჯარისკაცი“.

b. უნებლიე

* <i>Zyoon= wa</i>	<i>ukkari-to</i>	<i>megane=o</i>	<i>wat-ta</i>
ჯოანი=TOP	უნებლიეთ	სათვალე=ACC	გატყდომა-PST

„ჯოანს სათვალე გაუტყდა“ (*ზედმ.* „ჯოანმა სათვალე გატეხა უნებლიეთ“.)
(ვან ვალინი, ლაპოლა 1997: 12; ნესი 2007: 94)

¹³ აგენსი + დატივი და პაციენსი + დატივი მოდელები ფორმალური (*resp.* წმინდა სინტაქსური) თვალსაზრისით გამოხატავენ გარდაუვალ ორვალენტიან ზმნებს, მაგრამ, როგორც ითქვა, თეორიათა უმრავლესობა ამგვარ ტიპს არ ითვალისწინებს.

1.4.2 სტიმული, ექსპერიენცერი და გარდამავლობა

როდესაც A და P არ განეკუთვნება პროტოტიპურ შემთხვევას და მათ სემანტიკურ როლებს წარმოადგენს სტიმული და ექსპერიენცერი, მაშინ ენები განსხვავდებიან იმის მიხედვით, თუ რომელი სემანტიკური როლი ფუნქციონირებს როგორც ქვემდებარე და რომელი დამატება და კონსტრუქცია შეიძლება იყოს ან გარდამავალი, ანდაც გარდაუვალი. მაგ., ესპანურსა და პორტუგალიურში ექსპერიენცერი ფუნქციონირებს როგორც ირიბი დამატება და ქვემდებარე, შესაბამისად (დიქსონი 2010ბ: 129), ხოლო იტალიურში სტიმული შეიძლება იყოს ქვემდებარე, მის ინგლისურ შესატყვისში კი – დამატება (*they like cherries* „მათ უყვართ ალუბალი“ ~ *gli piacciono le ciliegie*) (პალმერი 1994: 40). ექსპერიენცერი განისაზღვრება სულიერობისა და ზემოქმედების მიხედვით. მასზე ზემოქმედებენ მენტალურად, ემოციურად და სენსორულად. ექსპერიენცერი ხშირად ვლინდება არაკანონიკური მარკირებით სხვადასხვა ენაში, რომელთაგან ერთ-ერთი ყველაზე მეტად გავრცელებულია მიცემითი ბრუნვით მარკირება. მიცემითი ბრუნვის ნიშანმა შეიძლება ასახოს ნებელობითი განმცდელები (*undergoer*). არსებობს ექსპერიენცერიანი ზმნის ოთხი ტიპი (ნესი 2007: 90, 185-186). ხშირად მიუხედავად, იმისა რომ მათ აქვთ ორი სემანტიკური როლი (სტიმული და ექსპერიენცერი), ყურადღებისა (*attentive*) და ემოციის (*affective*) მნიშვნელობებს („დანახვა“, „გაგება/მოსმენა“, „ყნოსვა“, ... „მოწონება“, „სიყვარული“, „სიძულვილი“), ეს ზმნები ფორმალურად გარდაუვალია¹⁴ (დიქსონი 2010ბ: 144). მიუხედავად ამისა, ენათა ნაწილი იყენებს კანონიკურ კონსტრუქციებს ამგვარი ზმნებისათვის. მაგ., ლათინურ ენაში ზმნის /am-/ „სიყვარული“ აქტანტები დგას სახელობით (*Filius* „შვილი“ ექსპერიენცერი) და აკუზატიურ (*patrem* „მამა“ სტიმული) ბრუნვებში. სინტაქსური თვალსაზრისით, ამგვარი კონსტრუქცია წარმოადგენს კანონიკურ გარდამავალ კონსტრუქციას.

(21) ლათინური

Fili-us

ama-t

patr-em

შვილი-NOM.SG.M სიყვარული-3SG.PRS მამა-ACC.SG.M

„შვილს უყვარს მამა“. (ტენიერი 1988: 128)

¹⁴ როგორც მ. ჰასპელმათი მიუთითებს, როდესაც, მაგ., ექსპერიენცერი დატივით არის გადმოცემული, რ. დიქსონისათვის წარმოადგენს არაკანონიკურად მარკირებულ გარდამავალ ზმნას, ხოლო ბ. კომრისეული მიდგომისათვის ეს შეუძლებელია (ჰასპელმათი 2011: 549).

1.5 სინტაქსური ფუნქციები ქვემდებარისა და დამატებათა სახეობები

1.5.1 ზოგადი

ზოგიერთი თეორიის მიხედვით, სინტაქსური ფუნქციები ქვემდებარე და დამატებები წარმოადგენენ აუცილებელ სინტაქსურ ერთეულებს (მაგ., ლექსიკურ-ფუნქციური გრამატიკა, ტრადიციული ტიპოლოგია და ა.შ.) (კინანი, კომრი 1977; კომრი 1989: 65; ფარელი 2005: 7).¹⁵

სინტაქსური ფუნქციების გამორკვევა უკავშირდება რამდენიმე პარამეტრს, როგორებიცაა წინადადების სტრუქტურის რეპრეზენტაცია, აქტანტები, დიათეზა¹⁶ და გვარის გრამატიკული კატეგორია, მართვა და შეთანხმება და სხვა საშუალებები, რომლებიც მიუთითებენ თითოეული სინტაქსური ფუნქციის სინტაქსურ ქვევებზე (მელჩუკი 2014: 170). სინტაქსური ფუნქციების გამოსავლენად არ არის საკმარისი ბრუნვისა და ზმნასთან პირისა თუ კლასის მიხედვით შეთანხმება, რადგანაც, რაც არ უნდა ზუსტი შესაბამისობა არსებობდეს სინტაქსური ფუნქციებსა და ბრუნვისა თუ ზმნასთან შეთანხმების მაჩვენებლებს შორის, მაინც არ არსებობს ცალსახა შესაბამისობა სინტაქსურ ფუნქციასა და, მაგ., ბრუნვის მაჩვენებელს შორის (ვან ვალინი 2001: 37). ერთ-ერთი უკიდურესი შეუსაბამობის მაგალითია ისლანდიური ენა, რომელშიც გამოიყოფა ნომინატიური, აკუზატიური, დატიური და გენიტიური ქვემდებარეები (ფარელი 2005: 12, 14).

ქვემდებარე და პირდაპირი დამატება მიიჩნევა ცენტრალურ (core) სინტაქსურ ფუნქციებად და, საერთოდ, თითოეული ფუნქცია გამოიყოფა პრივილეგირებულობის მიხედვით, რომელთაგან ყველაზე პრივილეგირებულად მიიჩნევა ქვემდებარე (ფარელი 2005: 14; მელჩუკი 2014: 173). პროტოტიპურობის მიხედვით, ამოსავალ წინადადებაში აგენსური მახასიათებლების მქონე აქტანტი ასრულებს ქვემდებარის ფუნქციას (ფარელი 2005: 38), მაგრამ, რა თქმა უნდა, აგენსი და ქვემდებარე შეიძლება არ დაემთხვეს ერთმანეთს. ამგვარ მაგალითს წარმოადგენს სინტაქსური ერგატიუ-

¹⁵ სხვადასხვა თეორია (და ავტორებიც ერთსა და იმავე თეორიაში) ზემოჩამოთვლილ სინტაქსურ ფუნქციებს განიხილავენ ან ზოგად ამოსავალ დებულებებში (დედუქციური უნივერსალები), ან სულაც მოითხოვენ მათ ემპირულ დადასტურებას ყოველ განსახილველ ენაში (ინდუქციური უნივერსალები).

¹⁶ უხეშად რომ ვთქვად, დიათეზა (მაგ., დამოკიდებულებათა გრამატიკაში) შეესაბამება სემანტიკური როლების ასახვას (mapping) სინტაქსურ ფუნქციებში ლექსიკურ-ფუნქციური გრამატიკის მიხედვით.

ლობის მქონე ენები, რომელთა აგენსი (ან A გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივით გამოხატული აქტანტი) ასრულებს პირდაპირი დამატების ფუნქციას, ხოლო პაციენსი (ან P გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივით გამოხატული აქტანტი) ქვემდებარის ფუნქციას (კინანი, კომრი 1977: 82-85; ვან ვალინი 2001: 74; კროეგერი 2004: 284).

ლექსიკურ-ფუნქციურ გრამატიკაში ქვემდებარე და დამატებები მიიჩნევა უნივერსალურად და მოიცემა ყოველგვარი განმარტების გარეშე (რადგანაც წარმოადგენენ თეორიულ პრიმიტივებს) და ფორმალურად განსხვავდება არაცენტრალური (პერიფერიული) ფუნქციებისაგან, როგორებიცაა, მაგ., უბრალო დამატებები (oblique), ადიუნქტი (adjunct) და ა. შ. აქტანტთა ფუნქციები მნიშვნელოვნობის ურთიერთდამოკიდებულების (prominence relations) მიხედვით განისაზღვრება (დალრიმპლი 2001: 9-11; დალრიმპლი, ნიკოლაევა 2011: 23; მიულერი 2015: 219; ბრესნანი, ასუდეჰი, ტოივონენი, ვესლერი 2016: 96-97).

სადავო საკითხები წამოიჭრება მაშინ, როდესაც სხვადასხვა თეორიის მიხედვით სხვადასხვანაირად წყდება ამა თუ იმ გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივის სინტაქსური ფუნქციის საკითხი: შეიძლება იყოს თუ არა P პირდაპირი დამატება და ან უბრალო ან ირიბი დამატება თუ კომპლემენტი გარდაუვალ ორვალენტიან კონსტრუქციაში¹⁷ (ნესი 2007: 8, 69; დიქსონი 2010b: 130, 134, inter alia). მსგავსი პრობლემა წამოიჭრება სამვალენტიან შემასმენელთან, როდესაც მესამე აქტანტს უბრალო დამატება ეწოდება (დიქსონი 1994: 123; ნესი 2007: 215).

1.5.2 დამატებათა ტიპები

ტრადიციულად გამოყოფენ პირდაპირ და ირიბ დამატებას, რომლებიც პროტოტიპურ შემთხვევაში ასახავენ, შესაბამისად, პაციენსსა და რეციპიენტს/ბენეფიკტივს (ტენიერი 1988: 124; ფარელი 2005: 14). მიჩნეულია, რომ ენაში წარმოდგენილი იყოს არა სამი, არამედ ორი ცენტრალური როლი, რომლებიც ქვემდებარესა და პირდაპირ დამატებას შეესაბამება და ირიბი დამატება საერთოდ არ იყოს წარმოდგენილი. ამგვარ მაგლითად მოჰყავთ კამაიურა ენა (ტუპი გუარანი ენათა ოჯახი). შენიშნულია,

¹⁷ ენათმეცნიერების საბაზისო თეორიაში ეწოდება extended intransitive.

რომ რეციპიენტი თუ ბენეფიკტი ამგვარ ენებში გამოიხატება როგორც უბრალო დამატება თანდებულთ (და საერთოდ, თანდებული გამოხატავს უბრალო დამატებას ან გარემოებას); ანუ ამ ენას აკლია ირიბი დამატების ფუნქცია (ვან ვალინი 2001: 24; ფარელი 2005: 19-20, 45).

ტრადიციული პირდაპირი და ირიბი დამატების გვერდით არატრადიციული ტერმინებიც მთავარი/პირველადი (primary) და დამატებითი/მეორეული (secondary) გამოიყენება. ორვალენტთან გარდამავალ კონსტრუქციაში წარმოდგენილია მხოლოდ პირველადი დამატება, რომელიც ტრადიციულ პირდაპირ დამატებას შეესატყვისება, ხოლო სამვალენტთან კონსტრუქციაში პირდაპირი დამატება შეესატყვისება მეორეულ დამატებას და ირიბი დამატება ავლენს პირველადი დამატების მახასიათებლებს. მთავარი მიდგომა არის ის, რომ სამვალენტის შემსემნლის იმ დამატებას, რომელსაც აქვს უფრო მეტი საერთო მახასიათებელი ორვალენტის გარდამავალი ზმნის დამატებასთან, ეწოდება პირველადი მეორეული დამატების საპირისპიროდ (დრაიერი 1986: 808; პალმერი 1994: 38; დალრიმპლი, ნიკოლაევა 2011: 26-27).

(22ა) მაგალითში to Mary განიხილება როგორც ირიბი დამატება და დაწინაურების (advancement) შემდეგ ხდება პირველადი დამატება მაშინ, როცა the book არის მეორეული დამატება.

(22) ინგლისური

- a. SBJ OBJ1 OBJ2
John gave a book to Mary
 ჯონი მიცემა.PST INDF წიგნი DAT მერი
 „ჯონმა წიგნი მისცა მერის“.
- b. SBJ OBJ1 OBJ2
John gave Mary the book
 ჯონი მიცემა.PST მერი DEF წიგნი
 „ჯონმა მისცა წიგნი მერის“. (დრაიერი 1986: 811, 832)

დამატებათა წინადადებაში გამოვლენის მთავარი პრინციპი არის ის, რომ წინადადებას შეიძლება ჰქონდეს ირიბი დამატება, მაგრამ არა პირდაპირი, მაგრამ თუ არის ერთი დამატება მაინც წარმოდგენილი, მაშინ ის უნდა იყოს პირველადი (დრაი-

1.5.3 ცრუსუბიექტი (dummy) და ირიბი დამატება

როგორც მითითებულია, ლექსიკურ-ფუნქციური გრამატიკა განიხილავს ქვემდებარეს როგორც პრიმიტივსა და შემასმენლთან დაკავშირებულ ობლიგატორულ აქტანტს. ამის საპირისპიროდ, დამოკიდებულებათა გრამატიკაში შესაძლებელია რომ მართოს მხოლოდ ერთი აქტანტი, რომელიც არ არის ქვემდებარე ან წარმოდგენილი იყოს ქვემდებარე და ირიბი დამატება (ტენიერი 1988: 253, 270):

(24) ფრანგული

a. ცრუსუბიექტი და ირიბი დამატება

<i>il</i>	<i>pleut</i>	<i>des</i>	<i>hallebardes</i>
3SG.M	წვიმა.PRS-3SG	INDF.PL	ალებარდე-PL

„კოკისპირულად წვიმს“. (ზედმ. „ალებარდები წვიმს“.)

b. ცრუსუბიექტი და ირიბი დამატება

<i>il</i>	<i>faut</i>	<i>une</i>	<i>loi</i>
3SG.M	საჭირო.ყოფნა.PRS.3SG	INDF.SG.F	კანონი

„კანონმდებლობა არის საჭირო“ (//„აუცილებელია“).

თუ პასიურ კონსტრუქციაში არის წარმოდგენილი მესამე აქტანტი (*resp.* ირიბი დამატება), მაშინ ამ აქტანტზე არ ზემოქმედებენ (ტენიერი 1988: 269), ე. ი. აღნიშნული აქტანტი არ უკავშირდება P გრამატიკულ-სემანტიკურ პრიმიტივს. ეს მტკიცებულება პირდაპირ უკავშირდება ორვალენტიან გარდაუვალ ზმნებს.

1.6 აქტანტთა სინტაქსური ქცევა

1.6.1 ზოგადი

მარკირების მახასიათებლების (coding properties) გარდა არსებობს სინტაქსური ქცევითი მახასიათებლებიც (syntactic behavioural properties) S, A, P, T და R პრიმიტივების სხვადასხვა სინტაქსური ფუნქციის იდენტიფიკაციისათვის. არსებობს სხვადასხვა ტესტი, რომლის საშუალებითაც ირკვევა და დგინდება სემანტიკურ როლთა სინტაქსური ფუნქციები: **1.** შეზღუდვები კოორდინაცისა და სუბორდინაციაში (ანუ ელიფსისის (deletion) კონტროლი კორეფერენციის შემთხვევაში); **2.** აქტანტური დერეივაცია (valency-changing derivation; გვარი, კაუზატივი, აპლიკატივი და ა. შ.); **3.** რეფ-

ლექსივიზაცია და რეციპროკალიზაცია; 4. რელატივიზაციის უნარი; 5. იმპერატიული კონსტრუქცია (ონისი 2001: 8; დალრიმპლი 2001: 17-20; ვან ვალინი 2001: 34, 41-68; დიქსონი 2010ბ: 118; მალჩუკოვი, ჰასპელმათი, კომრი 2010: 27; მელჩუკი 2014: 174). მომდევნო ქვეთავებში განიხილება თითოეული მათგანი.

1.6.2 შეზღუდვა კოორდინაციაში

კოორდინაციისას არსებობს საყრდენ სიტყვათა (pivot)¹⁸ შეზღუდვები, რომელთა ძირითადი ტიპებია S/A და S/P. კორეფერენტული აქტანტები ელიფსისს ემორჩილებიან (are deleted) ამ ტიპების მიხედვით წინადადებათა შეკავშირებისას (ონისი 2001: 17-18; დიქსონი 2010ა: 172). მაგალითად, დირბალი ენა (პამა-ნიუნგა ენათა ოჯახი) ავლენს S/P საყრდენ სიტყვებს. თუ რთულ წინადადებაში ორი აქტანტი არის კორეფერენტული, მეორე მათგანი შეიძლება დაემორჩილოს ელიფსისს, თუ ერთ-ერთი მათგანი არის S გარდაუვალი წინადადებისა, ხოლო მეორე არის P გარდამავალი წინადადებისა. გარდაუვალი წინადადების S ვერ შეუკავშირდება გარდამავალი წინადადების A-ს. ეს შესაძლებელია მხოლოდ ანტიპასივიზაციის შემდეგ.

(25) დირბალი

a. S პრიმიტივი

Jani-∅ bani-ñu

ჯონი-ABS მოსვლა-PST

„ჯონი მოვიდა“.

b. A და P პრიმიტივები

Bili-∅ Jani- gu arñja-ñu

ბილი-ABS ჯონი-ERG ყურება-PST

„ჯონიმ უყურა ბილის“.

c. A და P პრიმიტივები (ანტიპასივიზაცია)

Jani-∅ arñja-na-ñu (Bili-gu)

ჯონი-ABS ყურება-ANTIP-PST ბილი-DAT

„ჯონიმ უყურა (ბილის)“.

¹⁸ ფ. პალმერი საყრდენი სიტყვისა და ქვემდებარის გაიგივების წინააღმდეგია, ხოლო ონისი მიუთითებს, რომ შეიძლება ანალიზისას საყრდენი ~ არასაყრდენი სიტყვების გამოყენება სჯობდეს, ვიდრე ქვემდებარე-დამატებისა (პალმერი 1994: 110-111, 135; ონისი 2001: 16).

- d. S/P და A პრიმიტივები (კოორდინაცია)
Bili-Ø bani-ñu Jani- gu arñja-ñu
 ბილი-Abs მოსვლა-PST ჯონი-ERG შეხედვა-PST
 „ბილი მოვიდა და ჯონიმ შეხედა მას“.
- e. S/S პრიმიტივები (ანტიპასივიზაცია და კოორდინაცია)
Jani-Ø bani-ñu arñja-na-ñu (bili-gu)
 ჯონი-Abs მოსვლა-PST ყურება-ANTIP-PST ბილი-DAT
 „ჯონი მოვიდა და შეხედა (ბილის)“. (დიქსონი 2010ა: 172-173)

1.6.3 იმპერატიული კონსტრუქცია

პროტოტიპურ იმპერატივში A ან S უნდა იყოს მარკირებული: მოლაპარაკე/ადრესანტი უბრძანებს ან სთხოვს მსმენელს/ადრესატს, რომ კონტროლი დაამყაროს შემსმენლით გადმოცემულ სიტუაციაზე (ონისი 2001: 9). ტენდენციას წარმოადგენს A პრიმიტივის და არა P-ს ელიფსისი გარდამავალ კონსტრუქციაში, ხოლო S-ის ელიფსისი გარდაუვალში, მაგრამ ეს არ გამოირიცხავს არააგენსური ქვემდებარის ელიფსისს (პალმერი 1994: 113). რუსულში არაწარსული ზმნის ფუძე იცვლის სუფიქსს, რომელიც გამოხატავს პირსა და კილოს კუმულაციურად: მეორე პირის მხოლოდითი რიცხვის /-e / სუფიქსი იცვლება /-j/ სუფიქსით.

- (26) რუსული
- a. *t t^hita-e knig-u*
 2SG კითხვა-2SG წიგნი-ACC.SG.F
 ‘შენ კითხულობ წიგნს’.
- b. *t^hita-j knig-u!*
 კითხვა-IMP.2SG წიგნი-ACC.SG.F
 „წაიკითხე წიგნი!“
- c. *Sleep well!*
 ძილი კარგად
 „კარგად დაიძინე!“ (პალმერი 1994: 113)¹⁹

¹⁹ ინგლისურისაგან განსხვავებით, ქართულში /-ძინ-/ ~ /-ძილ-/ ძირისაგან იწარმოება როგორც არააგენსური, არაკონტროლირებადი ზმნა (მაგ., *მძინავს*), ასევე აგენსური, მოქმედებაზე კონტროლის მქონე ზმნა (მაგ., *ვიძინებ*). ეს სემანტიკური განსხვავება პირის ნიშნებით არის გამოხატული.

1.6.4 რელატივიზაცია

ენებს ხასიათდებიან განსხვავებული რელატივიზაციური სტრატეგიები და აგრეთვე ზმნასთან დამატების შეთანხმებით, რომელიც შეიძლება გამოვიყენოთ როგორც ტესტი აქტანთა სინტაქსური (დამატების) ფუნქციის დასადგენად (დალრიმპლი, ნიკოლაევა 2011: 25). ბევრ ენაში ენათა სინტაქსური ფუნქციები შეიძლება რელატივიზდეს, მაგრამ არსებობს საკმარისად დიდი რაოდენობის ენა, რომლებიც ავლენენ სხვადასხვა ტიპის შეზღუდვას (კინანი, კომრი 1977: 68; კომრი 1989: 156; ბიკელი 2011: 428). შეზღუდვებს განსაზღვრავს იერარქია. ზოგიერთი ენა ავლენს მხოლოს A და S პრიმიტივების რელატივიზაციას, სხვები (მაგ., დირბალი) P და S პრიმიტივების, ხოლო, მაგ., ჩუკოტკურ ენაში (ჩუკოტკურ-კამჩატკური ენათა ოჯახი) დასაშვებია როგორც A, ისე P პრიმიტივის კორეფერენტულობა S-სთან (კომრი 1989: 112-113; დიქსონი 2010b: 320; ბიკელი 2011: 429). კინანისა და კომრის მისაწვდომობის იერარქიის (accessibility hierarchy) თანახმად, თუ მიმართებითი წინადადება განსაზღვრავს კონკრეტულ აქტანტს იერარქიიდან, მაშინ მან შეიძლება განსაზღვროს აქტანტი უფრო ზედა პოზიციიდან (კომრი 1989: 156; დალრიმპლი 2001: 9; კროეგერი 2004: 184).

მალაგასიურ ენაში (რომლის ბაზისური სიტყვათა რიგი არის VOS) მიმართებითი დამოკიდებული წინადადება განსაზღვრავს მხოლოდ ქვემდებარეს. ამგვარად, (27b) არასწორია, რადგანაც *vehivavy* „ქალი“ აქტანტის რელატივიზებული ფუნქცია (relativized function) არის დამატება (კომრი 1989: 156).

(27) მალაგასიური

a.	<i>ny</i>	<i>mpianatra</i>	<i>izay</i>	<i>nahita</i>	<i>ny</i>	<i>vehivavy</i>
	DEF	სტუდენტი	COMP	დანახვა.PST	DEF	ქალი
	„სტუდენტი, რომელმაც დაინახა ქალი“.					
b.	* <i>ny</i>	<i>vehivavy</i>	<i>izay</i>	<i>nahita</i>	<i>ny</i>	<i>mpianatra</i>
	DEF	ქალი	COMP	დანახვა.PST	DEF	სტუდენტი
	„ქალი, რომელიც დაინახა სტუდენტმა“ (კინანი, კომრი 1977: 70; სონგი 2001: 224)					

სხვა ენები, როგორც, მაგ., ინგლისური, იყენებენ ყველა სახის აქტანტს ყველა სახის სინტაქსურ ფუნქციით (სონგი 2001: 223):

(28) ინგლისური

a. ქვემდებარე

The girl who swam the Straits of Dover
DEF გოგო ვინც გადაცურა DEF სრუტე POSS დუვრი

„გოგო, რომელმაც გადაცურა პა-დე-კალე“.

b. პირდაპირი დამატება

The girl whom the boy lov-ed with all
DEF გოგო ვისაც DEF ბიჭი სიყვარული-PST INS მთელი

his heart

თავისი გული

„გოგო, რომელიც ბიჭს უყვარდა მთელი თავისი გულით“.

c. ირიბი დამატება

The girl to whom the boy gave a rose
DEF გოგო DAT ვისაც DEF ბიჭი მიცემა.PST INDF ვარდი

„გოგო, რომელსაც ბიჭმა მისცა ვარდი“.

d. უბრალო დამატება

The girl with whom the boy danc-ed
DEF გოგო COM ვისაც DEF ბიჭი ცეკვა-PST

„გოგო, რომელსაც ბიჭი ეცეკვა“.

მიმართებითმა დამოკიდებულმა წინადადებამ შეიძლება განსაზღვროს მხოლოდ ქვემდებარე და (პირდაპირი) დამატება ბანტუ ენებში (კროეგერი 2004: 182).

არსებობს სხვადასხვა ტიპის შეზღუდვა: დირბალში კორეფერენტული აქტანტები შეიძლება იყოს S და P, ხოლო ინგლისურში S და A. ჩუკოტურში A ან P წინამავალი ზმნისა შეიძლება იყოს კორეფერენტული მომდევნო S-ისა, ანუ ზოგიერთი ენა რელატივიზაციას ახდენს S-სა და A-ზე, ხოლო სხვა ენები S-სა P-ზე (კომრი 1989: 112-113; დიქსონი 2010ბ: 320). მთავარ წინადადებაში მთავარი წევრის ფუნქცია მეტია ან ტოლია რელატივიზებული ფუნქციისა (დიქსონი 2010ბ: 321-322). დირბალში აუცილებელია წინადადების ანტიპასივიზაცია იმისათვის, რომ რელატივიზდეს აგენსი: შეუძლებელია ერგატიულ ბრუნვაში მდგომი სახელური ფრაზის რელატივიზება.

(29) დირბალი

a. *mani-Ø Jani- gu budi-n*

ფული-ABS ჯონი-ERG მიღება-PST

„ჯონმა მიიღო თანხა“.

b. *Jani-Ø mani-gu budil- a-ñu*

ჯონი-ABS ფული-DAT მიღება-ANTIP-PST

„ჯონმა მიიღო ფული“.

c. *Jani-Ø Ø mani-gu budil- a- u-Ø banaga-ñu*

ჯონი-ABS ჯონი ფული-DAT მიღება-ANTIP-REL-ABS დაბრუნება-PST

„ჯონმა, რომელმაც მიიღო ფული, დაბრუნდა“. (დიქსონი 2010ბ: 323)

1.6.5 რეფლექსივიზაცია

რეფლექსიური ქვემდებარის ანტეცედენტი არ შეიძლება იყოს დამატება, როგორც, მაგ., ეს არის ინგლისურში (კროეგერი 2004: 93):

(30) ინგლისური

- a. *My brother admire-s him-self*
 1SG.POSS ძმა აღფრთოვანება-3SG.M 3SG.M.OBJ-REFL
 „ჩემი ძმა აღფრთოვანებულია საკუთარი თავით“.
- b. **Him-self admires my brother*
 3SG.M.OBJ-REFL აღფრთოვანება-3SG.M 1SG.POSS ძმა
 *„საკუთარი თავი აღფრთოვანებულია ჩემი ძმით“.

ტაგალურში (ავსტრონეზიურ ენათა ოჯახი) რეფლექსივი შეიძლება იყოს ქვემდებარის ფუნქციით, მაგრამ ანტეცედენტი ყოველთვის არის მოქმედი (actor) და არასოდეს განმცდელი (undergoer) (კროეგერი 2004: 99).

(31) ტაგალური

- a. *sinisis ni=Maria ang=kaniya=ng sarili*
 IPRF-დადანაშაულება-OV GEN=მარია NOM=3SG.OBJ=LNK REFL
 „მარია ადანაშაულებს საკუთარ თავს“ (ზედმ. „საკუთარი თავი დადანაშაულებულია მარიას მიერ“/„საკუთარი თავი ადანაშაულებს მარიას“).
- b. **nag-aalala sa-lolo ang=kaniya=ng sarili*
 AV-IPFV-ღელავა DAT=პაპა NOM=3SG.OBJ=LNK REFL
 „პაპა ღელავს საკუთარ თავზე“ (ზედმ. „საკუთარი თავი ღელავს პაპაზე“).
- c. *inaalala ang=lolo ng=kaniya=ng sarili*
 IPFV-დადანაშაულება-OV NOM=პაპა GEN=3SG.OBJ=LNK REFL
 „პაპა ღელავს საკუთარი თავზე“ (ზედმ. „პაპა ღელავს საკუთარი თავის მიერ“/„საკუთარი თავი ღელავს პაპაზე“).

მაგრამ გამოთქმულია ეჭვი იმის შესახებ, არის თუ არა რეფლექსივიზაციის ტესტით განსაზღვრული აქტანტი ქვემდებარე. სავარაუდოდ, რეფლექსივიზაცია უფრო მეტად უკავშირდება სემანტიკასა და პრაგმატიკას, ვიდრე სინტაქსურ ფუნქციას (ჰასპელმათი 2001: 72; მსგავსი შეხედულება რეფლექსივიზაციის შესახებ იხ. მელჩუკი 2014: 206).

1.6.6 აქტანტური დერივაცია (valency-increasing and decreasing operations)

1.6.6.1 გვარი

პროტოტიპური პასიური მონაცვლეობის შედეგად გარდამავალი წინადადებიდან მიიღება გარდაუვალი წინადადება: ქვემდებარე ქვეითდება ფაკულტატიურ უბრალო დამატებამდე (optional oblique) და პირდაპირი დამატება წინაურდება და ასრულებს ქვემდებარის ფუნქციას. ზმნას შეიძლება ჰქონდეს პასივიზაციის პროცესის ფორმალური მაჩვენებელი (პალმერი 1994: 117-118; კულიკოვი 2011: 374; დიქსონი 2012: 206). გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივებით, პასივი სემანტიკური როლებისა და სინტაქსური ფუნქციების ამოსავალ წყობას ცვლის ისე, რომ P-ს პრივილეგია იზრდება: P-ს (აქტივში) შესატყვისი პარტიციპანტი გამოიხატება (პასივში) როგორც S, ხოლო A როგორც უბრალო დამატება (ფარელი 2005: 71; ჰასპელმათი 2011: 539). პასივი, შესაძლებელია, განვიხილოთ როგორც სემანტიკური როლებისა და მათ სინტაქსურ ასახვათა მონაცვლეობა (გარდასახვა; remap) ამოსავალ აქტივთან მიმართებით (კლაიმანი 1991: 11; პალმერი 1994: 4). პროტოტიპური გარდამავალი წინადადების პასივიზაციის შედეგად აგენსის ნაცვლად პასიურ წინადადებაში პაციენსს ენიჭება ქვემდებარის ფუნქცია (აქტიური წინადადების პირდაპირი დამატება ხდება პასიური კონსტრუქციის ქვემდებარე, ანუ აგენსი და პაციენსი იგივე რჩება, მაგრამ იცვლება მათი სინტაქსური ფუნქციები), ცენტრალურ აქტანტთა რაოდენობა მცირდება ერთით და გარდამავლობის სტატუსი იცვლება (მცირდება): გარდამავალი წინადადება ხდება გარდაუვალი (პალმერი 1994: 19, 174²⁰; დალრიმპლი 2001: 10; ბრესნანი, ასუდეჰი, ტოივონენი, ვეხსლერი 2016: 21). შეხედულება, რომ პასივიზაციის შედეგი წარმოადგენს გარდაუვალ წინადადებას, შეიძლება ავილოთ როგორც ერთ-ერთი ამოსავალი დებულება მიუხედავად დიქსონის ნაშრომში განხილული ზოგიერთი გამონაკლისისა²¹ (დიქსონი 2012: 215).

ოპოზიცია აქტივი ~ პასივი განიხილება როგორც პროტოტიპური გრამატიკული გვარი (მელჩუკი 2006: 182). აქტიურ წინადადებაში ქვემდებარე (აგენსი) გამოიხატება

²⁰ ფ. პალმერი დეტრანზიტივაციას იყენებს სემანტიკური მნიშვნელობით (პალმერი 1994: 181).

²¹ ვფიქრობთ, ეს წარმოადგენს ენათმეცნიერების საბაზისო თეორიის ადრეული და მოგვიანო შეხედულებათა აღრევას, დიქსონისეულ მიდგომის შესახებ ლაპარაკია მ. ჰასპელმათის ნაშრომში (ჰასპელმათი 2011: 544-545, 549).

სახელობით ბრუნვით და პირდაპირი/პირველადი დამატება (პაციენსი) – აკუზატიური ბრუნვით. პასივიზაციის შემდეგ პაციენსი ხდება ქვემდებარე და გამოიხატება სახელობითი ბრუნვით, ხოლო აგენსი – აბლატიური ბრუნვით.

(32) ლათინური

- a. *Mile-s* *host-em* *occidi-t*
 მეზრძოლი-NOM.SG.M მტერი-ACC.SG.M მოკვლა-3SG.PRS
 „მეზრძოლი კლავს მტერს“.
- b. *A milit-e* *hosti-s* *occidi-tur*
 ABL მეზრძოლი-ABL.SG.M მტერი-NOM.SG.M მოკვლა-PASS.3SG.PRS
 „მტერს კლავენ“ (*ზედმ. „მტერი იკვლება კაცის მიერ“*). (მელჩუკი 2006: 193-194)

1.6.6.2 აპლიკატივი

აპლიკატიური მონაცვლეობა მოიცავს უბრალოდ დამატების დაწინაურებასა პირდაპირი/პირველადი დამატების ფუნქციის შესრულებას (კულიკოვი 2011: 386); ან გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივებით, არაპაციენსური როლი წინაურდება და P-ს ფუნქციას ასრულებს (ფარელი 2005: 84). ეს არის აპლიკატივიზაცია ვიწრო გაგებით, ხოლო ფართო მნიშვნელობით, შეიძლება იყოს ნებისმიერის სახის დაწინაურება უბრალო დამატების ფუნქციიდან (ბრესნანი, ასუდეჰი, ტოივონენი, ვეხსლერი 2016: 341; აიხენვალდი, დიქსონი 2000: 3). აპლიკატივიზაცია გამოიყენება როგორც გარდამავალი, ასევე გარდაუვალი წინადადებებისათვის. გარდაუვალი ზმნებისთვის ახალი ანუ აპლიკატიური (applied) აქტანტი იღებს დამატების ფუნქციას, ხოლო თუ ამოსავალი წინადადება გარდამავალია, მაშინ არააპლიკატიური წინადადების პირდაპირი დამატება შეიძლება დაქვეითდეს ირიბ/მეორეულ ან უბრალო დამატებამდე (აიხენვალდი, დიქსონი 2000: 13-14). აპლიკატივს აქვს რამდენიმე განსხვავებული მნიშვნელობა, მაგ., აპლიკატიური დამატება გამოხატავს სხვადასხვა სემანტიკურ როლს: ბენეფაქტივს, მალეფაქტივს, მიზანს, ინსტრუმენტს, კომიტატივსა და ლოკატივს (ფარელი 2005: 86, 89; დიქსონი 2012: 31).

ინდონეზიურში ბენეფაქტიური აპლიკატივი შეიძლება გამოვიყენოთ ორვალენტიანი გარდამავალი წინადადებებისათვის. ამოსავალი წინადადების (33a) პირველადი დამატება *segelas „ჭიქა“* (პაციენსი/თემა) ხდება მეორეული დამატება სამვალენტ-

ტიან წინადადებაში (33b), ხოლო ბენეფაქტივი tamu „სტუმარი“ იკავებს პირველადი დამატების ფუნქციას (უშუალოდ მოსდევს ზმნას) (სნედონი 1996: 80).

(33) ინდონეზიური

a. *Pelayan mengambil segelas air*
ოფიციანტი მოტანა ჭიქა წყალი
„ოფიციანტმა მოიტანა ჭიქა წყალი“.

b. *Pelayan mengambil-kan tamu segelas air*
ოფიციანტი მოტანა-BEN სტუმარი ჭიქა წყალი
„ოფიციანტმა სტუმარს მოუტანა ჭიქა წყალი“. (სნედონი 1996: 80)

აპლიკატივიზაცია ყოველთვის ცვლის (ზრდის; increase) ვალენტობას და შეიძლება შეცვალოს გარდამავლობაც (დამოკიდებულია აპლიკატივის ტიპზე).

1.6.6.3 კაუზატივი

პროტოტიპური კაუზატიური მონაცვლეობის დროს სიტუაციას ემატება ახალი პარტიციპანტი, რომელიც იღებს ქვემდებარის ფუნქციას (კაუზატორი causer) და კაუზირებული (causee), რომელიც ამოსავალ წინადადებაში ფუნქციონირებდა ქვემდებარედ, ქვეითდება პირდაპირი დამატების ფუნქციამდე (აიხენვალდი, დიქსონი 2000: 13). მიუხედავად ამისა, ნაჩვენებია, რომ კაუზირებულს შეიძლება ჰქონდეს სხვადასხვა სინტაქსური ფუნქცია სხვადასხვა ენაში (კროეგერი 2004: 193-194; აიხენვალდი 2015: 144).

თურქულში გარდაუვალი წინადადების კაუზირებისას იცვლება წინადადების გარდამავლობა და კაუზატორი ხდება ქვემდებარე, ხოლო კაუზირებული ამოსავალი გარდაუვალი წინადადების ქვემდებარე, იკავებს პირდაპირი დამატების ადგილს. თუ ამოსავალი წინადადება არის ორვალენტური გარდამავალი, მაშინ კაუზირებული იკავებს ირიბი დამატების ფუნქციას მიღებულ სამვალენტურ შემასმენელთან, ანუ კაუზატორი ხდება ქვემდებარე და პირდაპირი დამატება ინარჩუნებს თავის ფუნქციას:

- (34) თურქული
- a. ამოსავალი გარდაუვალი
Hasan-Ø *öl-dü*
 ჰასანი-ABS სიკვდილი-PST
 „ჰასანი მოკვდა“.
- b. გარდაუვალიდან მიღებული გარდამავალი
Ali-Ø *Hasan-ı* *öl-dür-dü*
 ალი-ABS ჰასანი-ACC სიკვდილი-CAUS-PST
 „ალიმ მოკლა ჰასანი“.
- c. ამოსავალი გარდამავალი
Müdür-Ø *mektub-u* *imzala-di*
 დირექტორი-ABS წერილი-ACC ხელმოწერა-PST
 „დირექტორმა ხელი მოაწერა წერილს“.
- d. გარდამავალიდან მიღებული გარდამავალი
Di çi-Ø *mektub-u* *müdür-e* *imzala-t-tı*
 სტომატოლოგი-ABS წერილი-ACC დირექტორი-DAT ხელმოწერა-CAUS-PST
 „სტომატოლოგმა დირექტორს წერილზე ხელი მოაწერინა“. (კომრი 1989: 175-176)

1.7 სემანტიკური და სინტაქსური ვალენტობა

1.7.1 ზოგადი

ცენტრალური აქტანტების რაოდენობა განსაზღვრავს კონკრეტული ზმნის ვალენტობას. ამბობენ, რომ ზმნა აკონტროლებს იმ აქტანტებს, რომლებიც განპირობებულია ზმნის სემანტიკით, ანუ შემასმენელი მოითხოვს (subcategorize) სინტაქსური ფუნქციების განსაზღვრულ რაოდენობასა და ტიპებს (ტენიერი 1988: 250; დალრიმპლი 2001: 10; აგელი, ფიშერი 2010: 230). მიუხედავად ამისა, ზმნური ლექსემის სხვადასხვა ფორმა უკავშირდება ცენტრალურ აქტანტთა სხვადასხვა რაოდენობას; ვალენტობა არა ლექსემის, არამედ თითოეული სიტყვაფორმის მახასიათებელია (ვალენტობის ცვლა დამოკიდებულია სხვადასხვა სინტაქსურ დერივაციულ საშუალებაზე: გვარი, კაუზატივი, აპლიკატივი და ა. შ.).

თანდებულიანი აქტანტები განიხილება პერიფერიულ სინტაქსურ ფუნქციებად და, საზოგადოდ, თანდებულით მარკირება (განსაკუთრებით ბრუნების გრამატიკული კატეგორიის მქონე ენებში უბრალო დამატების მაჩვენებლად განიხილება (პალმერი 1994: 8; ფარელი 2005: 19-20). რა თქმა უნდა, კონკრეტული სემანტიკური როლი

ერთ ენაში შეიძლება იყოს ცენტრალური სინტაქსური ფუნქციით გამოხატული, ხოლო მეორე ენაში პერიფერიულით, მაგრამ ზოგჯერ და, როგორც ჩანს, ეს დამოკიდებულია კონკრეტული თეორიის ჩამოყალიბების პროცესზე, ბენეფაქტივი, ინსტრუმენტი და ლოკატივი განიხილება პერიფერიულ როლებად/უბრალო დამატებებად აგენსისა და პაციენსის ცენტრალური როლებისაგან (თუ A, P, S გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივებისაგან) განსხვავებით (პალმერი 1994: 10, 20, 125).²²

მოცემული ზმნის ვალენტობა განიხილება როგორც სემანტიკურ, ასევე სინტაქსურ დონეზე. სემანტიკურად ობლიგატორული სემანტიკური როლების რაოდენობით განისაზღვრება, ხოლო სინტაქსურად ცენტრალური აქტანტების რაოდენობით (ვან ვალინი 2001: 92-93). მაგ., თანდებულიანი სახელი სინტაქსურად უბრალო დამატებად შეგვიძლია განვიხილოთ, მაგრამ *გადაცემის* შინაარსის მქონე ზმნებში ლოკატივი სემანტიკურად მიიჩნევა ვალენტობის ნაწილად, ხოლო სინტაქსურად არა:

(35) ინგლისური

Dana put the book on the table

დანა დადება.PST DEF წიგნი SUPERESS DEF მაგიდა

„დანამ დადო წიგნი მაგიდაზე“. (ვან ვალინი 2001: 94)

მსგავსად არ შეესაბამება სინტაქსური და სემანტიკური ვალენტობა ბუნებრივი მოვლენების გამომხატველ ზმნებში. როდესაც ვამბობთ, რომ, მაგ., „წვიმს“ ან „ქუხს“ არის ნულვალენტოანი, ვსაზღვრავთ სემანტიკურ ვალენტობას, ხოლო მოცემული ზმნები აუცილებლად იქნება ერთვალენტოანი სინტაქსურად: ან წარმოდგენილი იქნება პირის თუ კლასის ნიშანი ზმნაში ან პირის ნაცვალსახელით იქნება აღნიშნული ერთი სინტაქსური აქტანტი.

²² ფ. პალმერი უთითებს, ერთი მხრივ, დიქსონის (ენათმეცნიერების საბაზისო თეორიის ადრეული ეტაპი/წანამძღვრები), ხოლო, მეორე მხრივ, უ. ფოლისა და რ. ვან ვალინის (როლურ-რეფერენციული გრამატიკის საწყისი ეტაპი) ნაშრომებს (შდრ. მალჩუკოვი, ჰასპელმათი, კომრი 2010; ჰასპელმათი 2011). ამ ნაშრომებში საწყის ეტაპზე დგას გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივების მიხედვით სამვალენტოანი ზმნების/შემასმენლების განხილვა ფუნქციური ტიპოლოგიის თვალსაზრისით და, სავარაუდოდ, ეს უნდა იყოს მთავარი მიზეზი 80-90-იან წლებში მხოლოდ ორვალენტოან გარდამავალ (A და P პრიმიტივებით) და ერთვალენტოან გარდაუვალ (S პრიმიტივით) ზმნათა განხილვაზე ფოკუსირებისა.

1.7.2 ურთიერთმიმართება ვალენტობასა და გარდამავლობას შორის

ხშირად ერთვალენტიანი და გარდაუვალი, ორვალენტიანი და გარდამავალი, სამვალენტიანი და ორმაგად გარდამავალი ზუსტ შესაბამისობას ავლენენ (ნესი 2007: 123). მიუხედავად იმისა, რომ გარდამავლობა და ვალენტობა ზმნის განსხვავებული მახასიათებლებია, გავრცელებულია შეხედულება, რომ ერთადგილიანი შემასმენელი არის გარდაუვალი, ორადგილიანი შემასმენელი არის გარდამავალი და სამადგილიანი შემასმენელი ორმაგად გარდამავალი. ფართოდ არის გავრცელებული შეხედულება, რომ ორვალენტიანი შემასმენლები განიხილონ სინტაქსურად გარდამავლად (კიტელე 2011: 351; ბიკელი 2011: 402; inter alia); და წინადადებათა დაყოფა გარდამავალ და გარდაუვალ ტიპებად შუალედური ტიპის ჩვენების გარეშე პროტოტიპურ გარდამავალ და გარდაუვალ წინადადებებს შორის, ხშირად არის გაკრიტიკებული (კიტელე 2011: 348). მიუხედავად ამისა, უნდა შევნიშნოთ, რომ კონტინუუმი უფრო მეტად უკავშირდება სემანტიკურ გარდამავლობას მაშინ, როდესაც სინტაქსური გარდამავლობა უჩვენებს ვალენტობისა და გარდამავლობის კომბინაციათა უფრო მკაცრ ტიპებს.

მიუხედავად ამისა, შესაძლებელია გავმიჯნოთ ვალენტობა და გარდამავლობა და დავადგინოთ მინიმუმ ოთხი ტიპი²³, რომლებიც გვხვდება სხვადასხვ ენაში (აიხენვალდი, დიქსონი 2000: 2-3). ვალენტობის, გარდამავლობისა და გრამატიკულ-სემანტიკურ პრიმიტივთა მიხედვით, არსებობს წინადადებათა ოთხი ტიპი: ორი მათგანი არის გარდაუვალი (როგორც ერთვალენტიანი, ასევე ორვალენტიანი) და დანარჩენი ორი ტიპი არის გარდამავალი (როგორც ორვალენტიანი, ასევე სამვალენტიანი) (დიქსონი, აიხენვალდი 2000: 2-3; ონისი 2001: 2; დიქსონი 2010b: 116). ერთვალენტიან წინადადებებში შემასმენელი უკავშირდება მხოლოდ ერთადერთ S აქტანტს; ორვალენტიან გარდამავალ წინადადებებში A-სა და P-ს; ხოლო პროტოტიპურ სამვალენტო წინადადებაში წრმოდგენილია A, T და R. სინტაქსური ფუნქციების მიხედ-

²³ ზოგად ტიპოლოგიურ ლიტერატურაში არსად არ არის დასმული საკითხი სამვალენტოანი გარდაუვალი ზმნების შესახებ. მაგ., ასეთი ზმნები დასტურდება აფხაზურ ენაში: პოტენციალისისა და არაკონტროლირებადობის გრამატიკული კატეგორიების საშუალებით სამვალენტოანი გარდამავალი ზმნისაგან დერივაციით მიიღება სამვალენტოანი გარდაუვალი ზმნა, ე. ი. იცვლება სემანტიკური როლებისა და სინტაქსური ფუნქციების შესაბამისობა ამოსავალ ზმნასთან მიმართებით (ჰიუიტი 1979: 169; შადური 2006: 137-143).

დვით, პროტოტიპურ ერთვალენტთან წინადადებაში წარმოდგენილია ქვემდებარე, ორვალენტთან წინადადებაში ქვემდებარე და დამატება, სამვალენტთან წინადადებაში ქვემდებარე და ორი დამატება. როგორც მიუთითებენ, ორვალენტის გარდაუვალი შემასმენელი ბევრ ენაში არ დასტურდება და ხშირად სადავო საკითხად ქცეულა მისი არსებობა (როგორც ზემოთ მივუთითეთ). ამგვარად, ვალენტობისა და გარდამავლობის კომბინაციით მიღებული ტიპები შეიძლება წარმოვადგინოთ შემდეგი ცხრილის სახით:

ცხრილი № 2 გარდამავლობისა და ვალენტობის კომბინაცია

ვალენტობა	გარდამავლობა	
	გარდამავალი	გარდაუვალი
ერთვალენტისანი		+
ორვალენტისანი	+	+
სამვალენტისანი	+	

სამვალენტისანი შემასმენელი შეიძლება იყოს ორმაგად გარდამავალი, წარმოქმნილი ორმაგად გარდამავალი (derived ditransitive; მაგ., კაუზატივი და აპლიკატივი) ან ბენეფაქტიური კონსტრუქცია²⁴. როგორც მიუთითებენ, განსხვავება ორმაგად გარდამავალსა და ბენეფაქტიურ კონსტრუქციას შორის არის ის რომ ბენეფაქტივი თავსებადია გარდაუვალ კონსტრუქციასთან. ორმაგად გარდამავალი განიხილება როგორც პროტოტიპური სამვალენტისანი შემასმენელი, რომლის სემანტიკური როლებია აგენსი, თემა და რეციპიენტი (მალჩუკოვი, ჰასპელმათი, კომრი 2010: 1-2).

1.8 აქტანტთა შეთანხმება ზმნასთან (indexing)

მიუთითებენ და ეს აზრი ფართოდ არის გავრცელებული (ვან ვალინი 2001: 34; დალრიმპლი 2001; ფარელი 2005: 17; ბრესნანი, ასუდეჰი, ტოივონენი, ვესლერი 2016), რომ თუ ერთი აქტანტი ეთანხმება ზმნას, მაშინ ეს აქტანტი წარმოადგენს ქვემდებარეს (როგორც გარდამავალი, ასევე გარდაუვალი შემასმენლისა); ან თუ ორი აქ-

²⁴ ვიწრო გაგებით აპლიკატივი დერივაციულად უკავშირდება პირდაპირ დამატებას, ამიტომ ქართული სასხვისო ქცევა (resp. ბენეფაქტივი), რომელიც წარმოქმნის ირიბ დამატებას, ბენეფაქტიურ კონსტრუქციას განეკუთვნება, მაგრამ ფართო გაგებით (თუ სემანტიკიდან ამოვალთ და აქტანტურ დაწინაურებას გავითვალისწინებთ) აპლიკატივის ერთ-ერთ ტიპად უნდა განვიხილოთ ბენეფაქტივი, წარმოქმნის ის პირდაპირ თუ ირიბ დამატებას კონკრეტული ენის მიხედვით (დიქსონი, აიხენვალდი 2000: 15; ლაკრუა 2010: 278; პლუნგიანი 2010: 291).

ტანტის მაჩვენებელი არის ასახული ზმნაში, მაშინ მეორე მათგანი იქნება პირდაპირი და/ან პირველადი დამატება; ხოლო მესამე აქტანტი ირიბი და/ან მეორეული დამატება. მიუხედავად ამისა, არსებობს ენები, რომელთა ქვემდებარე და პირველადი დამატება აკონტროლებს ზმნასთან შეთანხმებას, ან ენები, რომლის გარდაუვალი შემასმენლის ქვემდებარე ან გარდამავალი ზმნის პირდაპირი დამატება უჩვენებს ამ თავისებურებას.

ანდიურ ენაში (დალესტნურ ენათა ოჯახი) ზმნა იუღლება კლასის (და არა პირის) მიხედვით და სახელობით ბრუნვაში მდგარი აქტანტი ეთანხმება ზმნას კლასში. გარდაუვალი შემასმენლის ქვემდებარე და გარდამავალი შემასმენლის პირდაპირი დამატება ეთანხმება ზმნას²⁵ (ჰასპელმათი 2001: 55). გარდამავალი წინადადების A imudi „მამა“ დგას ერგატიულ ბრუნვაში (36b), ხოლო S და P jots^hi „და“ სახელობითში/აბსოლუტივში (ცერცვაძე 1965: 294; ალექსევი 1998: 224).

(36) ანდიური

a. გარდაუვალი

j-ots^hi-Ø *j-ilon*
 2-და-NOM 2-მოსვლა
 „და მოვიდა“.

b. გარდამავალი

Ø-imu-di *j-ots^hi-Ø* *j-et^ha*
 1-მამა-ERG 2-და-NOM 2-დატოვება
 „მამამ დატოვა და“. (ცერცვაძე 1965: 213)

ანდიურ ენაში არ მოიპოვება არც გვარის გრამატიკული კატეგორია და არც მიმართებითი დამოკიდებული წინადადება (ცერცვაძე 1965: 296-297; ალექსევი 1998: 225) იმისათვის, რომ გადავამოწმოთ თითოეული აქტანტის მახასიათებლები. ხინალულური ენის მაგალითზე ჩანს, რომ დალესტნური ენები არ განეკუთვნებიან სინტაქსურად ერგატიულ ტიპს: მორფოლოგიურად ერგატიულია, ხოლო სინტაქსურად ნო-

²⁵ უფრო ზუსტად ჰასპელმათი იყენებს გრამატიკულ-სემანტიკურ პრიმიტივებს S-სა და O-ს (იმ აღნიშვნით, როგორც ეს არის გარცელებული ენათმეცნიერების საბაზისო თეორიაში), მაგრამ რ. დიქსონის მიხედვით, მთლად ცხადი არ არის O აღნიშნავს პრიმიტივს თუ დამატების სინტაქსურ ფუნქციას და ხშირად გაიგივებულია გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივები სინტაქსურ ფუნქციებთან (ფარელი 2005: 44; დიქსონი 2010ა: 229).

მინატიური (კომრი 1978: 345, 355). ამიტომ A უნდა მივიჩნიოთ ქვემდებარედ და არა P (განსხვავებით დირბალი ენისაგან).

ამგვარად, მთავარი შეხედულება არის ის, რომ აქტანტის შეთანხმება ზმნასთან თავისთავად არ განსაზღვრავს მის სინტაქსურ ფუნქციას. სინტაქსური ფუნქცია უნდა განისაზღვროს როგორც მარკირებით სახელურ ფრაზასა (flagging) და ზმნაში (indexing), ასევე სინტაქსურ ქცევათა მიხედვით. ანდიური ენის ეს მაგალითები, უჩვენებენ რომ ბრუნვის ნიშნები უფრო დომინანტურია, ვიდრე ზმნური შეთანხმება.

1.9 ამოსავალი დებულებები შემდეგი კვლევისათვის

ზოგიერთი ამოსავალი დებულება აუცილებელია შემდეგი კვლევისათვის, რომ ანალიზი იყოს უფრო ცხადი, რადგანაც ენათმეცნიერების სხვადასხვა სკოლა და ტრადიცია განსაზღვრავს ზემოგანხილულ ტერმინებს სხვადასხვანაირად, თუ ზოგადად არა, წვრილმანი განსხვავებით მაინც. ეს დებულებები გამომდინარეობს ზემოგანხილული საკითხებიდან:

1. თუ მხოლოდ ერთი დამატება პასივიზდება, მაშინ ის არის ან პირდაპირი, ან პირველადი დამატება; პირდაპირი ან პირველადი დამატება შეიძლება ემთხვეოდეს ან არ ემთხვეოდეს ერთმანეთს კონკრეტულ ენაში;
2. თუ ზმნა ეთანხმება ერთ-ერთ დამატებას (T ან R), მაშინ აქედან აუცილებლობით არ გამომდინარეობს, რომ ეს აქტანტი ან პირველადი, ან პირდაპირი დამატებაა, როგორც ეს არის მითითებული ლექსიკურ-ფუნქციურ გრამატიკაში;
3. თუ რეფლექსიური ნაცვალსახელი ერთადერთი აქტანტის კორეფერენტულია, მაშინ ეს აქტანტი არის ქვემდებარე (მაგრამ ეს მიჩნეულია სუსტ მტკიცებულებად);
4. კოორდინაციისას არა მარტო ქვემდებარის, არამედ დამატების ელიფსისიც შეიძლება მოხდეს;
5. კონკრეტულ ენაში, ერთი მხრივ, პირდაპირი და პირველადი დამატებები, ხოლო, მეორე მხრივ, ირიბი და მეორეული დამატებები შეიძლება იყოს ერთი და იგივე. თუმცა, უმჯობესია, პირველადი და მეორეული დამატებები გამოვიყ-

ნოთ სეკუნდატიური წყობის შემთხვევაში, ხოლო პირდაპირი და ირიბი დამატება ინდირექტიული წყობის დროს;

6. ამოსავალი და სინტაქსური დერივაციით მიღებულ აქტანტურ სტრუქტურაში სემანტიკური როლების ასახვა განსხვავდება სინტაქსური ფუნქციების მიხედვით;
7. პროტოტიპურ გარდამავალ წინადადებად მივიჩნევთ A და P გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივებით განსაზღვრულ წინადადებას (როგორც ეს არის ფუნქციურ ტიპოლოგიაში) და არა პირიქით გარდამავლობა არ განსაზღვრავს გრამატიკულ-სემანტიკურ პრიმიტივებს (როგორც ეს არის მოცემული ენათმეცნიერების საბაზისო თეორიაში).
8. ზოგიერთ ენობრივ სისტემაში, შესაძლებელია, იყოს მხოლოდ ორი ცენტრალური აქტანტი ქვემდებარე და პირდაპირი დამატება.
9. გარდამავლობა დამოკიდებულია სემანტიკურ კრიტერიუმებზე: სიტუაციის კონტროლი (control), ზემოქმედება (როგორც ფიზიკური, ასევე მენტალური) პაციენსზე (affectedness), ნებითი, განზრახვითი, თუ უნებლიე მოქმედება (volitional ~ non-volitional, deliberately, intentional ~ accidental)
10. ზმნათა დაჯგუფება და განხილვა სხვადასხვა შინაარსის (ყოფნისა თუ გარდაქცევის (being ~ becoming), მოძრაობის/გადაადგილების (motion), გრძნობა-განცდის (experience/feeling), ცოდნის (knowledge) და ა. შ. მიხედვით, იძლევა სხვადასხვა აქტანტურ მოდელს, რომლებიც შეიძლება განსხვავდებოდნენ ენების მიხედვით.

თავი II

შუმეროლოგიური ტრადიციული გრამატიკა

2.1 ზოგადი

ვალენტობისა და გარდამავლობის საკითხის განხილვამდე წარმოვადგენთ და შევაჯერებთ ზოგადშუმეროლოგიურ პრობლემებს ორთოგრაფიისა და დამწერლობის შესახებ, სიტყვის განსაზღვრის სხვადასხვა მიდგომასა და მათ გამოყენებას შუმერული ენისათვის. ასევე განვიხილავთ უღლებათა და წყობათა ზოგად ტიპებს, რომლებიც ტიპოლოგიური თვალსაზრისით ღირებულ ინფორმაციას იძლევიან შუმერული ენისათვის (მე-5 ქვეთავი).

2.2 დამწერლობისა და დაწერილობის პრობლემა

შუმერული ენის ფონოლოგიისა და გრამატიკის საკითხების გარკვევა შეუძლებელია დამწერლობის, დაწერილობისა და ორთოგრაფიის ზოგადი კანონზომიერებების გარკვევის გარეშე. ანალიზისა და ინტერპრეტაციის პირველ ეტაპზე აუცილებელია შუმერული ლოგოგრაფიულ-სილაბური დამწერლობის ტრანსლიტერაცია ლათინურ ანბანზე დაფუძნებული სისტემის საშუალებით.

ტრანსლიტერაციისას ის ნიშნები (ლოგოგრამები და სილაბოგრამები), რომლებიც შეადგენენ ერთ სიტყვას (სიტყვის შესახებ იხ. ქვეთავი 4), ერთმანეთისაგან გამოყოფილია დეფისით, ხოლო დეტერმინატივები (სემანტიკური მაკლასიფიცირებელი ნიშნები), ზედა ინდექსის სახით ჩაწერილები, უკავშირდებიან კონკრეტულ სიტყვას (ჰეიზი 2000: 20). ფონოლოგიური შედგენილობის თვალსაზრისით მსგავსი ნიშნებით ერთმანეთისაგან განირჩევა ქვედა ინდექსის მიხედვით (მაგრამ ეს ინდექსი დამოკიდებულია ნიშანთა სიხშირეზე აქადურ- და არა შუმერულენოვან ტექსტებში) (ჰეიზი 2000: 30).

(1) **ლოგოგრამები**²⁶

a.	du ₃ აღმართვა, აშენება	b.	ur ძალდი
	du ₆ სამეფო ტახტის პლატფორმა ღვთაებისათვის		ur ₂ ძირი
	du ₇ კვრა, ბიძგება		ur ₃ გაწმენდა; თრევა
	du ₈ აგურის გამოწვა		ur ₄ , ur ₅ შეგროვება
	du ₁₂ დაკვრა		
	du ₁₄ , du ₁₇ ბრძოლა		

(2) **სილაბოგრამები**²⁷

bi ₂ -ib-gub-be ₂ დგომა	nam-ba-e-ug ₇ -e მოკვდომა
im-ma-an-du ₃ -du ₃ აღმართვა	nam-ba-e-sag ₃ -ge ცემა

(3) **დეტერმინატივები**

a. პრედეტერმინატივები	b. პოსტდეტერმინატივები
^d utu (ღვთაება) უთუ	anzud ^{mušēn} (ფრინველი) ანზუდი
^{iš} eštin ვაზი	urim ₅ ^{ki} (ქალაქი) ური

როგორც (1a), ასევე (1b) გვიჩვენებს ძირეული მორფემების ისეთ ნიმუშებს, რომლებიც ფონემური შედგენილობით მსგავსი უნდა იყოს, მაგრამ გრაფიკული (თუ ორთოგრაფიული) თვალსაზრისით განსხვავდებოდეს ერთმანეთისაგან. ნიშანთა სიხშირე გამოთვლილი რომ იყოს მხოლოდ შუმერული ტექსტების მიხედვით, მაშინ (1a) სვეტში წარმოდგენილი სავარაუდოდ ჰომოფონური მორფემებისთვის საკმარისი იქნებოდა ინდექსი 1-დან 7-ის ჩათვლით, როგორც ეს არის მოცემული თანმიმდევრულად (1b) სვეტში წარმოდგენილი ლოგოგრამებისათვის, მაგრამ სიხშირული ინდექსები დადგენილია აქადური და არა შუმერული ტექსტების საფუძველზე; ამიტომ შუმერულისთვის გამოყენებული აქადური ინდექსაცია ვერ იქნება თანმიმდევრული. (2) მაგალითში წარმოდგენილია სხვადასხვა ტიპის სილაბოგრამა ლოგოგრამასთან თანახმარებით, ოღონდ არ არის აუცილებელი, რომ თითოეული სილაბოგრამა, მაგ. <ib>, <be>, <im>,²⁸ გამოხატავდეს აფიქსურ მორფემებს: მოცემული მარცვლოვანი ნიშნები, სავარაუდოდ, მიახლოებით მაინც ასახავს შუმერული ენის მარცვლოვან და არა მორ-

²⁶ მორფოლოგიური თვალსაზრისით, მოცემული ნიშნები გამოხატავენ ძირეულ მორფემებს და არა სიტყვებს, მაგრამ ტერმინი „ლოგოგრამა“ უკავშირდება მათ შინაარსის პლანს გამოხატავენ სიტყვის ლექსიკურ მნიშვნელობას.

²⁷ ლოგოგრამა მოცემულია კურსივით (italics), ხოლო თარგმანი ასახავს მხოლოდ ლოგოგრამის ძირითად და არა კონტექსტურ მნიშვნელობას.

²⁸ კუთხოვან ფრჩხილებში ჩასმულია გრაფემები.

ფემულ სტრუქტურას. მორფემათა გამოსაყოფად განსხვავებული ტიპის ანალიზი არის აუცილებელი (იხ. ქვეთავი 4).

დეტერმინატივები მიუთითებენ სიტყვის იმ სემანტიკურ კლასს, რომელსაც აღნიშნული სიტყვა მიეკუთვნება: საკუთარ სახელ²⁹ უთუს წინ უძღვის d (di ir ღვთაება) დეტერმინატივი, რომელიც მიუთითებს, რომ აღნიშნული სახელი მიეკუთვნება ღვთაებებს; ასევე iŝ-ისა და muŝen-ის შემთხვევაში, რომლებიც, შესაბამისად, აღნიშნავენ ხესთან (თუ ზოგადად მცენარესთან) და ფრინველთან დაკავშირებულ სახელებს, ხოლო ki დეტერმინატივით აღნიშნულია გეოგრაფიული სახელები (ამ შემთხვევაში ქალაქი ური).

ტრანსლიტერაცია შექმნილია იმისათვის, რომ ასახოს ტექსტში რეალურად დადასტურებულ გრაფემები (შუმერული ლურსმული ნიშნები) და ნიშან-ნიშან გამოხატოს ყოველი ნიუანსი, მაგრამ ეს წარმოადგენს არა ავტომატურ პროცესს, როდესაც ერთი სისტემის გარკვეულ ნიშანს შეესატყვისება სხვა სისტემის ერთადერთი ნიშანი, არამედ ერთ შუმერულ გრაფემას შეიძლება ჰქონდეს რამდენიმე ერთმანეთისაგან სრულიად განსხვავებული წაკითხვა, რომელთა შერჩევაც დამოკიდებულია კონკრეტული ტექსტის ტრანსლიტერაციასა და სემანტიკურ ინტერპრეტაციაზე (სივილი 1973: 34; ჰეიზი 2000: 19). შუმერული ტრანსლიტერაცია ძირითადად ასახავს ძველ ბაბილონურ პერიოდს და, რა თქმა უნდა, ის ფონემები (მაგ., / /) რომელთა არსებობასაც ადასტურებენ თუ პოსტულირებენ შუმეროლოგები შუმერული ენის განვითარების უფრო ადრეული ეტაპისათვის, არ გამოიხატება. მხოლოდ ლათინურ ასოთა მინიმალური ინვენტარით აისახება შუმერული ენის ფონოლოგიური სისტემა (იაგერსმა 2010: 38).

შუმერულ გრაფემათა ფონოლოგიური ღირებულება დგინდება აქადურში ნასესხებ სიტყვათა და სხვადასხვა დროსა და ადგილზე შუამდინარეთში შექმნილი ორენოვანი (შუმერულ-აქადური) სილაბარიუმებისა თუ ლექსიკური სიების საშუალებით. შუმეროლოგიის განვითარების თანამედროვე ეტაპზე შეუძლებელია ბოლომდე აღვადგინოთ როგორც ფონოლოგიური, ასევე გრაფიკული სისტემა, რადგანაც შუმერული ენის ორთოეპიასა თუ ორთოგრაფიასთან დაკავშირებულ ყოველ საკითხს ვხე-

²⁹ უფრო სწორად, utu შუმერულად ნიშნავს „მზეს“ და მის წინ დეტერმინატივი მიუთითებს, რომ აღნიშნული სახელი წარმოადგენს მზის ღვთაებას.

დავთ აქადურის საშუალებით, ხოლო აქადური ენისა და დამწერლობის მართებულად წაკითხვა შეუძლებელია მხოლოდ საკუთრივ აქადური ტექსტების საშუალებით: აუცილებელია სხვა სემიტურ ენათა გათვალისწინება, ანუ ერთი მკვდარი ენის ფონოლოგიური თუ გრაფიკული სისტემა დგინდება მეორე მკვდარი ენის ინტერპრეტაციის საშუალებით, ხოლო ამ მეორე ენასთან დაკავშირებული საკითხების გადაჭრა შეუძლებელია მისი მონათესავე ენების გარეშე³⁰ (სივილი 1973: 27; დიაკონოვი 1980: 7; ედვარდი 2003: 7; იაგერსმა 2010: 31).

შუმერული დამწერლობა ვერ გამოხატავდა ენის ფონეტიკურ თუ ფონოლოგიურ სისტემას, ვერ ასახავდა სალაპარაკო ენას მიახლოებითაც კი (იხ. ქვეთავი 2 ფონოლოგიის შესახებ): წარმოადგენდა მნემონიკურ სისტემას, რომლის მიზანი არასდროს არ ყოფილა წარმოთქმის ასახვა. ამგვარად, შუმეროლოგებს უწევთ აღადგინონ შუმერული ენა დეფექტური მნემონიკური სისტემის საშუალებით, რომელიც თითქმის ვერ ასახავს აფიქსებისა თუ ძირების მორფოფონემურ მონაცვლეობებს, ალომორფთა შეპირობებულობას და ა. შ. ფონოლოგიურ თუ გრამატიკულ ელემენტთა გამოტოვება ადვილად გასაგები იყო მხოლოდ მათთვის, ვინც ფლობდა შუმერულ ენას მშობლიური ენის დონეზე ან კიდევ, ისეთ ელემენტთა გამოტოვება, რომელთა გამოუხატველობაც ტექსტში (მაგ., მყარ ენობრივ გამოთქმებსა და ფორმულებში) არ ქმნიდა სირთულეს ტექსტის შინაარსის აღსაქმელად (სივილი 1973: 23, 25; დიაკონოვი 1976: 100; თომსენი 1984: 20-21, 23; ჰეიზი 2000: 1; იაგერსმა 2010: 15).

შუმეროლოგები ხშირად ექცევიან ორ უკიდურესობაში: ერთი მხრივ, რაც არ გვხვდება ტექსტში, არ იყო წარმოდგენილი გაბმულ მეტყველებაში, ხოლო, მეორე მხრივ, მცდარად აღადგენენ იმ გრამატიკულ ელემენტებს, რომლებიც, შესაძლოა, გაბმულ მეტყველებაში არასდროს არ გამოვლენილა. ამგვარად, მიჩნეულია, რომ შუმეროლოგიის თანამედროვე ეტაპზე უმჯობესია გაირკვეს, როგორ არის ესა თუ ის გრამატიკული დამოკიდებულება გამოხატული შუმერული დამწერლობის საშუალებით, ან კიდევ, ყოველი საკითხი (დაკარგვადი თანხმოვანი (amissable consonant), ზოგიერთი ზმნური აფიქსი, ძირთა ალტერნაცია და ა. შ.) შეიძლება დაიყვანებოდეს გრაფიმი-

³⁰ საკითხს ისიც ართულებს, რომ შუმერული არის, გენეალოგიური კლასიფიკაციის თვალსაზრისით, იზოლირებული ენა.

კულ პრობლემამდე და აიხსნას დამწერლობის სისტემის თავისებურებებით (სივილი 1973: 21; თომსენი 1984: 22; ჰეიზი 2000: 29).

სხვადასხვა ენობრივი დონის ერთმანეთში აღრევის თავიდან აცილების მიზნით, შუმერული დამწერლობის ტრანსლიტერაციის დროს ყურადღება ექცევა, მაგ., ალომორფის შერჩევას და მორფოლოგიური არათანმიმდევრულობის ელიმინაციას (სივილი 1973: 33).

(4) ტრანსლიტერაცია და მორფოლოგიური ტრანსკრიფცია

a. lugal- u₁₀-ur₂

lugal= u=ra³¹

მეფე=1SG.POSS=DAT

„ჩემს მეუფეს“ (Letter from Sin-iddinam to the god Utu (c.3.2.05), line c3205.1)³²

b. lugal-ni-ir

lugal=ani=ra

მეფე=3SG.H.POSS=DAT

„მბრძანებელს“³³ (The building of Nin irsu's temple (Gudea, cylinders A and B) (c.2.1.7), line c217.17)

(4) მაგალითი შედგება ოთხი სტრიქონისგან. პირველ სტრიქონში წარმოდგენილია ტრანსლიტერირებული ნიმუში ისე, როგორც ეს მიღებულია შუმეროლოგიაში, მეორე სტრიქონი გამოხატავს ნაკლებად გავრცელებულ მორფემულ ანალიზს (ე. წ. ანალიზურ ტრანსკრიფციას), მესამე ამ მორფემათა გლოსირებას (რომელიც გაცილებით იშვიათად გამოიყენება შუმერული ენის ანალიზისას; მხოლოდ ბოლო პერიოდის წმინდა ენათმეცნიერული ხასიათის ნაშრომებში არის წარმოდგენილი), ხოლო მეოთხე თარგმანს. დატიური ბრუნვის მაჩვენებელი ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში ვლინდება /r/ ალომორფის სახით. რადგანაც გრამატიკული ელემენტები აღინიშნება სილაბოგრამების საშუალებით, ამიტომაც მოცემული თანხმოვნის წინ წარმოდგენილია წინამავალი ხმოვანი (4a) და (4b) მაგალითებში, შესაბამისად, /u/ და /i/. აღნიშნული მოვლენა (ხმოვნის განმეორება) მიჩნეულია ორთოგრაფიულ თავისებურებად და არა გრძელი ხმოვნისა თუ მიცემითი ბრუნვის სხვადასხვა ალომორფის დამადასტურებელ საშუალებად (გრძელი ხმოვნების შესახებ იხ. ქვეთავი 3). (4b)-ში ნაჩვენებია

³¹ დევისის ნაცვლად ტოლობის მაჩვენებელი მიუთითებს, რომ მოცემული მორფები წარმოადგენენ პოსტკლიტიკურ (resp. ენკლიტიკურ) ელემენტებს.

³² შუმერული წყაროები მითითებულია ელექტრონული გამოცემის მიხედვით (ბლეკი, კანინგემი, ებელინგი, ფლიუკიგერ-ჰოუკერი, რობსონი, ტეილორი, ზოიომი 1998-2006).

³³ კონტექსტიდან გამომდინარე, სჯობდა დაგვეწერა „მბრძანებელი“, მაგრამ რადგან სიტყვა წარმოდგენილია კონტექსტის გარეშე, ამიტომ შუმერულ დატიურ ბრუნვას შესაბამისი მაჩვენებელი შევუსატყვივით ქართულად.

<ni> სილაბოგრამა მორფოლოგიური ტრანსკრიფციის დროს წარმოდგენილია /=ani/ და არა /=ni/ მორფის სახით, რადგანაც პირველი მათგანი მიიჩნევა {=ani} მორფემის დომინანტურ ალომორფად, ისევე როგორც ზემოგანხილული {=ra} დატიური კლიტიკური მორფემის დომინანტურ ალომორფად მიიჩნევა /=ra/ მორფი და არა /=r/.³⁴

შუმერული ორთოგრაფია ხშირად უგულვებელყოფს მარცვლის აუსლაუტის (მარცვლის ბოლოკიდურ; coda) თანხმოვანს. ასე, მაგ., ხშირად არ იწერებოდა {n-} აგენსის (და A-ს) მესამე პირის გამომხატველი მორფემა ტექსტებში; ან კიდევ დატიური /=r/ ალომორფის არარსებობა ტექსტში, რომელიც, კონტექსტის მიხედვით, ფუნქციურად ნამდვილად უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი. ამგვარი ტიპის თანხმოვანის გამომხატვა სისტემატურად იწყება ძველი ბაბილონური პერიოდის (ჩვ. წ. 1900-1600) შუმერულ ტექსტებში (იაგერსმა 2010: 12-13, 19).

(5) ^hnanna lugal- u₁₀ e₂-gal-la-na³⁵
 nanna lugal= u=ra e.gal=ani=Ø
 ნანა მეუფე=1SG.POSS=DAT სასახლე=3.SG.H.POSS=ABS
 mu-na-du₃
 mu-n-a-Ø-du-Ø
 VENT-3SG.H-R-1SG.A-აღმართვა-3SG.P

„ნანას, ჩემს მეუფეს, სასახლე ავუშენ“ (A praise poem of Ur-Namma (Ur-Namma C) (c.2.4.1.3), line c2413.108)

ერთი მხრივ, (5) მაგალითში გრაფიკულად არ არის გამომხატული დატიური ბრუნვის /=r/ ალომორფი, რომელიც აუცილებლად უნდა აღვადგინოთ (მორფოლოგიურ ტრანსკრიფციაში წარმოდგენილია დომინანტური ალომორფი /=ra/), ხოლო, მეორე მხრივ, {n-} მესამე გონიერი პირის (A გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივის მიხედვით, აგენსი – სემანტიკური როლების მიხედვით) გამომხატველი პრეფიქსი, რომლის არსებობაც აუცილებელია შუმერული ენის ერგატიულობის გამოსახატავად (ორივე აღდგენა, რა თქმა უნდა, წარმოადგენს თეორიულ კონსტრუქტს და უჩვენებს,

³⁴ პოსტკლიტიკის (resp. ენკლიტიკის) შესახებ შუმერულში უფრო დაწვრილებით იხ. ქვეთავი 4.

³⁵ /-a/ მორფი შეიძლება გამოხატავდეს ან ლოკატიურ ან გენიტიური ბრუნვის ერთ-ერთ ალომორფს; ან სულაც წინამავალი ხმოვნით გამოწვეული ასიმილაციის შედეგი იყოს გრაფიკულად ასახული. რადგანაც e.gal „სასახლე“ წარმოდგენილია P გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივის ფუნქციით (სემანტიკური როლი პაციენსი), მაშინ აუცილებლად უნდა გაფორმდეს აბსოლუტიური ბრუნვის მაჩვენებლით.

რომ შუმეროლოგიის განვითარების თანამედროვე ეტაპზე ასე გვესმის შუმერული ენა).

განხილული დეფექტური დაწერილობა დამოკიდებული იყო დახურული მარცვლის აღმნიშვნელი სილაბოგრამების არარსებობაზე. გვიან პერიოდში კი დახურული მარცვლები გამოიხატებოდა ან CVC (მაგ., <kam>) სილაბოგრამით, ან CV₁-V₁C (მაგ., <mu-un>) ნიშნებით. ამგვარი სილაბოგრამების შექმნა აუცილებელი იყო აქადური ენის ჩასაწერად, რადგან აქადური ენის ფონოლოგიური (და მორფოლოგიური) სტრუქტურიდან გამომდინარე, ტექსტში უფრო მეტ გაუგებრობას გამოიწვევდა დახურული მარცვლების ჩაუწერლობა (ედცარდი 2003: 11; იაგერსმა 2010: 20).

გარკვეული თვალსაზრისით შუმერული დამწერლობის სისტემა მორფემოგრაფიულია. ესა თუ ის მორფემა შეიძლება ჩაწერილი იყოს გრძელი (resp. დომინანტური) ალომორფის სახით, მაგრამ მორფოლოგიურად მოცემული ფორმა ითხოვდეს სხვა, მოკლე (resp. არადომინანტურ), ფონოლოგიურად თუ მორფოლოგიურად შეპირობებულ ალომორფს. მაგ., ზემოგანხილული მიცემითი ბრუნვის {=ra} მორფემა თანხმონის შემდეგ უნდა იყოს წარმოდგენილი /=ra/ ალომორფის სახით, ხოლო ხმონის შემდეგ /=r/ ალომორფის სახით, მაგრამ ტექსტში დასტურდება უფრო გრძელი, /=ra/ ალომორფი (ჰეიზი 2000: 18) და, ზოგადად, სხვადასხვა შუმეროლოგიის ტრანსლიტერაცია შეიძლება განსხვავდებოდეს იმით, რომ ზოგიერთი იყენებდეს მხოლოდ გრძელ ალომორფებს, ზოგიერთი მოკლეს და ზოგიერთიც შერეულს, დამოკიდებულს ფონოლოგიურ გარემოცვაზე (ჰეიზი 2000: 30).

აუსლაუტის პოზიციაში³⁶ (ან უფრო ზუსტად, მარცვლის აუსლაუტის (coda) პოზიციაში) ხშირად იკარგება თანხმონი, რომელსაც შუმეროლოგიაში დაკარგვადი თანხმონი (amissable consonant) ეწოდება. დამწერლობის ტიპიდან გამომდინარე, სადავოა, აღნიშნული მოვლენა მიეკუთვნება გრაფემიკის თუ ფონოლოგიის პრობლემას (ჰეიზი 2000: 29).

³⁶ აუსლაუტი შეგვიძლია გამოვიყენოთ იმ შეთხვევაში, თუ მივიჩნევთ, რომ სიტყვა წარმოადგენს არსებითი თუ ზედსართავი სახელის ფუძეს, ხოლო ბრუნვის მაჩვენებელი თუ მრავლობითის მარკერი განეკუთვნება კლიტიკურ ელემენტებს.

- (6) დაკარგვადი თანხმოვანი (amissable consonant)
- iti**₆ (A tigi to Suen for Ibbi-Suen (Ibbi-Suen A) (c.2.4.5.1), line c2451.A.5) ~ **itid** (A song of Inana and Dumuzid (Dumuzid-Inana J) (c.4.08.10), line c40810.23) „მთვარე“
 - ša**₃ (A song of Inana and Dumuzid (Dumuzid-Inana Z) (c.4.08.26), line c40826.A.3) ~ **šag**₄ (A prayer to Asarlū i for ammu-r bi (ammu-r bi D) (c.2.8.2.4), line c2824.30) „გული“
 - u**₃ (A hymn to Nanna (Nanna N) (c.4.13.14), line c41314.13) ~ **ud** (The lament for Nibru (c.2.2.4), line c224.S.292) „დღე“
 - ensi**₂ (Enki and the world order (c.1.1.3), line c113.184) ~ **ensik** (The building of Nin irsu's temple (Gudea, cylinders A and B) (c.2.1.7), line c217.602) „მმართველი“
 - du**₇ (Enmerkar and En-su gir-ana (c.1.8.2.4), line c1824.A.198) ~ **dug**₄ (The lament for Sumer and Urim (c.2.2.3), line c223.C.195) „თქმა“

დაუზუსტებელია თანხმოვნის გემინაციის საკითხიც: შეიძლება იყოს წმინდა გრაფემიკული მოვლენა, წმინდა ფონოლოგიური თუ, კონკრეტული შემთხვევის მიხედვით, ორივე მოვლენას შეიძლება განეკუთვნებოდეს. ზოგიერთ შემთხვევაში, შეიძლება წინამავალ თანხმოვანს იმეორებდეს მომდევნო სილაბოგრამა (ეს შეიძლება მივიჩნიოთ ერთ-ერთ ორთოგრაფიულ წესად), ხოლო სხვა შემთხვევაში შეიძლება მართლაც დასტურდებოდეს გემინირებული თანხმოვანი, როგორცაა, მაგ., ზმნაში გონიერი მესამე რეციპიენტული თუ ბენეფაქტიური (და R-ის) პირის გამომხატველი {nn-} + {a-} მორფემული მიმდევრობა³⁷ (ედცარდი 2003: 10; იაგერსმა 2010: 401).

- (7) თანხმოვანთა გემინაცია (ორთოგრაფიული)

- kur-kur-re
kur~kur=e³⁸
მთიანი.მიწა~PL=DIR
„უცხო მიწებს“ (A praise poem of Lipit-Eštar (Lipit-Eštar A) (c.2.5.5.1), line c2551.91)
- gud-de₃
gud=e
ხარი=ERG
„ხარმა“ (Gilgameš and the bull of heaven (c.1.8.1.2), line c1812.1.B.85)

- (8) თანხმოვანთა გემინაცია (ფონოლოგიური?)

- in-na-šum₂
i-nn-a-n-šum-Ø
NEUT³⁹-3SG.H-R-3SG.A-მიცემა-3SG.T
„მისცა“ (Inana's descent to the nether world (c.1.4.1), line c141.358)

³⁷ შუმეროლოგების უმრავლესობა მოცემულ მორფემას არაგემინირებული სახით აღადგენს.

³⁸ ტილდა (~) აღნიშნავს რედუპლიკაციას ლაიფციგის მორფემთა გლოსირების წესების მიხედვით.

³⁹ ა. იაგერსმას გლოსირების მიხედვით, მოცემული პრეფიქსი აღნიშნება როგორც VP (vocalic prefix), რომელიც, შესაძლოა უფრო უკეთეს აღნიშვნას წარმოადგენდეს, ვიდრე NEUT (neutral), მაგრამ რადგანაც ვუპირისპირებთ სხვა საუღლებელ პრეფიქსებს, ამიტომ, ნაშრომის მიზნიდან გამომდინარე, ვარჩიეთ ნეიტრალურად გადმოგვცა ეს პრეფიქსი.

(7a) უჩვენებს, რომ <re> სილაბოგრამაში წარმოდგენილია {=e} დირექტიული ბრუნვის მორფემა, ხოლო <r> ორთოგრაფიული წესის თანახმად და წაკითხვის გასაადვილებლად იმეორებს წინამავალი ნიშნის ბოლო თანხმოვანს. ასევეა (7b) შემთხვევაშიც: <de₃> სილაბოგრამა გამოხატავს {=e} ერგატიული ბრუნვის მორფემას, ხოლო <d> იმეორებს წინამავალი ძირეული მორფემის თანხმოვანს. (8) მაგალითში გამოხატული {nn-} + {a-} შეიძლება იყოს შუმერულში პოსტულირებული გემინირებული თანხმოვნის ერთ-ერთ ტიპური მაგალითი.⁴⁰

გრაფემიკის სფეროს განეკუთვნება აგრეთვე ა. ფალკენშტაინის შემოღებული ტერმინი ე. წ. გადმოკიდებული ხმოვანი (ინგლ. overhanging, overlapping vowel; გერმ. überhängende Vokale). ა. ფალკენშტაინის სკოლა ცდილობდა დაწერილობა და წარმოთქმა დაეახლოვებინა ერთმანეთისთვის (მაგ. lugal ~ lugala „მეფე“), მაგრამ სტანდარტიზებული ნიშანთა სიები მხარს არ უჭერენ ამგვარ დაწერილობასა და წაკითხვას (ფალკენშტაინი 1949: 12; ჰეიზი 2000: 147, 149-150).

ზემოგანხილული ზოგიერთი მაგალითიდან გამომდინარე, ცხადია, რომ მორფემული ანალიზისას მორფემა ჩაიწერება მისი დომინანტური თუ ბაზისური ფორმით, რაც, რა თქმა უნდა, არ არის სავალდებულო, რომ წარმოადგენდეს კონკრეტულ მაგალითში დადასტურებულ რეალურ ფონოლოგიური ფორმას (იაგერსმა 2010: 13).

ტრანსლიტერაციისაგან (რომელიც ასახავს მხოლოდ რეალურ ტექსტში დადასტურებულ ფონოლოგიურ თუ მორფოლოგიურ ელემენტებს) განსხვავდება ტრანსკრიფცია (რომელიც ცდილობს ასახოს რეკონსტრუირებული ფონოლოგიური თუ მორფოლოგიური ელემენტები), მაგრამ აქადურისგან განსხვავებით (როდესაც სხვადასხვა ასირიოლოგის მომზადებული ტრანსკრიფცია თითქმის ემთხვევა ერთმანეთს), სხვადასხვა შუმეროლოგის ჩაწერილი შუმერულის ტრანსკრიფცია მკვეთრად შეიძლება განსხვავდებოდეს ერთმანეთისაგან, რაც დამოკიდებულია შუმერული ენის ფონოლოგიისა და მორფოლოგიის განსხვავებულ ანალიზსა და ინტერპრეტაციაზე. შუმერულისათვის, როგორც წესი, გამოიყენება მორფოლოგიური ტრანსკრიფცია

⁴⁰ რა თქმა უნდა, სინტაქსური ანალიზისთვის არავითარი მნიშვნელობა არ აქვს მოცემული მორფემის ფონოლოგიურ შედგენილობას. ამიტომ R-ის აღმნიშვნელ მორფემას წარმოვადგენთ {n-} + {a-} პრეფიქსული მიმდევრობის სახით.

(resp. ანალიზური ტრანსკრიფცია),⁴¹ რომელიც გულისხმობს (და ითვალისწინებს) ნებისმიერი სახით აღდგენილ მორფოლოგიურ ელემენტებს და, ამასთან ერთად, მორფემების სრულ (თუ მორფონოლოგიურ) დაწერილობას. შუმერული ენის ტრანსკრიფცია არ არის გავრცელებული და არ გვხვდება, მაგ., ფილოლოგიური წესით დამუშავებულ შუმერული ტექსტების აკადემიურ გამოცემებში (დიაკონოვი 1967: 429-438; ჰეიზი 2000: 21-22).

2.3 ფონემური შედგენილობის პრობლემა

ტრადიციულად შუმერული ენის ფონოლოგიურ სისტემას აღადგენენ იმგვარად, როგორც ეს არის მოცემული ტრანსლიტერაციის სისტემაში: დაპირისპირება *მჟღერობა ~ სიყრუის* მიხედვით ხშულთა ქვეკლასში მოცემულია წყვილულებების სახით (b ~ p, d ~ t, g ~ k), ნაპრალოვანთა ქვეკლასში წყვილულებებისა და ცალეულებების სახით⁴² (z ~ s, Ⴛ ~ Ⴜ), ხოლო სონორთა ქვეკლასში ცალეულები (l, r, m, n) (თომსენი 1984: 43-46; ვიზიროვა, კანევა, კოზლოვა 2010: 40; ფაქსვოვი 2016: 18). იგულისხმება, რომ ტრანსლიტერაცია ასახავს გვიანშუმერულ წარმოთქმას (დიაკონოვი 1979: 16). მაგრამ ლექსიკური სიებისა და აქადურში შუმერული ნასესხობების მიხედვით, რეკონსტრუირებული ფონოლოგიური სისტემისათვის (ძველი შუმერულისთვის მაინც) ვარაუდობენ არა *მჟღერი ~ ყრუ* ოპოზიციას, არამედ *ფშვინვიერი ~ არაფშვინვიერი* დაპირისპირებას (დიაკონოვი 1979: 15-16; ვიზიროვა, კანევა, კოზლოვა 2010: 46; იაგერსმა 2010: 33-38). თუმცა მოცემულ პირობებში და შუმეროლოგიის განვითარების თანამედროვე ეტაპზე შეუძლებელია დადგინდეს, მაგ., ხშულთა კლასში წარმოდგენილი იყო სამეულთა თუ წყვილულოთა სისტემა და რა სახის ფონოლოგიური ოპოზიცია არსებობდა მათ შორის (*ფშვინვიერი ~ არაფშვინვიერი*, *მკვეთრი ~ არამკვეთრი* და ა. შ.) (ედცარდი 2003: 9, 14-15).

რამდენიმე მკვეთრად განსხვავებულ აღდგენას წარმოადგენს /z/ ფონემის რეინტერპრეტაცია /ts/ აფრიკატ არაფშვინვიერ ფონემად, ხოლო მის ფშვინვიერ კორელატად მიიჩნევა < > გრაფემით აღნიშნული ფონემა /ts^h/. აქადურისგან განსხვავებული

⁴¹ ზემოწარმოდგენილ მაგალითებში, რა თქმა უნდა, გამოვიყენეთ მორფოლოგიური და არა ფონოლოგიური ტრანსკრიფცია.

⁴² ან: დეფექტური წყვილულებების სახით.

ფონემათაგან მხოლოდ შუმერულის შინაგანი რეკონსტრუქციისა და დაწერილობის კანონზომიერებების გათვალისწინებით შუმეროლოგებს შორის მიღებული და გაზიარებულია / / და ზემოაღნიშნული ფშვინვიერი აფრიკატის არსებობა შუმერულში (ჰეიზი 2000: 27-28; ვიზიროვა, კანევა, კოზლოვა 2010: 42-44; იაგერსმა 2010: 33, 41-45, 50-51).

სხვადასხვა ორენოვანი ლექსიკური სიის ამხსნელობით გლოსებში მოცემულია მხოლოდ ოთხი ხმოვანი (a, e, i, u). სხვა ტიპის ხმოვნები, მაგ., ამ ოთხი ხმოვნის შესაბამისი გრძელი ხმოვნების ან უკანა რიგის საშუალო აწეულობის /o/ ხმოვნის აღდგენა, უძლავტიანი და ნაზალიზებული ხმოვნები დამოკიდებულია შუმერულიდან აქადურში ნასესხებ სიტყვებსა და დაწერილობისა თუ ორთოგრაფიის სხვადასხვა ინტერპრეტაციაზე (დიაკონოვი 1979: 15; ჰეიზი 1997: 10-11; ჰეიზი 2000: 23-24; ედვარდი 2003: 7).

ერთ-ერთ გავრცელებულ ფონოლოგიურ მოვლენად მიიჩნევენ კონტრაქციას ხმოვნის გამოუხატველობას და ასიმილაციას ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში. მაგ., ერგატიული და ტერმინატიული ბრუნვების გამოუხატველობა ხმოვნის მომდევნოდ, კუთვნილებით კლიტიკურ ნაცვალსახელზე ლოკატივის მაჩვენებლის დართვა, დროით დამოკიდებულ წინადადებებში ნომინალიზატორის მაჩვენებლის ლოკატიური ბრუნვა მომდევნო პოზიციაში, /ni-/ ზმნური პრეფიქსის /n-/ ალომორფი /ba-/ პრეფიქსის მეზობლობაში და ა. შ. (ჰეიზი 2000: 29; იაგერსმა 2010: 13, 155; ვიზიროვა, კანევა, კოზლოვა 2010: 53-55), თუმცა კონტრაქცია ჩანს მხოლოდ სილაბოგრამებში. ლოგოგრამა, დამწერლობის თავისებურებებიდან გამომდინარე, ვერ ასახავს ამგვარ მოვლენას (იაგერსმა 2010: 28): შეიძლება ითქვას, რომ ტრანსლიტერაციისას ლოგოგრამა გამოიხატება დომინანტური (ბაზისური) ალომორფის სახით. ძნელი სათქმელია, ზმნა + ნომინალიზატორი + ლოკატივი პოზიციაში ნომინალიზატორის მორფემა რომელ მათგანთან ახდენს კონტრაქციას: წინამავალ ხმოვანთან თუ ლოკატივის მაჩვენებელთან (იაგერსმა 2010: 41, 174).

(9) u₄ e₂ ^dnin-gir₂-su-ka mu-du₃-a
 ud e ningirsuk=ak=∅ mu-n-du-a=a
 დღე ტადარი ნინგირსუ=GEN=ABS VENT-3SG.A-აღმართვა-NMLZ=LOC
 „მაშინ, როცა ტადარი (ღვთაება) ნინგირსუსი ააგო“ (გუდეას ქანდაკება B, V: 21-22)

(9) მაგალითი შეიძლება მივიჩნიოთ დროის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებად, ოღონდ ისეთ წინადადებად, რომელიც შემდეგი თავისებურებით ხასიათდება: ud „დღე“ მოითხოვს ლოკატიური ბრუნვის მაჩვენებელს, მაგრამ მათ შორის ჩართულია მთელი წინადადება; /-a/ სუფიქსი, რომელიც გლოსირებულია როგორც NMLZ (nominalizer) „ნომინალიზატორი“, წარმოადგენს დამოკიდებული წინადადების მორფოლოგიურ მაჩვენებელს, რომელიც მოკვეცილია (contraction) ან წინამავალ, ანდა მომდევნო ხმოვნის გამო და ამიტომ რეალურად (resp. გრაფიკულად) წარმოდგენილია ერთ-ერთი მათგანი ორი ჰომოფონური მორფიდან.

საინტერესოა {-ak} ნათესაობითი ბრუნვის მორფემის კონტრაქცია და დაკარგვადობა: /a/ ხმოვანი ახდენს წინამავალ ხმოვანთან კონტრაქციას, ხოლო /k/ თანხმოვანი იკარგება მარცვლის აუსლაუტის (coda) პოზიციაში; მხოლოდ ხმოვნის წინამავალ პოზიციაში ხდება მისი შენარჩუნება (იაგერსმა 2010: 142; ფაქსვოგი 2016: 39).

(10) ნათესაობითი ბრუნვის ალომორფები

- a. dumu ^den-lil₂-la₂
 dumu enlil=ak=∅
 შვილი ენლილი=GEN=ABS
 „ენლილის შვილი“ (Ninurta’s exploits: a šir-sud (?) to Ninurta (c.1.6.2), line c162.153)
- b. dumu ^den-lil₂-la₂-ke₄
 dumu enlil=ak=e
 შვილი ენლილი=GEN=ERG
 „ენლილის შვილმა“ (An adab to Ninurta for Lipit-Eštar (Lipit-Eštar D) (c.2.5.5.4), line c2554.F.39)
- c. ugu ama dumu-ka-ka
 ugu ama dumu=ak=ak=a
 თავის.ქალა დედა შვილი=GEN=GEN=LOC
 „შვილის დედის თავის ქალაზე“ (A hymn to Nanše (Nanše A) (c.4.14.1), line c4141.209)
- d. e₂-gi₄-a dumu tur-zu
 egia dumu tur=zu=ak=∅⁴³
 პატარძალი შვილი პატარა=2SG.POSS=GEN=ABS
 „შენი შვილების პატარძლები“ (An elegy on the death of Nannaya (c.5.5.2), line c552.56)

მოცემული მაგალითებიდან გამომდინარე, {=ak} გენტიური ბრუნვის მორფემა ტექსტში შეიძლება გამოვლინდეს ფონოლოგიურად შეპირობებული ალომორფებით:

⁴³ წინადადების გაანალიზების გარეშე პირობითად აღვადგინეთ აბსოლუტივი: არავითარი მნიშვნელობა არ აქვს, რომელ ბრუნვაში არის მოცემული სახელური ფრაზა წარმოდგენილი: აუცილებელი ის არის, რომ ნათესაობითს უნდა მოსდევდეს რომელიმე სხვა ბრუნვის მაჩვენებელი.

/=ak/ ~ /=k/ ~ /=a/ ~ /=Ø/. ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში იკარგება მოცემული მორფემის /a/ ფონემა, ხოლო თანხმოვნის წინამავალ პოზიციაში /k/ ფონემა; ნულოვანი ალომორფი ვლინდება მაშინ, როდესაც აღნიშნული ორივე პოზიცია (წინამავალი მორფემა დასრულებულ ხმოვანზე და მომდევნო მორფემა დაწყებული თანხმოვანზე) ერთდროულად წარმოადგენს გენიტიური მორფემის გარემოცვას.

ასევე შეუძლებელია თანხმოვანთკომპლექსების (მაგ., bra-, pli-, sku-, -arp, -urps და ა. შ.) დადასტურება შუმერულ ენაში, განსაკუთრებით თავკიდურ პოზიციაში (მაგ., tra-, stra- და ა. შ.) რადგანაც აქადურ ენაში დაუშვებელია ორი თანხმოვნის არსებობაც აღნიშნულ პოზიციაში და, რა თქმა უნდა, სილაბოგრამების ფონოლოგიური სტრუქტურის ინტერპრეტაცია ხდება აქადურის საფუძველზე. აქედან გამომდინარე, შეუძლებელია აქადურისაგან განსხვავებული მარცვლის ტიპებისა (და, ზოგადად, თანხმოვანთკომპლექსების) გამოვლენა შუმეროლოგიის განვითარების თანამედროვე ეტაპზე (ედცარდი 2003: 22).

აუცილებელია გავითვალისწინოთ ისიც, რომ აქადურისგან მკვეთრად განსხვავებული ფონემების რეკონსტრუირება, რომელთა არსებობაც დასაშვებია შუმერულ ენაში, მეტისმეტად ჰიპოთეზურია და წარმოადგენს წმინდა ლოგიკურ ვარაუდს (ჰეიზი 2000: 27; ედცარდი 2003: 7-8).

2.4 სიტყვა შუმერულში

ნებისმიერ ენაში სიტყვის განსაზღვრა უკავშირდება სხვადასხვა ტიპის პროცედურებს, რომლებიც შეიძლება, გარკვეული თვალსაზრისით, ურთიერთგამომრიცხავი იყოს: ერთმანეთს შეიძლება არ დაემთხვეს ფონოლოგიური და მორფოლოგიური განმსაზღვრელი წესები და, თავის მხრივ, ორივე შეიძლება დაუპირისპირდეს სიტყვის განსაზღვრას პრაქტიკული თვალსაზრისით: ნაბეჭდ ტექსტში ორ ხარვეზს თუ ინტერვალს შორის არსებულ ერთეულს.

ტრანსლიტერაციისას ერთი სიტყვის ფარგლებში ლოგოგრამები და სილაბოგრამები ერთმანეთისაგან გამოიყოფა დეფისით (ჰეიზი 2000: 20), თუმცა არ არსებობს ერთიანი წესი და გამოცემული ტექსტები ხშირად სხვაობენ ამ თვალსაზრისით და, შესაბამისად, სხვადასხვა შუმეროლოგი სხვადასხვანაირად განსაზღვრავს სიტყვას. ერ-

თი მხრივ, შეიძლება მთელი სახელური ფრაზის შემადგენელი ლოგოგრამები და სილაბოგრამები ერთმანეთისაგან გამოიყოს დეფისით, ხოლო, მეორე მხრივ, ძირეული მორფემები (როგორც წესი, ლოგოგრამით გამოხატული) შეიძლება დაიწეროს დამოუკიდებლად და მხოლოდ სახელური ფრაზის უკანასკნელი ძირეული მორფემა და სილაბოგრამებით გამოხატული გრამატიკული მაჩვენებლები ერთმანეთისაგან გამოიყოს დეფისით. თუ დეფისით გამოვყოფთ ერთმანეთისაგან სახელური ფრაზის ყველა შემადგენელს, მაშინ სირთულეს წარმოადგენს ის, რომ სახელური ფრაზა შეიძლება ვრცელდებოდეს რამდენიმე სტრიქონზე, ხოლო თუ მეორე შემთხვევას ავიღებთ, მაშინ შეიძლება წავაწყდეთ სიტყვისა და მისი შემადგენლების განსაზღვრის პრობლემას (ჰეიზი 2000: 48-49).

(11) სიტყვის განსაზღვრა შუმერულში

a. e₂-kur e₂ ^den-lil₂-ke₄
 e.kur e enlil=ak=e

ექური ტადარი ენლილი=GEN=DIR

„ენლილის ტადარ ექურში“ (Enlil and Sud (c.1.2.2), line c122.1.A.147)

b. lugal ki-en-gi ki-uri-ke₄
 lugal kiengi kiuri=ak=e

მეფე შუმერი აქადი=GEN=DIR⁴⁴

„შუმერისა და აქადის მეფეს“ (Šin-iddinam and Iškur (Šin-iddinam E) (c.2.6.6.5), line c2665.40)

როგორც (11a), ასევე (12b) გამოცემულ ტექსტებში შეიძლება წარმოდგენილი იყოს როგორც ერთი მთლიანი სიტყვა (და არა სამ-სამი, როგორც აქ არის მოცემული). ორივე მიდგომას თავ-თავისი არგუმენტი აქვს: ერთი მხრივ, სიტყვა არის ის ერთეული, რომელსაც აქვს ლექსიკური შინაარსი (e₂-kur „ექური“, e₂ „ტადარი“, ^den-lil₂-ke₄ „ენლილი“ + გენტივისა და დირექტივის მაჩვენებლები; ან კიდევ: lugal „მეფე“, ki-en-gi „შუმერი“, ki-uri-ke₄ „აქადი“ + გენტივისა და დირექტივის მაჩვენებლები), მაშინ თითოეულ ფრაზაში იქნება სამ-სამი სიტყვა, ხოლო, მეორე მხრივ, სიტყვა (და ამ შემ-

⁴⁴ თუ იმ წინადადების, რომელშიც მოცემული სახელური ფრაზაა წარმოდგენილი, გრამატიკული სტრუქტურა მართებულად გვესმის, მაშინ დირექტივის ნაცვლად უნდა იყოს დატივი, მაგრამ რადგანაც დირექტივიც შეიძლება გადმოსცემდეს R გრამატიკულ-სემანტიკურ პრიმიტივს (არაგონიერს), მაშინ მათი ფუნქციური სიახლოვის გამო შესაძლოა სალაპარაკო ენაში დატივი და დირექტივი ავტომატურად ენაცვლებოდნენ ერთმანეთს.

თხვევაში სახელური ფრაზა) არის ის ერთეული, რომელიც ფორმდება ბრუნვის, რიცხვის, კუთვნილების და ა. შ. გამომხატველი მაჩვენებლებით და ასეთ შემთხვევაში თითოეულ ზემომოყვანილ ფრაზაში იქნება თითო-თითო სიტყვა, რადგან გენიტისა და დირექტივის მაჩვენებლები დაერთვის სახელური ფრაზის ბოლო სიტყვას.

სიტყვა შეიძლება განისაზღვროს შინაარსის მიხედვითაც: თუ მოცემული ერთეული გადმოსცემს მნიშვნელობას და ტექსტში გამოიყენება დამოუკიდებლადაც, მაშინ აღნიშნული ერთეული არის სიტყვა.

დ. ედვარდი გამოყოფს ორი ტიპის ერთეულს: სიტყვასა და ნაწილაკებს, რომლებიც, თავის მხრივ, სამ ტიპად იყოფა იმის მიხედვით, უკავშირდებიან ისინი სახელს (სახელური ნაწილაკები), ზმნას (ზმნური ნაწილაკები) თუ ორივე მათგანს (საერთო ნაწილაკები; common particle)⁴⁵ (ედვარდი 2003: 23).

(12) საერთო ნაწილაკები

a. სახელთან

inim-zu

inim=zu=∅

სიტყვა=2SG.POSS=ABS

„შენი სიტყვა“ (A prayer for Samsu-iluna (Samsu-iluna B) (c.2.8.3.2), line c2832.28)

b. ზმნასთან

za-kam

zu=ak=am-∅

2SG.POSS=GEN=ყოფნა-3SG.COL

„ისინი შენია“ (A hymn to Inana (Inana C) (c.4.07.3), line c4073.141)

(13) სახელური ნაწილაკები

a. lugal-e

lugal=e

მეფე=ERG

„მეფემ“ (Lugalbanda in the mountain cave (c.1.8.2.1), line c1821.A.20)

b. lu₂-ra

lu=ra

ადამიანი=DAT

„კაცობრიობას“ (A hymn to Šul-pa-e (Šul-pa-e A) (c.4.31.1), line c4311.1.19)

⁴⁵ დ. ედვარდი „ნაწილაკს“ იყენებს, ერთი მხრივ, კლიტიკის, ხოლო, მეორე მხრივ, აფიქსის გამაერთიანებელ ტერმინად.

(14) ზმნური ნაწილაკები

- a. ba-an-du₃
ba-n-du-Ø

MID-3SG.H.A-აღმართვა-3SG.P

„აღადგინა“⁴⁶ (Letter from Puzur-Šulgi to Ibbi-Suen about Išbi-Erra’s claim on Isin (c.3.1.19), line c3119.31)

- b. e₂-en-da-sug₂-sug₂-ge-eš
e-n-da-gub~gub-eš

PREC-3SG.H-COM-დგომა~IPFV-3PL.S

„უნდა იდგნენ ერთად“ (The debate between Grain and Sheep (c.5.3.2), line c532.182)

რადგანაც შუმერული მკვდარი ენაა, თითქმის შეუძლებელია ფონოლოგიური კრიტერიუმების განსაზღვრით სიტყვის საზღვრების დადგენა, მაგრამ ა. იაგერსმა ჩამოთვლის იმ ფონოლოგიურ მახასიათებლებს, რომლებიც ასე თუ ისე ჩანს დამწერლობისა და დაწერილობის საშუალებით. მაგ., მახვილი (სავარაუდოდ სიტყვის ბოლო მარცვალზე), ფონეტიკური პროცესები (მაგ. ასიმილაცია და კონტრაქცია) ერთი სიტყვის ფარგლებში მომიჯნავე მარცვლებს შორის (მაგ., <ke₄> სილაბოგრამა, რომელიც გამოხატავს სხვადასხვა, მაგრამ ერთი მარცვლის შემადგენელ წინამავალ და მომდევნო მორფემას (გენიტივი + ერგატივი); ასეთ შემთხვევაში გენიტივის კონტრაქციაც უჩვენებს ერთ ფონოლოგიურ სიტყვას; ხმოვანთა ჰარმონია: /i-/ ზმნური პრეფიქსის ნაცვლად მისი /e-/ ალომორფით გამოვლენა (რადგანაც ჰარმონია ხდება ერთი სიტყვის ფარგლებში) (იაგერსმა 2010: 72-73).

(15) სიტყვათა საზღვრები

- a. dumu ^oen-lil₂-ke₄
dumu enlil=ak=e

შვილი ენლილი=GEN=ERG

„ენლილის შვილმა“ (A tigi to Nanaya for Išbi-Erra (Išbi-Erra C) (c.2.5.1.3), line c2513.G.38)

- b. e-ra-an-gi₄
i-r-a-n-gi-Ø

NEUT-2SG.H-R-3SG.H.A-დაბრუნება-3SG.T

„გადაგიხადეს“ (Gilgameš and Aga (c.1.8.1.1), line c1811.112)

გრამატიკული თვალსაზრისით აფიქსი წარმოადგენს სიტყვის შემადგენელ ნაწილს, ხოლო კლიტიკური ნაწილი დამოუკიდებელ სიტყვას, რადგანაც აფიქსს აქვს

⁴⁶ რადგანაც მედიალური გვარია, იქნება სჯობდეს ითარგმნოს სათავისო ქცევით „აღადგინა“? მაგრამ ასეთ მაგალითებში რთულია გაირკვეს, აქვს თუ არა მოცემულ მაგალითებს სათავისო შინაარსი.

ზუსტად განსაზღვრული პოზიცია, ხოლო კლიტიკასა და მის წინამავალ სიტყვას შორის შესაძლებელია უსასრულოდ ჩაემატოს სხვა სიტყვები (იაგერსმა 2010: 74-75). სხვა სიტყვებით, სიტყვის შემადგენელი მორფემები (აფიქსები და ძირები) უფრო მტკიცედ უკავშირდებიან ერთმანეთს ვიდრე სხვადასახვა სიტყვის წარმომადგენელი მორფემები (თუნდაც კლიტიკური ნაწილაკები). აფიქსთა პოზიციის შეცვლა დაუშვებელია, ხოლო ნებისმიერი პრაგმატიკული მიზნით ყოველთვის შესაძლებელია სიტყვათა თანმიმდევრობის შეცვლა.

(16) რთული (compound) ზმნა

ur ₅	nam-ba-ug ₅ -ga	šag ₄
ur=∅	nan-ba-b-uš-e	šag=∅
ღვიძლი=ABS	NEG-MED-3SG.N.P-კვდომა-3SG.A.IPFV	გული=ABS
nam-ba-sag ₃ -ga		
nan-ba-b-sag-e		
NEG-MED-3SG.N.P-ცემა-3SG.A.IPFV		

„სასოწარკვეთას არ უნდა მიეცე, არ უნდა დადარდიანდე“ (ზედმ. „ღვიძლი არ უნდა მოიკლა, გულს არ უნდა სცემო“) (The death of Gilgameš (c.1.8.1.3), line c1813.3.F.44)

(16) მაგალითში ორივე ზმნა წარმოადგენს რთულ ზმნებს: ზმნა + P (სემანტიკური როლებით პაციენსი) შინაარსობრივად არ უდრის თავის შემადგენელი ნაწილების ჯამს. პირდაპირი მნიშვნელობით იქნებოდა „ღვიძლის მოკვლა“ და „გულის ცემა“, მაგრამ რეალურად ზმნისა და პაციენსის კომბინაცია წარმოადგენს იდიომურ გამონათქვამს; გრამატიკულად რთული ზმნა მაინც გარდამავალ ზმნად მიიჩნევა, რადგან მასთან დაკავშირებული პაციენსი P გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივის ფუნქციით არის დატვირთული და აბსოლუტიურ ბრუნვაში დგას. მოკლედ რომ ვთქვათ, რთული ზმნა შედგება ორი სიტყვისაგან, რომლის პირველი შემადგენელი წარმოადგენს P-ს, ხოლო მეორე შემადგენელი ზმნას, მათი ჯამი კი იდიომური გამონათქვამია.

(17) სახელური ფრაზა

a.	gana ₂	tur- u ₁₀ -še ₃
	gana	tur= u=še
	მინდორი	პატარა=1SG.POSS=TERM

„პატარა მინდორისკენ“ (A love song of Šulgi (Šulgi Z) (c.2.4.2.26), line c24226.A.13)

b.	ama	lu ₂	tur ₅ -ra-ke ₄
	ama	lu	tur=ak=e
	დედა	კაცი	ავადმყოფი=GEN=ERG
	„ავადმყოფი კაცის დედამ“ (The building of Nin irsu’s temple (Gudea, cylinders A and B) (c.2.1.7), line c217.902)		
c.	e ₂	di ir	gal-gal-e-ne-ka
	e	di ir	gal~gal=ene=ak=a
	ტადარი	ღვთაება	დიდი~INT=PL=GEN=LOC
	„დიდი ღვთაებების ტადარში“ (The debate between Bird and Fish (c.5.3.5), line c535.170)		

შუმერული სახელური ფრაზის მთავარი თავისებურება ის არის (მაგალითი (17)), რომ ფლექსიური მაჩვენებლები (ინტენსიფიკაცია, მრავლობითი რიცხვი, ბრუნება) და კუთვნილებითი ნაცვალსახელები (კლიტიკური) დაერთვიან სახელური ფრაზის ბოლო სიტყვას: ფლექსიური მაჩვენებლები აფორმებენ ფრაზის არა თითოეულ წევრს, არამედ მთელ სახელურ ფრაზას. ამგვარი სტრუქტურა შეიძლება დახასიათდეს როგორც ინკორპორაციული.

ი. კრეხერი ადარებს შუმერული ენის სხვადასხვა ტიპის კონსტრუქციებს ჩუკოტკური ენის ანალოგიურ (resp. ტიპოლოგიურად მსგავს) კონსტრუქციებს (კრეხერი 1987). შუმერულში გვხვდება ინკორპორაციული ტიპის სტრუქტურები, რომელთა პროტოტიპურ ნიმუშად შეიძლება მივიჩნიოთ სახელური ან ნაზმნარი (resp. ნომინალიზატორით ნაწარმოები) ფრაზა. მაჩვენებლები დაერთვის არა სათითაოდ სახელურ ფრაზაში შემავალ ერთზე მეტ არსებით ან ზედსართავ სახელს, არამედ გრამატიკული მაჩვენებლები (ბრუნება, რიცხვი) წარმოდგენილია ფრაზის ბოლოს (ჰეიზი 2000: 31): აფორმებენ მთელ ფრაზას და არა ფრაზის ყოველ წევრს, როგორც ეს წარმოდგენილია (17a)-ში: კუთვნილების გამომხატველი [= u] და ტერმინატივის [=še] მაჩვენებელი დაერთვიან სახელურ ფრაზას {gana + tur} და მთლიან ფრაზას აფორმებენ გრამატიკული მნიშვნელობით და არა ცალკეულ სიტყვას. ასევეა (17c)-ში, ოღონდ წარმოდგენილია მრავლობითის, გენტივისა და ლოკატიური ბრუნვების პოსტკლიტიკური (resp. ენკლიტიკური) მაჩვენებლები.

კლიტიკური ნაწილაკი წინამავალ სიტყვასთან ერთად არის ერთი ფონოლოგიური სიტყვა, ხოლო გრამატიკული თვალსაზრისით ორ სხვადასხვა სიტყვა. ამიტომ შუმერულში სახელური ფრაზა შეიძლება შედგებოდეს რამდენიმე სიტყვისაგან (არსებითი სახელი, ზედსართავი სახელი, მრავლობითი რიცხვის პოსტკლიტიკა და ა. შ.)

გრამატიკული თვალსაზრისით: მაგ., (17a) მაგალითში მოცემულია ორი სიტყვა, ხოლო (17b)-სა და (17c)-ში – სამ-სამი სიტყვა ფონოლოგიური თვალსაზრისით, ხოლო გრამატიკულად ოთხი, ხუთი და ექვსი სიტყვა, შესაბამისად.

სახელური ფრაზა მოიცავს როგორც ობლიგატორულ (არსებითი სახელი ან პირის ნაცვალსახელი, ბრუნების გრამატიკული კატეგორიის მაჩვენებელი), ასევე ფაკულტატიურ შემადგენლებს (ზედსართავი სახელი, კუთვნილებითი თუ ჩვენებითი ნაცვალსახელი, მრავლობითის მაჩვენებელი {=ene} პოსტკლიტიკური მორფემა).⁴⁷ როგორც წესი, ფრაზის მთავარი წევრი (head) არის არსებითი სახელი ან ნაცვალსახელი, ხოლო დანარჩენი როგორც ობლიგატორული, ასევე ფაკულტატიური შემადგენლები დამოკიდებულ წევრებს (dependent) წარმოადგენენ (იაგერსმა 2010: 89; ფაქსვოგი 2016: 27).

ცხრილი № 3 სახელური ფრაზის სტრუქტურა

ფრაზის მთავარი/მეთაური სიტყვა არსებითი სახელი				
ობლიგატორული	ფაკულტატიური			ობლიგატორული
არსებითი სახელი	ზედსართავი სახელი	კუთვნილებითი/ჩვენებითი ნაცვალსახელი	მრავლობითი რიცხვი	ბრუნება
ფრაზის მთავარი/მეთაური სიტყვა ნაცვალსახელი				
ობლიგატორული		ფაკულტატიური		
პირის ნაცვალსახელი		ბრუნება		

სახელური ფრაზისაგან განსხვავებით ზმნური ფრაზა მდიდარია აფიქსური საშუალებებით (როგორც პრეფიქსებით, ასევე სუფიქსებით),⁴⁸ რომლებიც გამოხატავენ სხვადასხვა გრამატიკულ კატეგორიას. სხვადასხვა ავტორი ზმნის სტრუქტურას განსხვავებულად აღწერს, რაც დამოკიდებულია ნაკლოვან ორთოგრაფიაზე, ზმნურ გრა-

⁴⁷ ბრუნვის (და აგრეთვე მრავლობითი რიცხვის, კუთვნილებითი და ჩვენებითი ნაცვალსახელების) მორფემული სტატუსი განსხვავდება სხვადასახვა ნაშრომში. აღნიშნულ კატეგორიათა მაჩვენებლები შეიძლება იყოს როგორც სუფიქსი, ასევე უკუდებული (postposition), ნაწილაკი და კლიტიკური ელემენტი (ედგარდი 2003; იაგერსმა 2010; ფაქსვოგი 2016). ტერმინ „თანდებულს“ ვიყენებთ ინგლისური adposition-ის შესატყვისად, ხოლო preposition და postposition შეიძლება ვთარგმნოთ შესაბამისად როგორც „წინდებული“ და „უკუდებული“. მოცემული სამი ტერმინის ამგვარი განაწილების შესახებ იხ. ა. შანიძის ნაშრომი (შანიძე 1980: 598).

⁴⁸ შუმეროლოგიაში ტრადიციულად გამოიყენება ტერმინი „ინფიქსი“, რომელიც აღნიშნავს ე. წ. საულ-ლებელ პრეფიქსსა (conjugated prefix) და ზმნურ ძირს შორის არსებულ პრეფიქსებს: სივრცობრივი მიმართებისა და პირის მაჩვენებლებს (ფალკენშტაინი 1949: 193-194; თომსენი 1984: 214; იაგერსმა 2010: 285-286).

მატიკულ კატეგორიათა როგორც შინაარსობრივ, ასევე მათ თანახმარებაზე ერთი ზმნური სიტყვაფორმის ფარგლებში. აქედან გამომდინარე, ზმნური მორფემების რანგობრივი სტრუქტურა განსხვავებული იქნება ტრადიციული (ფალკენშტაინი 1949; დიაკონოვი 1979; თომსენი 1984, inter alia), თუ უფრო თანამედროვე გამოკვლევების (ედცარდი 2003; იაგერსმა 2010; ფაქსვოგი 2016) მიხედვით.

ტრადიციულად გამოყოფილი პრეფიქსების მაქსიმალური რაოდენობა არის ექვსი: მოდალური მარკერები (resp. ტრადიციული ტერმინი „პრეფორმატივები“), საუღლებელი/ზოგადი მიმართულების გამომხატველი პრეფიქსები,⁴⁹ სივრცობრივი (dimensional) დამოკიდებულების გამომხატველი პრეფიქსები (მოიცავს რამდენიმე მორფემულ რანგს), პირის მაჩვენებლები (როგორც აგენსის, ასევე პაციენსის გამომხატველი, შესაბამისად, პერფექტივსა და იმპერფექტივში), ხოლო სუფიქსი შეიძლება იყოს სამი: იმპერფექტივის {-e} სუფიქსი,⁵⁰ მოდალურობისა თუ ირეალისის (+ იმპერფექტივი) გამომხატველი {-ed} მორფემა და მრავლობითის გამომხატველი სუფიქსი (დიაკონოვი 1979: 26; თომსენი 1984: 128-131; კანევა 1996: 98-102).

ცხრილი № 4 შუმერული ზმნის რანგობრივი სტრუქტურა (ტრადიციული)

-6	კილო
-5	ზოგადი მიმართულება
-4	სივრცობრივი დამოკიდებულება
-3	სივრცობრივი დამოკიდებულება
-2	სივრცობრივი დამოკიდებულება
-1	პირის ნიშანი
0	ძირი
1	პირის ნიშანი
2	ირეალისი
3	რიცხვის ნიშანი

არატრადიციული თვალსაზრისით შეიძლება გამოიყოს ცხრა პრეფიქსი (+ პრეკლიტიკა (resp. პროკლიტიკა)) და სამი სუფიქსი (იაგერსმა 2010; ფაქსვოგი 2016). ამ

⁴⁹ ტრადიციულად მიიჩნევა ობლიგატორულ პრეფიქსებად (თომსენი 1984: 155).

⁵⁰ აღნიშნულ სუფიქსს მიიჩნევენ მხოლოდ იმპერფექტიული ასპექტის მაჩვენებლად (იოსიკავა 1993ა: 21, 29; ჰეიზი 2000: 313; inter alia), მესამე პირის გამომხატველად (ედცარდი 2003) ან როგორც ასპექტის, ასევე პირის კუმულაციურ მაჩვენებლად (იაგერსმა 2010).

შემთხვევაში, სამი რანგის ნაცვლად წარმოდგენილი იქნება სივრცობრივი პრეფიქსების ხუთი რანგი და აგრეთვე მათი წინამავალი პირის ნიშანი, რომელიც აზუსტებს კლასს, პირსა და რიცხვს იმ აქტანტისა, რომელსაც მიემართება სივრცობრივი პრეფიქსები (იაგერსმა 2010: 289), ასევე ვენტისა (resp. ცისლოკატივი) და მაკავშირებელი {nga-} პრეფიქსები. ამას გარდა, შუმერული პირიანი ზმნა ნომინალიზატორის⁵¹ {-a} სუფიქსის დართვით შეიძლება სახელად გარდაიქმნას (resp. შეიცვალოს მეტყველების ნაწილი) და დაერთოს ბრუნვის მაჩვენებელიც. ამგვარი ზმნა ხშირად გამოიყენება დამოკიდებულ წინადადებებში (იაგერსმა 2010: 743; ფაქსვოგი 2016: 155).

ცხრილი № 5 შუმერული ზმნის რანგობრივი სტრუქტურა (არატრადიციული)

-10	კლიტიკა ({nu=}, { a=}) და მოდალური პრეფიქსები ({i-}, {a-}, {u-}; {nan-}, {ga-}, {bara-})
-9	მაკავშირებელი {nga-}
-8	ვენტივი {mu-}, {ma-}
-7	მედიალური {ba-}
-6	ინიციალური პირის ნიშნები (initial)
-5	ირიბი დამატება (დატივი) {a-}
-4	კომიტატივი {da-}
-3	აბლატივი და ტერმინატივი {ta-} და {ši-}
-2	ლოკატივი {ni-} და {e-}
-1	ფინალური პირის ნიშნები (final)
0	ძირი
1	იმპერფექტივი/ირეალისი {-ed}
2	პირის ნიშნები
3	ნომინალიზატორი/სუბორდინატორი {-a}

ტრადიციული მიდგომისაგან განსხვავებით, სივრცობრივი მიმართების პრეფიქსებს უკავია ხუთი (და არა სამი) რანგობრივი პოზიცია (დატივის ჩათვლით), აგრეთვე ცალკე გამოიყოფა პირის ნიშანი, რომელიც ერთვის მხოლოდ პირველ სივრცობრივ პრეფიქსს (რა თქმა უნდა, თუ ერთზე მეტი არის წარმოდგენილი ზმნურ სიტყვაფორმაში). (18a) მაგალითიდან ჩანს, რომ /n-/ მესამე პირის მორფი⁵² წინ უძღვის კომიტატივის /da-/ მორფს (-4 რანგი), ხოლო ძირეული მორფის წინ წარმოდგენილია /b-/ არაგონიერი პირის აღმნიშვნელი, რომელიც მიემართება აბსოლუტიურ ბრუნვაში მდგარ

⁵¹ ე. სმითი ნომინალიზატორის ნაცვლად გლოსირებისას იყენებს SUB (subordination) შემოკლებას, რაც მიუთითებს, რომ შესაბამისი ზმნა დამოკიდებულ წინადადებაში შედის (სმითი 2010).

⁵² მოცემული პირით აღნიშნული სახელი, აქტანტი თუ უბრალო დამატება, წარმოადგენს ცალკე შესწავლის საგანს.

ki-nu₂-ს „საძინებელს“. -3 რანგის ტერმინატიულ მორფემას (18b)-ში ასევე /n-/ მორფი უძღვის წინ. (18c) მაგალითში ერთდროულად არის წარმოდგენილი დატივის (resp. სემანტიკური როლით რეციპიენტი/ბენეფაქტივი, გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივით R) /a-/ და ლოკატივის /ni-/, რომელთაგან მხოლოდ პირველს, R-ს აქვს გონიერი მესამე პირის აღმნიშვნელი ნიშანი. (18c) და (18d) მაგალითების შედარება ცხადყოფს, რომ ლოკატივის მაჩვენებელი ზმნაში ერთ შემთხვევაში ასახავს ტერმინატივში მდგარ სახელს, ხოლო მეორე შემთხვევაში ლოკატივში მდგარს, მიუხედავად იმისა, რომ ტერმინატივს მოეძებნება თავისი მაჩვენებელი ზმნაში {si-}. ამგვარი აღრევა, სავარაუდოდ, უნდა აიხსნას ორივე მაჩვენებლის სემანტიკური სიახლოვით: ორივე მათგანი გამოხატავს სივრცობრივ მიმართებას.

(18) ზმნური სივრცობრივი პრეფიქსები

- a. ^dama-ušumgal-an-na ki-nu₂ mu-un-da-ab-ak-e
 ama.ušumgal.ana=e kinu=∅ mu-n-da-b-ak-e
 ამაუშუმგალანა=ERG საძინებელი=ABS VENT-3SG.H-COM-3SG.N.P-კეთება-3SG.A.IPFV
 „ამაუშუმგალანა გვერდით უწევს“ (A šir-namursa a to Ninsiana for Iddin-Dagan (Iddin-Dagan A) (c.2.5.3.1), line c2531.M.189)
- b. mušen-e ni₂-bi mu-un-na-ra-ba-e
 mušen=e nibi mu-n-a-ta-n-ba-e
 ფრინველი=ERG თვითონ VENT-3SG.H-R-ABL-3SG.H.P-განაწილება-3SG.A.IPFV
 ul mu-un-ši-ak-e
 ul=∅ mu-n-ši-b-ak-e
 აღელვება=ABS VENT-3SG.H-TERM-3SG.N.P-კეთება-3SG.H.A.IPFV
 „ჩიტმა წარუდგინა თავი, მისთვის გაიხარა“ (Lugalbanda and the Anzud bird (c.1.8.2.2), line c1822.132)
- c. gi₁₆-sa da-ri₂-še₃ mu-un-na-ni-ak-e
 gilsa=∅ dari=še mu-n-a-ni-b-ak-e
 განძი=ABS მარადიული=TERM VENT-3SG.H-R-LOC-3SG.N.P-კეთება-3SG.H.A.IPFV
 „მას დიდად აფასებს სამუდამოდ“ (Proverbs: collection 17 (c.6.1.17), line c6117.B.17.b4.19)
- d. e₂ kug-ga i-ni-in-du₃
 e=∅ kug=a i-ni-n-du-∅
 ტაძარი=ABS ძვირფასი.ლითონი=LOC NEUT-LOC-3SG.H.A-აღმართვა-3SG.P
^{na}4za-gin₃-na i-ni-in-gun₃
 zagin=a i-ni-n-gun=∅
 ლილაქვა=LOC NEUT-LOC-3SG.H.A-წასმა-3SG.N.P
 „მან ააშენა ტაძარი ძვირფასი ლითონისაგან, შეამკო ლილაქვით“ (Enki's journey to Nibru (c.1.1.4), line c114.11)

e. ed + e

muš	ul ₄	kur-ra-ke ₄	si-im
muš	ul	kur=ak=e	sim=Ø
გველი	მარდი	მთა=GEN=ERG	შესუნთქვა=ABS
e ₂ -em-ši-ak-de ₃			
e-mu-n-ši-b-ak-ed-e			

PREC-VENT-3SG.H-TERM-3SG.N.P-კეთება-IRR-3SG.H.IPFV

„მთის წინდახედული გველები ცხვირით შეისუნთქავენ მას“ (Lugalbanda in the mountain cave (c.1.8.2.1), line c1821.A.360)

f. ed + en + am

lugal-me	gud-da	ri
lugal=me	gud=ak	ri=Ø
მეფე=1PL.POSS	ხარი=GEN	მიმართულება=ABS
i ₃ -ak-e-de ₃ -nam		
i-b-ak-ed-en=am		

NEUT-3SG.N.P-კეთება-IRR-1PL.A=1SG.COL

„ჩვენო მეფეო! ჩვენ მენახირეები ვართ“ (The three ox-drivers from Adab (c.5.6.5), line c565.4)

(18e) და (18f) მიუთითებენ სუფიქსურ მორფემთა რანგობრივ მიმართებებს: ირე-ალისის მაჩვენებელი {-ed} წინ უსწრებს (+1 რანგი) პირისა და რიცხვის გამომხატველ მორფემებს (მოცემულ მაგალითებში /-e/ და /-en/ შესაბამისად). (18e)-ში წარმოდგენილი {-e} მორფემა კუმულაციურად გამოხატავს როგორც მესამე პირს, ასევე იმპერფექტიულ ასპექტს (განსხვავებული მოსაზრებების შესახებ იხ. ქვეთავი 5).

(18f) გამოხატავს {-am} „ყოფნა“ ზმნის პოსტკლიტიკურ (resp. ენკლიტიკურ) ნიმუშს: ერთვის და აფორმებს მთელ წინადადებას, რაც ასევე კიდევ ერთი მაგალითია ინკორპორაციისა. ამ წინადადებაში წარმოდგენილია ნაკლებგავრცელებული კონსტრუქცია: გენტივიანი დამოკიდებული სახელი (gud-da „ხარის“) წინ უძღვის მთავარ წევრს (ri „მიმართულება“). მოსალოდნელი იყო პოსტპოზიციური წყობა: ri gud-da „მიმართულება ხარისა“, თუმცა სხვა შემთხვევებშიც დასტურდება პოსტპოზიციური წყობა.⁵³ ამგვარი მაგალითი, შესაძლოა, დიაქრონიული განვითარების შედეგი იყოს, რომელიც ბოლომდე ვერ მივიდა მხოლოდ იმიტომ, რომ შუმერული ენა, სავარაუდოდ, ჩვ. წ. II ათასწლეულის დასაწყისში უკვე მკვდარი იყო და მხოლოდ სპეციალური შესწავლის საგანს წარმოადგენდა.

⁵³ პოსტპოზიციური წყობის შემთხვევაში, როგორც წესი, გავრცელებულია შემდეგი სტრუქტურის გენტიური კონსტრუქცია: პოსესორი + გენტივი + სახელი + კუთვნილებითი კლიტიკური ნაცვალსახელი (ფაქსოვი 2016: 41).

დროით დამოკიდებულ წინადადებაში ნომინალიზატორის მაჩვენებელი შეიძლება დაერთოს მთელ ზმნურ ფრაზას, რომელსაც, თავის მხრივ, უერთდება ლოკატივის მაჩვენებელი:

(19) დროითი დამოკიდებული წინადადება

ud uru₂-zu⁵⁴ im-ma-gul-la-ba

ud iri=zu ima-gul-Ø-a=bi=a

დღე ქალაქი=2SG.POSS MID.VENT-განადგურება-3SG.S-NMLZ=3SG.N.DEM=LOC

i₃-ne-eš₂-gin₇ i₃-e-am₃-mu₂

inešgin i-e-m-mu-Ø

როგორ NEUT-2SG.A-?-ზრდა-3SG.P

„შენი ქალაქის განადგურების შემდეგ როგორ არსებობ?“ (The lament for Urim (c.2.2.2), line c222.O.335)

(19)-ში წარმოდგენილი დროითი დამოკიდებული წინადადება წარმოადგენს ud-bi-a „იმ დღეს“ ზმნიზედის გავრცობილ ვარიანტს: არსებით სახელსა (ud „დღე“) და ჩვენებით კლიტიკურ ნაცვალსახელს შორის ჩართული მთელი წინადადება uru₂-zu im-ma-gul „ქალაქი განადგურდა“, რომელიც დაირთავს ნომინალიზატორის გამომხატველ {-a} სუფიქსს, ერთი მხრივ, იმისთვის, რომ დამოკიდებული წინადადების ფუნქციით გამოდის, ხოლო, მეორე მხრივ, იმისთვის, რომ დაერთოს კლიტიკური ჩვენებითი ნაცვალსახელი და ლოკატიური ბრუნვის მაჩვენებელი. მოცემული წინადადება ინკორპორაციის კიდეც ერთ ნიმუშს წარმოადგენს.

განხილული მაგალითების საფუძველზე, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ მხოლოდ ძირეულ მორფემაზე დაყრდნობით შეუძლებელია გაირკვეს, რომელ მეტყველების ნაწილს განეკუთვნება ესა თუ ის სიტყვა. მხოლოდ ძირთან დაკავშირებული გრამატიკული კატეგორიებით განისაზღვრება მოცემული ფრაზის სახელურობა თუ ზმნურობა. სახელი ხასიათდება ბრუნვის, რიცხვის, კლასის (გონიერი ~ არაგონიერი), კუთვნილებისა და პირის გრამატიკული კატეგორიებით, ხოლო ზმნა ხასიათდება პირის, რიცხვის, კლასის, ასპექტის, კილოსა და გვარის გრამატიკული კატეგორიებით (ეცარდი 2003: 24-26).

⁵⁴ uru₂ ემესალ დიალექტში აღნიშნავს „ქალაქს“.

2.5 უღლებათა და წყობათა ტიპები

ზმნა შუმერულ ენაში იუღლება როგორც პირის, ასევე კლასის (მხოლოდ მესამე პირი, მხოლოდითი რიცხვი) მიხედვით. უღლების ძირითადი განმასხვავებელი არის ასპექტის გრამატიკული კატეგორია: პერფექტივი და იმპერფექტივი. პერფექტივში დასტურდება ერგატიული წყობა (როგორც არსებითი სახელის ბრუნებაში (flagging), ასევე ზმნაში გამოხატული (indexing) პირის გრამატიკული კატეგორიის მაჩვენებლებში), ხოლო იმპერფექტივში ერგატიული სახელურ ფრაზაში; flagging) და ნომინატიური (ზმნაში; indexing) წყობები (დიაკონოვი 1967: 29-34; ფაქსოვი⁵⁵ 1975; მიხალოვსკი 1980; თომსენი 1984: 49-51; ზოიომი 1993ა; ჰეიზი 2000: 8-12; ედგარდი 2003: 90-91; იაგერსმა 2010: 295-296).

ტრადიციულად წყობათა დადგენა ხდება სინტაქსური ფუნქციების (ქვემდებარე, პირდაპირი დამატება) გათვალისწინებით, თუმცა ამგვარი ტრადიციული მიდგომა აპრიორულად (გარდამავალ ზმნაში მაინც) მიიჩნევს, რომ აგენსი აუცილებლად წარმოადგენს ქვემდებარეს, ხოლო პირდაპირი დამატება პაციენსს (ყოველგვარი წინასწარი სინტაქსური ანალიზის გარეშე); უმჯობესია, გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივების⁵⁶ (S, A, P, T, R) გათვალისწინებით დადგინდეს წყობათა და უღლებათა ტიპები, ხოლო შემდეგ ეტაპზე გაირკვეს სინტაქსური ფუნქციები (ქვემდებარე, პირდაპირი/პირველადი დატება, ირიბი/მეორეული დამატება), როგორც მორფოლოგიური მარკირების, ასევე სინტაქსური ანალიზის საშუალებით.

პერფექტივში ორვალენტიანი გარდამავალი ზმნის A აქტანტი გამოიხატება {=e} მაჩვენებლით (ერგატიული ბრუნვა), ხოლო P {=Ø} მარკერით (აბსოლუტიური ბრუნვა), გარდაუვალი ზმნის S აქტანტი კი გამოიხატება ისევე, როგორც გარდამავალი ზმნის P; ამგვარად, არსებითი სახელის მარკირების მიხედვით (flagging) შუმე-

⁵⁵ დ. ფაქსოვი აღწერს სხვადასხვა ტიპის კონსტრუქციას და, ამასთანავე, იყენებს ad hoc ტერმინებს (primary participant, secondary participant, category 1, category 2 და ა. შ.), მაგრამ მას რატომღაც ყურადღებიდან გამორჩა ხლეჩილი ერგატიულობა (split ergativity) და ხლეჩის ძირითადი პრინციპები შუმერულ ენაში, რომელიც უფრო ნათლად ჩამოაყალიბა ოდნავ მოგვიანებით პ. მიხალოვსკიმ (დ. ფაქსოვი, პირადი საუბრები).

⁵⁶ გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივებით ოპერირება, რა თქმა უნდა, apriori არ ნიშნავს, რომ შემდეგნაირად დამთხვევა სინტაქსური ფუნქციები პრიმიტივებს: A = ქვემდებარე, P = პირდაპირი დამატება, R = ირიბი დამატება, S = გარდაუვალი ზმნის ქვემდებარე (სხვადასხვა კონსტრუქციის პროტოტიპურ შემთხვევებში მაინც), მაგრამ წინასწარ, ყოველგვარი ანალიზისა და ინტერპრეტაციის გარეშე, შეუძლებელია ამის დადგენა.

რულში წარმოდგენილია ერგატიული კონსტრუქცია; ასევე ერგატიული კონსტრუქციაა წარმოდგენილი ზმნაში მარკირების (indexing) მიხედვით პერფექტივში, რადგანაც A გამოიხატება პრეფიქსული მაჩვენებლების საშუალებით (I პირი {-},⁵⁷ II {e-} III {n-} (გონიერთა კლასი) და /b-/ (არაგონიერთა კლასი)), ხოლო S და P გამოიხატება სუფიქსების საშუალებით (I და II პირი {-en}, III პირი {-Ø}). იმპერფექტივში ზმნა უჩვენებს ნომინატიურ წყობას, რადგანაც A და S გამოიხატება სუფიქსურად (I და II პირი {-en}, III პირი {-e}), ხოლო P პრეფიქსების საშუალებით.⁵⁸

(20) წყობათა ტიპები

a. გარდამავალი, პერფექტივი

ensi ₂ -ke ₄	e ₂	mu-du ₃
ensik=e	e=Ø	mu-n-du-Ø
მმართველი=ERG	სახლი=ABS	VENT-3SG.H.A-აღმართვა-3SG.P

„მმართველმა ააშენა სახლი“ (The building of Nin irsu’s temple (Gudea, cylinders A and B) (c.2.1.7), line c217.602)

b. გარდამავალი, იმპერფექტივი

sipad-de ₃	e ₂	kug-ga	mu-du ₃ -e
sipad=e	e=Ø	kug=a	mu-b-du-e
მწყემსი=ERG	სახლი=ABS	ვერცხლი=LOC	VENT-3SG.N.P-აღმართვა-3SG.A.IPFV

„მწყემსი აპირებდა, რომ სახლი აეშენებინა ვერცხლით“ (The building of Nin irsu’s temple (Gudea, cylinders A and B) (c.2.1.7), line c217.446)

c. გარდაუვალი, პერფექტივი

lugal	ur ₂	kug-še ₃	sa	il ₂ -la	mu-un- en
lugal=Ø	ur	kug=še	sa	il-a	mu-ni- en-Ø
მეფე=ABS	ძირი	წმინდა=TERM	თავი	აწევა-NMLZ	VENT-LOC-სვლა-3SG.S

„მეფე მიდის თავისი წმინდა ბარძაყით თავაწეული“ (A šir-namursa a to Ninsiana for Iddin-Dagan (Iddin-Dagan A) (c.2.5.3.1), line c2531.M.187)

d. გარდაუვალი, იმპერფექტივი

mušen-gin ₇	i ₃ -dal-e
mušen=gin	i-dal-e ⁵⁹
ფრინველი=EQU	NEUT-ფრენა-3SG.S.IPFV

„თითქოს ჩიტით დაფრინავდა“ (Ninurta’s exploits: a šir-sud (?) to Ninurta (c.1.6.2), line c162.110)

⁵⁷ ა. იაგერსმა აღადგენს / -/ პრეფიქსს პირველი პირის გამომხატველად (იაგერსმა 2010: 337).

⁵⁸ ზოგიერთი მიდგომით, {-e} გამოხატავს მხოლოდ იმპერფექტივს, მესამე პირი კი გამოიხატება {-Ø} პრეფიქსის საშუალებით.

⁵⁹ შეგვეძლო აღგვედგინა {-ed} ირეალისის მორფემა + {-Ø} მესამე პირის მაჩვენებელი, როგორც ამას შუმეროლოგების ნაწილი მიიჩნევს, მაგრამ ჩვენი მიზნისთვის საკითხის უფრო მარტივ გადაწყვეტას მივმართეთ.

თუ შევადარებთ სამვალენტის და ორვალენტის გარდამავალ ზმნებს, შუმერულისთვის წარმოდგენილი იქნება ინდირექტიული (indirective) წყობა, რადგანაც როგორც P გამოიხატება ორვალენტის ზმნაში ზუსტად იმავე აფიქსებით, რომელი აფიქსებითაც გამოიხატება T სამვალენტის ზმნებში: პერფექტივში პრეფიქსების საშუალებით, ხოლო იმპერფექტივში სუფიქსების საშუალებით. R ყოველთვის გამოიხატება პრეფიქსებით, ოღონდ ცალ-ცალკე აფიქსებად მიიჩნევა R-ის გამომხატველი მორფემა, რომელსაც წინ უძღვის პირის მაჩვენებელი (I პირი {m-} + {a-}, II პირი {r-} + {a-}, III პირი {n-} + {a-}). არსებით სახელში T მარკირებულია როგორც P აბსოლუტიური ბრუნვით, ხოლო R მათგან განსხვავებულად (დატივის მაჩვენებლით გონიერთა კლასში, ხოლო დირექტივის მაჩვენებლით არაგონიერთა კლასში). ამგვარად, სახელთა მარკირების მიხედვითაც, როგორც პერფექტივში, ასევე იმპერფექტივში წარმოდგენილია ინდირექტიული წყობა:

(21) სამვალენტის (ორმაგად გარდამავალი) ზმნა

a. პერფექტივი

en-me-er-kar₂-ra ^den-ki-ke₄ eštug₂ mu-na-an-šum₂

enmerkar=ra enki=e estug=Ø mu-n-a-n-šum-Ø

ენმერქარი=DAT ენკი=ERG ყური=ABS VENT-3SG.H-R-3SG.H.A-მიცემა-3SG.T

„ენკიმ უბომა სიბრძნე ენმერქარს“ (Enmerkar and the lord of Aratta (c.1.8.2.3), line c1823.420)

b. იმპერფექტივი

nin₉-a-ni kug ^dinana-ra ^{iš}gu-za-ni-še₃

nin=ani kug inana=ra guza=še

და=3SG.H.POSS წმინდა ინანა=DAT სკამი=TERM

mu-na-ab-šum₂-mu

mu-n-a-b-šum-e

VENT-3SG.H-R-3SG.N.T-მიცემა-3SG.A.IPFV

„მან მისცა თავის წმინდა დას – ინანას მისი სკამისათვის“ (Gilgameš, Enkidu and the nether world (c.1.8.1.4), line c1814.1.147)

შუმერულში პრობლემა არის იმის გარკვევა, სხვადასხვა მაჩვენებლით გამოიხატება იმპერფექტივი და მესამე პირი, თუ {-e} ზმნური სუფიქსი კუმულაციურად გამოხატავს ორივე გრამატიკულ მნიშვნელობას, აქედან გამომდინარე, მესამე პირში წარმოდგენილი იქნება ან ნომინატიური წყობა, ან კიდევ სამწევრა (tripartite) დამოკიდებული პირისა და იმპერფექტივის მაჩვენებელთა ანალიზზე. ასევე, მრავლობით

რიცხვში წარმოდგენილია სამწევრა წყობა, რადგანაც სამივე გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივი გამოიხატება სხვადასხვა მაჩვენებლით (მიხალოვსკი 1980: 96; იაგერსმა 2010: 295).

(22) პერფექტივი, მრავლობითი

šag ₄ -zu-a	lugal	en-ki-ra	me
šag=zu=a	lugal	enki=ra	me=∅
გული=2PL.POSS=LOC	მეფე	ენქი=DAT	არსი=ABS
mu-na-ni-šum ₂ -mu-uš			
mu-n-a-ni-b-šum-eš			
VENT-3SG.H-R-LOC-3SG.N.T-მიცემა-3PL.A			

„თქვენ შორის მათ უბოძეს ღვთაებრივი ძალა მეფე ენქის“ (A hymn to Enki for Išme-Dagan (c.2.5.4.b), line c254b.10)

(23) იმპერფექტივი

a. გარდამავალი

za-e	e ₂ -ubur-ra	ma-ra-an-du ₃ -u ₃ -ne
zae	euburra=∅	mu-r-a-n-du-ene
2SG	მოსაწველი.ფარეხი=ABS	VENT-2SG-R-3SG.T-აღმართვა-3PL.A.IPFV

„მათ ააშენეს სარძევე ფარეხი შენთვის“ (The debate between Grain and Sheep (c.5.3.2), line c532.136)

b. გარდაუვალი

nam-lugal-bi	bal-bi	ba-gid ₂ -e-de ₃
namlugal=bi	bal=bi=∅	ba-gid-ed-e
მეფობა=3SG.N.POSS	ვადა=3SG.N.POSS=ABS	MID-დიდი.ხანი.ყოფნა-IRR-3SG.S.IPFV

„მისი მეფობის ვადა დიდ ხანს გაგრძელდა“ (The lament for Sumer and Urim (c.2.2.3), line c223.G.369)

თუ მივიჩნევთ, რომ იმპერფექტივის (გარდამავალი) {-e} სუფიქსი იმპერფექტივის გარდა გამოხატავს პირის მაჩვენებელსაც (A გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივი), მაშინ ეს გამოხატვა განსხვავდება S-ის მაჩვენებლისგან ({-∅} მორფემისგან) გარდაუვალ ზმნაში; ამიტომ უნდა მივიჩნიოთ, რომ იმპერფექტივის მესამე პირში წარმოდგენილია სამწევრა წყობა.⁶⁰

⁶⁰ ხშირად ურთიერთგამომრიცხავია სხვადასხვა შუმეროლოგის ანალიზი, მაგრამ არ ცდილობენ დაასაბუთონ სხვისი უსაფუძვლობა: შეიძლება მხოლოდ ახსენონ და, ფაქტობრივად, არ შეადარონ თავიანთი მორფემული დაყოფა (განსაკუთრებით ზმნაში) განსხვავებულ ანალიზს: რატომ არის მათი მიდგომა უმჯობესი, ვიდრე სხვისი? რა თქმა უნდა, ლოგიკური მსჯელობა ყველა ნაშრომში გამართულია.

პირის ნაცვალსახელები ფორმალურად არ განასხვავებენ A-სა და S-ს; ამიტომ ნაცვალსახელურ კონსტრუქციებში წარმოდგენილი იქნება ნომინატიური წყობა, მაგრამ ამგვარი ანალიზი არასრულია, რადგან, როგორც მიუთითებენ, პირის ნაცვალსახელი არ არის წარმოდგენილი P-ს პოზიციაში: გამოხატულია ზმნაში მხოლოდ პირის მაჩვენებლით (თომსენი 1984: 50).

ასევე, წყობა იხლიჩება ნაწილობრივ კილოების (კოჰორტატივი, იმპერატივი) და დამატებითი დამოკიდებული წინადადების მიხედვით (მიხალოვსკი 1980: 103; ედვარდი 2003: 85-87; იაგერსმა 2010: 295).

როგორც ზემოთ ითქვა, შუმერულში წყობა შეიძლება განვასხვაოთ როგორც მარკირებით სახელურ ფრაზაში (ბრუნვათა სისტემა), ასევე მარკირებით ზმნაში (პირის მაჩვენებლებით). ერთი მხრივ, ერგატიულობა იხლიჩება ასპექტური და მოდალური სისტემის მიხედვით, ხოლო, მეორე მხრივ, სახელური იერარქია, ასევე წინადადების სინტაქსური სტატუსი (დროითი დამოკიდებული წინადადება). ამგვარად, შუმერულში წყობათა ტიპები განირჩევა ტიპოლოგიაში მიღებული (თუ თეორიულად შესაძლებელი) ხლეჩის ყველა პარამეტრით.

ამრიგად, ჩვენ არ განვიხილავთ სხვადასხვა ტიპის ზმნებს, რომლებსაც შეიძლება თავიანთი სპეციფიკური მახასიათებლები ჰქონდეთ, რადგანაც ჩვენი მიზანი არის არა გამონაკლისების ახსნა, არამედ სისტემის ზოგადი პრინციპების დადგენა.

თავი III

აქტანტური დერივაცია შუმერულში: საუღლებელი პრეფიქსები

3.1. ზოგადი

მოცემულ თავში განიხილება აქტანტური დერივაციის გამოხატვის საშუალებები (მედიალური და პასიური გვარი, კაუზატივი, ლოკატიური და ნეიტრალური ზმნური პრეფიქსები): როგორც მათი სინტაქსური ქცევა (სახელური ფრაზები და მათი ფუნქციები), ასევე მორფოლოგიური მარკირება (როგორც ზმნაში, ისე სახელურ ფრაზაში).

მომდევნო ქვეთავებში (მეორე და მესამე) მიმოიხილება სხვადასხვა შუმეროლოგის განსხვავებული შეხედულებები და ჩვენეული ინტერპრეტაცია მოცემული პრობლემის შესახებ. მეოთხე ქვეთავი კი გადმოსცემს ტიპოლოგიურ მსგავსება-განსხვავებას შინაარსისა და ფუნქციის მიხედვით ქართული ენის ქცევის გრამატიკული კატეგორიისა და შუმერული ენის ე. წ. „საუღლებელ პრეფიქსებს“ შორის. ბოლოს კი დასკვნის სახით (მეხუთე ქვეთავი) გადმოცემულია და განზოგადებულია ის საკითხები, რომელთა მიმოხილვა, განხილვა და ინტერპრეტაცია წარმოვადგინეთ ნაშრომის მესამე თავში.

3.2 საუღლებელ პრეფიქსთა სხვადასხვაგვარი ინტერპრეტაცია

-5 (ტრადიციულად), ან -7 და -8 (უფრო თანამედროვე მიდგომით) რანგში გაერთიანებულ მორფემებს ტრადიციულად უწოდებენ საუღლებელ პრეფიქსებს (conjugation prefixes), რომელთა ალომორფულ შედგენილობასა და ფუნქციურ დატვირთულობაზე ერთმანეთისაგან მკვეთრად განსხვავებული შეხედულებები არსებობს (დიაკონოვი 1967: 67-68; ფაქსოვი 1974; თომსენი 1984: 161-189; იოსიკავა 1993გ; ზოიომი 1993ბ; კანევა 1996: 105-145; ჰეიზი 2000: 43-44, 50, 107-108, 162-163, 203, 236, 296, 428, 433-434; ფაქსოვი 2016: 91-96; ზოიომი 2017: 156-162).

ტერმინი „საუღლებელი პრეფიქსი“ მიუთითებს, რომ ზმნაში სხვა პრეფიქსების არარსებობის (თუ გრაფიკულად გამოუხატველობის) შემთხვევაში, ზმნა წარმოადგენს პირიან (resp. ფინიტურ) ფორმას (კანევა 1996: 105).

სხვადასხვა მიდგომიდან ძირითადად გამოყოფენ სამ ურთიერთგანსხვავებულ (მაგრამ არა ურთიერთგამომრიცხავ) შეხედულებებს აღნიშნული პრეფიქსების ფუნქციების შესახებ. საუღლებელი პრეფიქსები შეიძლება გამოხატავდნენ ზოგად მიმართულებას, გვარს (ფართო გაგებით), ტოპიკალიზაციას (resp. აქტუალიზაციას, ფოკუსს) (სმითი 2010: 86).

ტრადიციულად გამოიყოფა შვიდი საუღლებელი პრეფიქსული მორფემა (კანევა 1996: 106), რომლებიც, დომინანტური ალომორფების გათვალისწინებით, ჩაიწერება შემდეგნაირად: {mu-}, {i-}, {ba-}, {bi-}, {ima-}, {imi-} და {a-}.⁶¹ ამის შემდეგ იწყება სხვადასხვა სახის ვარაუდი პრეფიქსთა რაოდენობასა და მათი ალომორფული შედგენილობის შესახებ. ერთი ვერსიით, {ima-} და {imi-} შეიცავს არა ერთ, არამედ უფრო მეტ მორფემულ მიმდევრობას და ისინი გამოიყვანებიან, შესაბამისად, {i-} + {mu-} + {ba-} (ან {i-} + {ba-},⁶² ან კიდევ: {i-} + {b}) და {i-} + {mu-} + {bi} ({i-} + {bi-})⁶³ მორფემული მიმდევრობებიდან, ანუ ივარაუდება ასიმილაციის გზით /b/ > /m/ გადასვლა. სწორედ ამ პროცესის გამომხატველად მიიჩნევენ გემინირებულ /m/ თანხმოვანს, რომლებიც, ამ ანალიზის თანახმად, მიეკუთვნებიან სხვადასხვა მორფემას (ფალკენშტაინი 1950: 182-184; თომსენი 1984: 161; კანევა 1994: 126, 139). აგრეთვე შესაძლებელია {ba-} და {bi-} მორფემათა დაშლაც და მათი მიჩნევა {b-} არაგონიერი მესამე პირის გამომხატველ მორფემად და {a-} დატიური (resp. რეციპიენტისა თუ ბენეფაქტივის ან ადგილობითი) და {i-} ლოკატიური (ან ადგილობით-მიმართულებითი) მნიშვნელობების გამომხატველად; სხვა მიდგომით, ორივე ხმოვანი გამოხატავს დისტანციას მსმენელისა თუ

⁶¹ ასევე განიხილება /am-ma-/ (გრაფიკულად <am₃-ma->) და /am-mi-/ (/am₃-mi-/) მორფული მიმდევრობები, რომლებიც შეიძლება მივიჩნიოთ როგორც /im-ma-/ და /im-mi-/ მიმდევრობათა გრაფიკულ (თუ ფონეტიკურ?) ვარიანტებად, ან კიდევ როგორც მათგან განსხვავებულ მორფთა მიმდევრობად, რომლის პირველი შემადგენელი არის /a-/ მორფი (მ. თომსენისთვის /m/ სეგმენტი მიუთითებს წინამავალი ხმოვნის ნაზალიზაციას) და რომელიც შეიძლება არ წარმოადგენდეს {i-} მორფემის ალომორფს (თომსენი 1984: 166; იაგერსმა 2010: 287, 517, 526-534).

⁶² მ. თომსენი მიიჩნევს, რომ /m/ სეგმენტი მიუთითებს წინამავალი ხმოვნის ნაზალიზაციას და ამიტომ /im-ma-/ და /im-mi-/ მიმდევრობა შედგება ორ-ორი და არა სამ-სამი მორფისაგან (თომსენი 1984: 161).

⁶³ მოცემულ პრეფიქსთა ამგვარი თეორიულად შესაძლებელი თითქმის ყველა ანალიზი მოწმობს, რომ არ არსებობს ცალსახა პასუხი ენობრივი აღწერისა და მისი ახსნისათვის განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ტექსტი იძლევა ინტერპრეტაციის ფართო საშუალებას.

ადრესატისაგან (ფალკენშტაინი 1949: 180-184; კანევა 1996: 106). ამგვარი შეხედულების თანახმად, საუღლებელი პრეფიქსების მორფემები სამ სხვადასხვა რანგში ექცევა და, შესაბამისად, ფუნქციურადაც განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. ასე, მაგალითად, {i-} პრეფიქსი დამოუკიდებელ რანგში გაჰყავს მ. თომსენს და მის ვარიანტად მიიჩნევს {a-} პრეფიქსს, ხოლო დანარჩენ საუღლებელ პრეფიქსებს ({mu-}, {m-}, {ba-}, {bi-})⁶⁴ ერთ რანგში აერთიანებს (თომსენი 1984: 161).

{m-} თუ {mu-} პრეფიქსი გამოხატავს ვენტივის (resp. ცისლოკატივის) მაჩვენებელს, რომელიც მიუთითებს მოქმედების მიმართულებას მოლაპარაკისაკენ, ხოლო {ba-} და {bi-} პრეფიქსებით გამოხატულ საპირისპირო გრამატიკულ მნიშვნელობას ეწოდება იენტივი (resp. არავენტივი) (თომსენი 1984: 172-173; კრეხერი 1985; იოსიკავა 1993გ; კანევა 1996: 106; იაგერსმა 2010: 497-511; ფაქსვოგი 2016: 91-96); მაგრამ, როგორც მიუთითებენ, ტექსტში ხშირად რთულია (თუ შეუძლებელი არა) მიმართულებების დადგენა (კანევა 1996: 108). ვენტიური და იენტიური მნიშვნელობები ({m-} გამოხატავს სააქეთო მნიშვნელობას, ხოლო {b-} საიქითოს) დადგენილი და გამორკვეულია აქადური და შუმერული ორენოვანი ლექსიკური სიებისა და მათი აქადური გრამატიკული ეკვივალენტების მიხედვით (იოსიკავა 1993გ), რომლებიც შეიძლება ადეკვატურად ვერ ასახავდნენ შუმერულ გრამატიკულ შინაარსს.

ასევე, როგორც ჩანს, იაპონური ენის გავლენით მ. იოსიკავა {mu-} და {i-} პრეფიქსებს დამატებით მიაწერს აგენსითა და რეციპიენტით გამოხატული სახელების მაღალ და დაბალ სოციალურ სტატუსს, ასევე ტოპიკალიზაციის ფუნქციას⁶⁵ (თომსენი 1984: 165-166; იოსიკავა 1993ბ: 138-139, 142, 151, 159; იოსიკავა 1993გ: 176, 178; იოსიკავა 1993ე: 207).

⁶⁴ როგორც ზემოთ ითქვა, მ. თომსენისთვის /im-ma-/ და /im-mi-/ წარმოადგენს ორ-ორი მორფის მიმდევრობას.

⁶⁵ ტოპიკალიზაცია (resp. აქტუალიზაცია) წარმოადგენს პრაგმატიკის საკითხს. რა თქმა უნდა, ხშირად ჭირს ერთმანეთისაგან მკაცრად გაიმიჯნოს წმინდა სინტაქსური და პრაგმატიკული პრობლემები და აგრეთვე თითოეული სინტაქსური მოვლენა ყოველთვის შეიძლება განვიხილოთ პრაგმატიკულ ჭრილში. მაგ., აქტივი ~ პასივის ოპოზიცია გარდა მორფოლოგიურისა (მაგ., აფიქსაციის ცვლილება მნიშვნელობის ცვლილების დროს) და სინტაქსურისა (მაგ., აქტანტის კლება-მატება და ვალენტობა), შეიძლება განვიხილოთ პრაგმატიკულ საკითხადაც (მაგ., გრამატიკულად დაწინაურებული წევრის ტოპიკალიზაცია).

ხშირად თითოეული საუღლებელი პრეფიქსის ანალიზისას მიუთითებენ, რომ მოქმედება ხდება ირიბი დამატების (გონიერი თუ არაგონიერი) სასარგებლოდ⁶⁶ (დიაკონოვი 1979: 27; კანევა 1996: 108). აგრეთვე საუღლებელი პრეფიქსები გამოხატავენ გვარის გრამატიკულ კატეგორიას: განსაკუთრებით {ba-} პრეფიქსს მიაწერენ საშუალი გვარის მნიშვნელობას (და მასთან თავსებად პასივის მნიშვნელობასაც⁶⁷). საშუალი გვარი მოიცავს რამდენიმე გრამატიკულ მნიშვნელობას (ავტობენეფაქტივი, რეფლექსივი, რეციპროკი) და ხშირად კონკრეტული ზმნებისათვის შინაგან მახასიათებელს წარმოადგენს (inherently middle verbs) (ზოიომი 1993ბ: 107-108, 144; ვუდსი 2008; იაგერსმა 2010: 487; ზოიომი 2017: 157).

(1) გვარის გრამატიკული კატეგორია

a. გარდამავალი, აქტივი

ur-sa -e	a ₂ -sag ₃	mu-un-ug ₅ -ga-aš ⁶⁸
ur.sa =e	asag=Ø	mu-n-uš-eš ⁶⁹

გმირი=ERG ასაგი=ABS VENT-3SG.H.A-კვდომა-3PL.P

„გმირმა მოკლა ასაგი“. (Ninurta's exploits: a šir-sud (?) to Ninurta (c.1.6.2), line c162.698)

b. გარდაუვალი, პასივი

unug ^{ki} -ga	lu ₂	ba-uš ₂
unug=a	lu=Ø	ba-uš-Ø

ურუქი=LOC პიროვნება=ABS MID-კვდომა-3SG.S

„ურუქში ხალხი იხოცება“. (Gilgameš and uwawa (Version B) (c.1.8.1.5.1), line c18151.5)

აღნიშნულ პრეფიქსებს ერთმანეთისგან დამოუკიდებლად განიხილავს ა. იაგერსმა, რომელიც მორფემებს აჯგუფებს შინაარსის მიხედვით და მათ ოთხ ჯგუფად ყოფს: ვოკალური პრეფიქსები ({a-} და {i-}),⁷⁰ ვენტის მორფემა {mu-}, საშუალი გვარისა და ირიბი დამატების გამომხატველი {ba-} და ადგილისა და უბრალო დამატების გამომხატველი {bi-} (იაგერსმა 2010: 286). როგორც ჩანს, ა. იაგერსმა და სხვა შუმერო-

⁶⁶ პრეფიქსთა ამგვარ დახასიათებაში უნდა ვიგულისხმოდ ბენეფაქტივის გრამატიკული მნიშვნელობა.

⁶⁷ მკვეთრად განსხვავდება ი. დიაკონოვის მიდგომისაგან, რომელიც, მოძველებული ტიპოლოგიური მიდგომის თანახმად, ასკვნის, რომ სხვა ერგატიული ენების მსგავსად შუმერულშიც არ არის წარმოდგენილი გვარის კატეგორია. აღნიშნული შეხედულების კრიტიკა იხ. გ. ზოიომის ნაშრომში (ზოიომი 1993ბ: 43-44).

⁶⁸ როგორც A, ასევე P მხოლოდით რიცხვში უნდა იყოს, თუმცა ზმნაში წარმოდგენილია {-eš} მრავლობითი რიცხვის მორფემა.

⁶⁹ რადგანაც გლოსირების მეორე სტრიქონში წარმოვადგენთ დომინანტურ ალომორფებს, /-ug-/ ალომორფის ნაცვლად წერია /-uš/.

⁷⁰ ა. იაგერსმას მიხედვით, { a-} და { i-}.

ლოგებიც /ba-/ პრეფიქსს, ერთი მხრივ, განიხილავენ როგორც გვარის გამომხატველ აფიქსად, ხოლო, მეორე მხრივ, არაგონიერი ირიბი დამატების აღმნიშვნელად.⁷¹ როდესაც /ba/ გამომხატავს არაგონიერ რეციპიენტს/ბენეფაქტივს, მაშინ უნდა წარმოვადგინოთ როგორც არაგონიერი მესამე პირის მაჩვენებელი {b-} + R გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივის {a-} (იაგერსმა 2010: 288):

(2) ušumgal-gin ₇	kur-re	uš ₁₁
ušumgal=gin	kur=e	uš=∅
გველის.სახეობა=EQU	მთიანი.მიწა=DIR	შხამიანი.ნერწყვი=ABS
ba-e-šum ₂		
b-a-e-šum-∅		
3SG.N-R-2SG.A-მიცემა-3SG.T		
„დრაკონის მსგავსად შენ მიეცი შხამი უცხო მიწებს“. (The exaltation of Inana (Inana B) (c.4.07.2), line c4072.9)		

რადგანაც აღნიშნული პრეფიქსები შეიძლება მიუთითებდნენ ორიენტაციას გარკვეული პარტიციპანტისაკენ (ნებისმიერი მოქმედება მათ სასარგებლოდ, საზიანოდ თუ უბრალოდ მიმართულს რომელიმე პირისაკენ, ან მოქმედების მიმართულების შეფასება მოლაპარაკის მხრიდან), რუსულ შუმეროლოგიაში უწოდებენ მოქმედების ზოგადი მიმართულების მაჩვენებლებს, თუმცა, როგორც ზემოთ ითქვა, ხშირად შეუძლებელია აღნიშნული პრეფიქსების ზუსტი ფუნქციების გარკვევა (დიაკონოვი 1979: 27; კანევა 109-110).

კ. ვუდსი უპირისპირებს {mu-} და {ba-} პრეფიქსებს და ასკვნის, რომ პირველი მათგანი სიტუაციას წარმოაჩენს აგენსის პერსპექტივიდან, ხოლო მეორე ზემოქმედებული ობიექტის პერსპექტივიდან. {mu-} მიუთითებს გარდამავლობისა და სულიერობის (თუ გონიერობის?) მაღალ ხარისხსა და სიტუაციის კონტროლზე, ნებელობით მოქმედებაზე, ხოლო {ba-} (და აგრეთვე /im-ma-/) გარდამავლობისა და სულიერობის დაბალ ხარისხსა და სიტუაციის ზემოქმედებაზე, უნებლიე მოქმედებაზე. ყველა ზემოჩამოთვლილი მახასიათებლის მიხედვით, {mu-} პრეფიქსი წარმოადგენს მარკირებულ მოქმედებით გვარს, ხოლო {i-}, რომელიც, ფაქტობრივად, იმავე გარემოც-

⁷¹ რა თქმა უნდა, შეგვეძლო განგვეხილა როგორც ორი სხვადასხვა პრეფიქსი: ერთი მხრივ, {ba-} როგორც მედიალური გვარის გამომხატველი ერთი მორფემა, ხოლო, მეორე მხრივ, როგორც {b-} + {a} მორფემათა მიმდევრობა.

ვაში დასტურდება, სადაც {mu-} პრეფიქსი, წარმოადგენს არამარკირებულ მოქმედებით გვარს, რადგანაც ზოგიერთი ფუნქცია (ჰონორატივი, ვენტივი და ა. შ.), {mu-} პრეფიქსთან დაკავშირებული, ნეიტრალიზდება და არ გამოიხატება. ფაქტობრივად, გარდამავალ ზმნებთან ხმარებისას {mu-} გამოხატავს აგენსის ზემოქმედებას ობიექტზე⁷² (resp. დამატებაზე). აქედან გამომდინარე, აღნიშნული პრეფიქსი გამოხატავს პროტოტიპურ გარდამავალ სიტუაციას; აგრეთვე ნ. პოსტგეიტის ნაშრომზე დაყრდნობით, კ. ვუდსი მიიჩნევს, რომ {mu-} პრეფიქსი მიუთითებს ქვემდებარისაგან⁷³ განსხვავებულ პირზე, რომლისთვისაც განკუთვნილია თუ რომელზეც მოცემული ზმნით გამოხატულ მოქმედებას აქვს შედეგი, ხოლო {ba-} ხმარების შემთხვევაში ამგვარი პირი არ დასტურდება: დატივში მდგარი სახელი არ არის გამოხატული წინადადებაში⁷⁴ (ვუდსი 2008: 10-11, 40, 111-112, 221, 223-224).

(3) გარდამავლობისა და გვარის მნიშვნელობების შეთავსება:

a. აქტივი, ვენტივი, გარდამავალი, პერფექტივი

ensi ₂ -ke ₄	e ₂	mu-du ₃
ensik=e	e=∅	mu-n-du-∅
მმართველი=ERG	სახლი=ABS	VENT-3SG.H.A-აღმართვა-3SG.P

„მმართველმა სახლი ააშენა“. (The building of Nin irsu's temple (Gudea, cylinders A and B) (c.2.1.7), line c217.602)

b. აქტივი, ვენტივი, გარდამავალი, იმპერფექტივი

ma ₂ -la ₅ -ra	gir ₄	mu-na-du ₃ -e
mala -ra	gir-∅	mu-n-a-b-du-en
მენავე=DAT	ღუმელი=ABS	VENT-3SG.H-R-3SG.N.T-აღმართვა-1SG.A

„მე ვუმზადებ მენავეს გამოსაწვავ ღუმელს“. (The debate between Hoe and Plough (c.5.3.1), line c531.139)

c. ნეიტრალური

^d gilgameš ₃ -e	numun ₂ -bur-ra	barag	^d en-lil ₂ -la ₂
gilgameš=e	numunbura=∅	barag	enlil-ak-a
გილგამეში=ERG	ნუმუნბურა=ABS	ამაღლებული.ადგილი	ენლილი=GEN=LOC

in-du₃
i-n-du-∅
NEUT-3SG.H.A-აღმართვა-3SG.P

„გილგამეშმა ააგო ნუმუნბურა ენლილის ტაძარში“. (The history of the Tummal (c.2.1.3), line c213.12)

⁷² ფაქტობრივად, იგულისხმება პაციენსი.

⁷³ ფაქტობრივად, იგულისხმება აგენსი.

⁷⁴ კ. ვუდსისათვის ის პირი, ვისთვისაც არის გამიზნული, თუ ვისაც მიემართება მოქმედების შედეგი და გამოიხატება დატიური ბრუნვის მაჩვენებლით, წარმოადგენს პერიფერიულ აქტანტს (ვუდსი 2008: 112). აღნიშნული აქტანტი შეესაბამება ფუნქციური ტიპოლოგიის R გრამატიკულ-სემანტიკურ პრიმიტივს, ამიტომ, ზოგადთეორიული თვალსაზრისით, უნდა წარმოადგენდეს ცენტრალურ და არა პერიფერიულ აქტანტს.

d. მედიალური

^d utu	an-ur ₂ -ra	š _u ₂ -a-gin ₇	an-usan-še ₃	ba-du ₃
utu=∅	anur=a	šu-a=gin	anusan=še	ba-du-∅

უთუ=ABS ჰორიზონტი=LOC ჩასვლა-NMLZ=EQU სადამო=TERM MID-აღმართვა-3SG.S
 „თითქოს მზე ჰორიზონტის ქვეშ ჩავიდა, ბინდად გადაიქცა“. (The lament for Eridug (c.2.2.6), line c226.1.A.A.24)

e. მედიალური, ვენტისი

šab-bi-a	ki-sikil	lil ₂ -la ₂ -ke ₄	e ₂
šab.ba-bi-a	kisikil	lil=ak=e	e=∅

წელი=3N.POSS=LOC ახალგაზრდა.ქალი მოჩვენება=GEN=ERG სახლი=ABS
 im-ma-ni-ib-du₃
 ima-ni-b-du-∅
 MID.VENT-LOC-3SG.N.A-აღმართვა-3SG.P
 „მის სხეულში მოჩვენებამ საცხოვრებელი მოიწყო“. (Gilgameš, Enkidu and the nether world (c.1.8.1.4), line c1814.1.44)

პროტოტიპური გარდამავალი ზმნების განხილვისას ჩანს, რომ ისინი ხშირად გამოიყენება {mu-} პრეფიქსთან ერთად და წარმოადგენენ ამგვარი კონსტრუქციის ტიპურ ნიმუშებს (ვუდსი 2008: 114).

სიტუაციიდან თუ კონტექსტიდან გამომდინარე, ზმნას შესაძლებელია უკავშირდებოდეს ორი აქტანტი. ასეთ შემთხვევაში {mu-}-ს ენიჭება ავტობენეფაქტიური მნიშვნელობა: წარმოდგენილია ქვემდებარის⁷⁵ ინტერესი. ამგვარი ნიმუშები შეიძლება შევუდაროთ ბერძნულ მედიალურ გვარს: აქტიური გვარი მედიალურ გვართან შეიძლება მონაცვლეობდეს, მაგრამ, რა თქმა უნდა, ეს არ გამორიცხავს {mu-} პრეფიქსის ერთ-ერთ მთავარ ფუნქციას სხვა საუღლებელ პრეფიქსებთან შედარებით: გარდამავლობის მაღალი ხარისხის გამოხატვას (ვუდსი 2008 :119).

{mu-}-სა და {i-}-ს შორის განსხვავება (მაგ., *mu-na-sum* ~ *iš-na-sum* „მისცა“), კ. ვუდსის აზრით, დამოკიდებულია სახელურ იერარქიასა და აგრეთვე ფ. ტიურო-დან-ჟენიდან მომდინარე და დ. ედცარდის გაგრძელებული შეხედულება დეიქტიკურ ოპოზიციაზე: ვენტისი ~ არავენტისი (resp. იენტისი), შესაბამისად. აგრეთვე ზემომითითებული მ. იოსიკავასეული განსხვავება სოციალური სტატუსის მიხედვით. ჰონორატივი დამოკიდებულია სახელურ იერარქიაზე და {mu-} და {i-} პრეფიქსთა არჩევა

⁷⁵ ფაქტობრივად, იგულისხმება აგენსი.

ტავს წმინდა მედიალურ სიტუაციას, ხოლო {ba-} – მედიოპასივს, ხოლო {i-} ნეიტრალურია გვარის კატეგორიის მიმართ (ვუდსი 2008: 12, 14, 161). {ba-} პრეფიქსს მიაწერენ ორ ძირითად ფუნქციას: 1. აღნიშნული პრეფიქსი უკავშირდება პარტიციპანტს ადგილობრით, ადგილობრით-მიმართულებით და მიმართულებით ბრუნვაში და ამავეს უკავშირდება შემდეგი დებულება: თუ ზმნა არ შეიცავს სივრცობრივ პრეფიქსებს, {ba-} ფუნქციურად ტოლია არაგონიერთა სივრცობრივი პრეფიქსებისა;⁸⁰ 2. მოქმედების ლოკალიზაცია ან მიმართულება წარმოდგენილია მოლაპარაკისაგან დაშორებით (თომსენი 1984: 383-384; იოსიკავა 1993გ: 182-183; კანევა 1996: 120-121), {imi-} და {bi-} პრეფიქსები კი გამოხატავენ გვარს, მაგრამ შინაარსობრივად კომბინირებენ ლოკატიურ მნიშვნელობასთან. {imi-} პრეფიქსი {ima-}-საგან განსხვავდება იმით, რომ წინადადებაში შემოჰყავს ლოკატიურ-ტერმინატიული ელემენტი (ვუდსი 2008: 19, 163; იაგერსმა 2010: 489, 494).

(5) მედიალური გვარის მნიშვნელობები

a. სხეულზე მოქმედება

tug ₂ -mu-dur ₇ -ra	ba-an-mur ₁₀
tugmudura=∅	ba-n-mur-∅
ბინძური.ქსოვილი=ABS	MID-3SG.H.A-ჩაცმა-3SG.P

„ბინძური ქსოვილით შეიმოსა“. (Inana's descent to the nether world (c.1.4.1), line c141.308)

b. სხეულზე მოქმედება

tug ₂	dili-a	im-ma-an-mur ₁₀
tug	dili.a=∅	ima-n-mur-∅
სამოსი	ერთადერთი=ABS	MID.VENT-3SG.H.A-ჩაცმა-3SG.P

„ერთადერთი ქსოვილით შეიმოსა“. (Inana's descent to the nether world (c.1.4.1), line c141.181)

c. მოძრაობა, გადაადგილება

eridug ^{ki} -še ₃	ba- en
eridug=še	ba- en-∅
ერიდუ=TERM	MID-სვლა-3SG.S

„ერიდუში წავიდა“. (Gilgameš, Enkidu and the nether world (c.1.8.1.4), line c1814.1.229)

d. მოძრაობა, გადაადგილება

e ₂ -e	im-ma- en
e=e	ima- en-∅
ტაძარი=DIR	MID.VENT-სვლა-3SG.S

„ტაძარში მიდის“. (Enki's journey to Nibru (c.1.1.4), line c114.19)

e. ემოცია

kug	^d inana-ke ₄	er ₂	e-ne	ba-še ₈ -še ₈
kug	inana=e	er=∅	ane	ba-n-šeš~šeš-∅
წმინდა	ინანა=ERG	ცრემლი=ABS	3SG	MID-3SG.H.A-ტირილი~INT-3SG.P

„წმინდა ინანამ იტირა“. (Gilgameš, Enkidu and the nether world (c.1.8.1.4), line c1814.1.89)

⁸⁰ ასეთ შემთხვევაში საქმე შეიძლება გვექონდეს ჰომოფონურ პრეფიქსებთან, რომლებიც რანგობრივი (და მორფემული) შემადგენლობითაც განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან.

მედიალური გვარის ერთ-ერთ მთავარ ფუნქციად მიიჩნევა გარდამავლობის დაქვეითება (detransitivising category). აქედან გამომდინარე, {ima-} და {ba-} პრეფიქსებს შეუძლიათ გამოხატონ ვნებითი გვარიც (ვუდსი 2008: 163, 212).

ე. სმითმა ელექტრონული კორპუსის საფუძველზე (და კორპუსის ლინგვისტიკის მეთოდებით) განიხილა საუღლებელი პრეფიქსები. მისი აზრით, კ. ვუდსის შეხედულებებს მხარს უჭერს სხვადასხვა ტიპის მაგალითი, მაგრამ ერთ-ერთ მთავარ დადგენილ მიდგომას უარყოფითად პასუხობს (განსაკუთრებით {ima-} და {ba-} პრეფიქსებისათვის): სემანტიკურად აღნიშნული მორფემები ხასიათდებიან როგორც მედიალური გვარის მაჩვენებლები, მაგრამ მათი სინტაქსური ქცევა არ ასახავს გვარის კატეგორიას. მისი აზრით, საუღლებელი პრეფიქსები გამოხატავენ შინაგან ასპექტს (სმითი 2010: 101, 105-106).

ე. სმითს მოჰყავს მაგალითი (სმითი 2010: 114-115), რომელიც, მისი აზრით, მიუთითებს, რომ {mu-} პრეფიქსი გარდაუვალ ზმნებთანაც გამოიყენება, რაც უნდა ეწინააღმდეგებოდეს კ. ვუდსის შეხედულებას.

(6)	a-a	^d nanna	iri ^{ki} -ni	urim ^{ki} -ma	sa
	aba	nanna=e	iri=ani	urim=a	sa
	მამა	ნანა=ERG	ქალაქი=3SG.H.POSS	ური=LOC	თავი
	il ₂ -la		mu-un- en		
	il-a=∅		mu-n- en-∅		
	დაჭერა-NMLZ=ABS	VENT-3SG.H.A-სვლა-3SG.P			

„მამა ნანა თავაწევით შევიდა ქალაქ ურში“. (სმითი 2010: 115)

თუმცა ე. სმითის არგუმენტი წარმოადგენს ამოსავალი ზმნისადმი სემანტიკურ მიდგომას და არ ითვალისწინებს ამოსავალი და დერივაციით მიღებული ზმნური ფორმების ურთიერთობას: „სვლა“ ზმნა ერთვალენტია, როდესაც გამოიყენება „მიდის“ მნიშვნელობით (და ამიტომაც გარდაუვალია), მაგრამ აქტანტურ სტრუქტურაში კაუზატორის შემოსვლის შემთხვევაში დერივაციულად მიღებულ „მიჰყავს“ ზმნას უკვე ორ აქტანტი უკავშირდება (და თანაც კაუზატორი ერგატივშია) და ასევე ზმნაც უჩვენებს, რომ გარდამავალია. ზმნის გლოსირებისას ე. სმითი /n-/ ზმნურ პრეფიქსს უთითებს ერგატიულობას (ERG.3SG), რაც გულისხმობს, რომ „ნანა“ უნდა იდგეს ასევე ერგატიულ ბრუნვაში, რომელიც ორთოგრაფიული მიზეზით (თუ ალომორფული გა-

ნაწილების გამო?) არ არის ტექსტში წარმოდგენილი. აქედან გამომდინარე, „ნანა“ A ფუნქციის მქონედ შეიძლება მივიჩნიოთ, ხოლო „აწეული თავი“ P ფუნქციის, ანუ წარმოდგენილია გარდამავალი ზმნა და არა გარდაუვალი, როგორც ამას ე. სმითი ვარაუდობს. ამის გათვალისწინებით, ზმნური შინაარსი იქნება არა „შევიდა“, არამედ „შეიტანა“.

მ. იოსიკავას მიხედვით, შესაძლებელია საუღლებელი პრეფიქსების დაჯგუფება და მათ შორის გრამატიკული ოპოზიციის დადგენა (/mu-/ ~ /i-/): 1. მოლაპარაკის დაინტერესება ირიბი დამატებით; 2. ირიბი დამატებისათვის მოქმედების სასარგებლოდ ან საზიანოდ შესრულება; 3. ირიბი დამატების სოციალური სტატუსი; 4. პრაგმატიკული ფუნქცია: წინადადების წევრების აქტუალიზაცია (resp. ტოპიკალიზაცია). აღნიშნული მახასიათებლების დადებით მნიშვნელობას გამოხატავს {mu-} პრეფიქსი, ხოლო უარყოფითს {i-} პრეფიქსი (იოსიკავა 1993ბ: 138, 159; კანევა 1996: 116), მაგრამ აღნიშნულ შეხედულებას ძალა ეცლება, თუ გავითვალისწინებთ ზემოაღნიშნულ შეხედულებებს და გადავანაწილებთ {mu-} და {i-} პრეფიქსებს სხვადასხვა რანგში, ან სულაც თუ უფრო მართებულად მივიჩნევთ დ. ფაქსვოგის მიდგომას /i/ ხმოვნის პროთეტულობის შესახებ (კანევა 1996: 117; ფაქსვოგი 2016: 65).

{bi-} პრეფიქსზე მიუთითებენ, რომ მასთან არ თანაარსებობენ სივრცობრივი პრეფიქსები ერთი სიტყვაფორმის ფარგლებში. ამიტომ ა. იაგერსმა მიიჩნევს, რომ {bi-} პრეფიქსი უნდა განიხილებოდეს სხვა ლოკატიური მნიშვნელობის პრეფიქსებთან ერთად და მის მთავარი სინტაქსური ფუნქცია უნდა იყოს უბრალო დამატებისა ({b-} + {i-}) და ლოკატივის ({bi-}) გამოხატვა⁸² (კანევა 1996: 132-133; იაგერსმა 2010: 465). მის ფუნქციებს უკავშირებენ ადგილობით, მიმართულებით და ადგილობით-მიმართულებითი ბრუნვებით გამოხატულ პარტიციპანტებს და ასევე არაგონიერი ირიბი დამატებისაკენ მიმართულ და საიქითო მოქმედებას (კანევა 1996: 133, 137).

(7) gu ₂ -ba	iri ₃	bi ₂ -gub
gu=bi=a	iri=∅	bi-gub-∅
კისერი=3SG.N.POSS=LOC	ფეხი=ABS	MID.LOC-დგომა-3SG.S

„მის კისერზე დავდგი ფეხი“. (A praise poem of Šulgi (Šulgi E) (c.2.4.2.05), line c24205.235)

⁸² ამ შემთხვევაშიც ორი სხვადასხვა ჰომოფონური მიმდევრობაა, რომელთა გამიჯვნაც მხოლოდ სემანტიკისა და სინტაქსის საშუალებით არის შესაძლებელი.

(9)-ში წარმოდგენილი მაგალითები: a, b და c სახელური ფრაზითაც გამოხატავენ ლოკატიურ შინაარსს, ოღონდ (9a)-სა და (9b)-სან განსხვავებით, (9c)-ში წარმოდგენილია ზმნიზედური ფრაზა a₂ zid-da-bi „მარჯვნივ“.

(9) ლოკატიური საშუალო გვარი

a. ka šer₇-da-ka lu₂ bi₂-in-šum₂-mu-e
ka šerda=ak=a lu=∅ bi-n-šum-e⁸³

პირი დანაშაული=GEN=LOC პიროვნება=ABS MID.LOC-3SG.H.P-მიცემა-3SG.A.IPFV

„იმ პიროვნებას სიკვდილს უსჯიან“. (A hymn to Nungal (Nungal A) (c.4.28.1), line c4281.97)

b. igi ^dam-an-ki-ka₃ er₂ bi₂-še₈-še₈
igi enki=ak=a⁸⁴ er=∅ bi-n-šeš~šeš-∅

თვალი ენქი=GEN=LOC ცრემლი=ABS MID.LOC-3SG.H.A-ტირილი~INT-3SG.P

„ენქის წინაშე იტირა“. (Inana's descent to the nether world (c.1.4.1), line c141.325A)⁸⁵

c. a₂ zid-da-bi tug₂ nita₂
a zid.a=bi tug nita =ak=∅⁸⁶
მკლავი მარჯვენა=3SG.N.POSS ქსოვილი მამაკაცი=GEN=ABS

bi₂-in-mur₁₀

bi-n-mur-∅

MID.LOC-3SG.H.A-ჩაცმა-3SG.P

„მარჯვნივ მამაკაცის სამოსში იყო გამოწყობილი“. (A šir-namursa a to Ninsiana for Iddin-Dagan (Iddin-Dagan A) (c.2.5.3.1), line c2531.F.60)

{aI-} პრეფიქსი ძირეულ მორფემას, როგორც წესი, უშუალოდ წინ უძღვის. აქედან გამომდინარე, ხშირად მიმართავენ მისი რანგის რეინტერპრეტაციას, აგრეთვე მას წარმოადგენენ ორი მორფემის მიმდევრობადაც: {a-} + {I-}. ი. დიაკონოვისათვის დომინანტური ალომორფია /I-/, ხოლო /a-/ ცალკე დასტურდება მოგვიანო ხანის ტექსტებში. ა. იაგერსმასთვის კი /a-/ არის დომინანტური ალომორფი და აერთიანებს სხვა, ვოკალური პრეფიქსების, რანგში. ხშირად მის ფუნქციებს უკავშირებენ სტატიკურობას (რაც გამომდინარეობს ხშირი თანახმარებით სტატიკურ ზმნებთან; როგორც წესი, აქადურად სტატივის ფორმით ითარგმნება; თითქმის ყოველთვის გარდაუვალ ზმნებს დაერთვის), თუმცა დასტურდება ასევე დინამიკური ზმნების პრეფიქსადაც. მ. იოსი-

⁸³ სიტყვასიტყვით უნდა ნიშნავდეს „პიროვნება დანაშაულის პირზე მისცეს“ და ამგვარად lu₂ „პიროვნება“ გამოხატავს T გრამატიკულ-სემანტიკურ პრიმიტივს (სემანტიკურად თემას) და არა R-ს (სემანტიკურად რეციპიენტს), როგორც ეს შეიძლება თარგმანში ჩანდეს.

⁸⁴ ^dam-an-ki წარმოადგენს en-ki-ის „ენქი“ ემესალდიალექტის ფორმას.

⁸⁵ ამგვარი ტიპის ზმნები მოიძებნება შუმერულში: ცალკე šeš₂ ნიშნავს „ტირილს“, მაგრამ ყოველთვის er₂ „ცრემლთან“ ერთად გამოიყენება.

⁸⁶ წარმოდგენილი უნდა ყოფილიყო გენიტივის /=a/ ალომორფი /=∅/-ის ნაცვლად.

კავასთვის წარმოადგენს ნეიტრალურობის გამომხატველ პრეფიქსს სხვა ვენტიურ თუ იენტიურ პრეფიქსებთან შეპირისპირებით (თომსენი 1984: 186-187; იოსიკავა 1993დ: 205; იოსიკავა 1993ე: 213; კანევა 1996: 143-145; იაგერსმა 2010: 533-534; ფაქსვოგი 2016: 66-67):

(10) ნეიტრალურობა {al-} პრეფიქსი

a. di ir šar₂-šar₂ ki₂- a₂ al-sug₂-ge-eš
 di ir šar~šar=Ø ki =a al-gub-eš

ღმერთი ბევრი~PL=ABS სამუშაო=LOC NEUT-დგომა-3PL.S

„უფროსი ღმერთები ზედამხედველობდნენ სამუშაოს“. (Enki and Ninma (c.1.1.2), line c112.9)

b. ur-ma -e mu-e-bur₂-e-en gu₃ al-de₂-de₂-e
 ur.ma =e mu-e-bur-e-en gu=Ø al-de~de-e

ლომი=ERG VENT-2SG.P-გაშვება-IPFV-1SG.A ხმა=ABS NEUT-დაღვრა~INT-3SG.A.IPFV

„ლომმა იყვია: გაგათავისუფლებ!“ (Proverbs: collection 5 (c.6.1.05), line c6105.D.5.55.9)

(10a) უჩვენებს, რომ ზმნა სტატიკურია, მიუხედავად იმისა, რომ თარგმანში დინამიკური ზმნა არის მოცემული (თანაც გარდამავალი), მაგრამ sug₂ „დგომა“ {-gub-} მორფემის ერთ-ერთ ალომორფად უნდა მივიჩნიოთ (გარდაუვალ სტატიკურ ზმნად), მაგრამ (10b) მაგალითი არღვევს ზოგად შეხედულებას /al-/ პრეფიქსის შესახებ: ზმნა გარდამავალია, რადგან მისი ერთ-ერთი აქტანტი ur-ma „ლომი“ ერგატივში დგას, ხოლო მეორე gu₃ „ხმა“ აბსოლუტივში,⁸⁷ ამიტომ /al-/ პრეფიქსის შემდეგ აუცილებელია P-ს (ტრადიციულად პირდაპირი დამატება) შესაბამისი ზმნური პრეფიქსი (ზმნა იმპერფექტივად უნდა გავიაზროთ, რადგანაც {-e} სუფიქსი მესამე პირში მხოლოდ იმპერფექტივშია წარმოდგენილი). თუნდაც ამ ორი მაგალითის მიხედვით, არ უნდა გავიზიაროთ შეხედულება /al-/ პრეფიქსის თანახმარების შესახებ სტატიკურ ან (ზოგადად, გარდაუვალ) ზმნებთან. უნდა მივიღოთ, ერთი მხრივ, მ. იოსიკავასეული ნეიტრალურობა დატივში მდგარი აქტანტის მიმართ (რაც ასახულია კიდეც გლოსირებისას) და, მეორე მხრივ, შესაძლებელია მართებული იყოს ა. იაგერსმას ანალიზი /al-/ პრეფიქსის {a-} მორფემის ალომორფად მიჩნევის შესახებ და მაშინ შედარებით ადვილად აიხსნება

⁸⁷ gu₃ de₂ „თქმა“ (ზედმ. „ხმის გადმოღვრა“) არის რთული (compound) ზმნა, მაგრამ ეს ხელს არ უშლის, რომ gu₃ „ხმა“ გავიაზროთ P გრამატიკულ-სემანტიკურ პრიმიტივად (ტრადიციულად პირდაპირი დამატება).

/al-/ პრეფიქსის სხვადასხვა კონსტრუქციაში (როგორც გარდამავალ, ასევე გარდაუვალ) მონაწილეობა.

3.3 საუღლებელი პრეფიქსები და ვალენტობა

მ. იოსიკავა ერთმანეთს უკავშირებს საუღლებელ პრეფიქსებსა და ვალენტობას⁸⁸ და ამასთანავე განიხილავს საუღლებელი პრეფიქსების შინაარსის პლანსაც. გარდა ზემოჩამოთვლილი ვენტიური და იენტიური შინაარსისა, აღნიშნულ პრეფიქსებს უკავშირდება ბენეფაქტიური ({mu-} და {i-}), რეფლექსიური ({ba-} და {ima-}), ლოკატიური ({bi-} და {imi-}) და ნეიტრალური ({al-}) მნიშვნელობები.

იმ შემთხვევაშიც კი, როდესაც ბენეფაქტიური აქტანტი ექსპლიციტურად არ არის წარმოდგენილი, {mu-} და {i-} მაინც გამოხატავენ ბენეფაქტიურ მნიშვნელობას (იოსიკავა 1993ე: 208), მეორე მხრივ, თომსენის თანახმად, {i-} პრეფიქსს მიეწერება ნეიტრალური შინაარსი და ფუნქცია და გამოიყენება იმ შემთხვევაში, როდესაც არ არის საჭირო სხვა სპეციფიკური საუღლებელი პრეფიქსი (თომსენი 1984: 163).

ვალენტობის ცვლილებას უკავშირდება, ერთი მხრივ, ვალენტობის კლება (მედიალურისა და პასივის სხვადასხვა ვარიანტი) და, მეორე მხრივ, ვალენტობის მატება (კაუზატივი), როგორც ამას ა. იაგერსმა უწოდებს. ოღონდ ა. იაგერსმა {ba-} პრეფიქსს უკავშირებს როგორც მედიალურ, ასევე პასიურ შინაარსს კონტექსტიდან გამომდინარე; ასევე პასიურ შინაარსს უკავშირებს ვოკალურ პრეფიქსებსაც ({a-} და {i-}). პასივიზაციისას ა. იაგერსმა შენიშნავს, რომ გარდამავალი ზმნის ქვემდებარე⁸⁹ კი არ ქვეითდება და ადიუნქტის (adjunct) ფუნქციას კი არ იღებს, არამედ საერთოდ არ ვლინდება პასიურ კონსტრუქციაში⁹⁰ (იაგერსმა 2010: 303). მეორე მხრივ, კაუზატივი შუმერულში არის წმინდა სინტაქსური მოვლენა, ანუ ახალი პარტიციპანტის შემოყვანა არ აისახება ზმნაში არც მორფოლოგიურად და არც სხვა (მაგ., ანალიზური კონსტრუქციის) საშუ-

⁸⁸ ეს არის ჩვენს ხელთ არსებული ერთადერთი ნაშრომი, რომელიც ყურადღებას ამახვილებს ვალენტობაზე შუმერულ ენაში, მაგრამ იმდენად, რამდენადაც შეიძლება დაუკავშირდეს საუღლებელ პრეფიქსებს. თუმცა სტატიაში არ არის განხილული ვალენტობის განმსაზღვრელი კრიტერიუმები, აქტანტის დადგენის წესები თუ სინტაქსური ტესტები, ვალენტობისა და გარდამავლობის თეორიულად შესაძლებელი კომბინაციები.

⁸⁹ ისევ და ისევ: იგულისხმება A, რადგანაც ტრადიციული მიდგომით, აღნიშნული გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივი და გარდამავალი ზმნის ქვემდებარე ერთი და იგივეა.

⁹⁰ ამგვარ შემთხვევას ზოგადტიპოლოგიურ ნაშრომებში დეკაუზაცია (resp. ანტიკაუზაცია) ეწოდება, პასივისაგან განსხვავებით (კულიკოვი 2011).

ალებით. მხოლოდ სახელურ ფრაზაში ბრუნვათა მაჩვენებლებით გამოიხატება ცვლილება: გარდამავალი ზმნის ქვემდებარე ახალი კაუზატორის შემოსვლის შემდეგ იქცევა უბრალო დამატებად (იაგერსმა 2010: 307). მიუხედავად ამისა, ამგვარად წარმოქმნილი გარდამავალი ზმნა, როგორც წესი, დაირთავს {mu-} პრეფიქსს, რომლის საშუალებითაც შეიძლება დავასკვნათ, რომ ზმნა გარდამავალია, მაგ., (11b)-ში, თუმცა {ba-} პრეფიქსი როგორც მედიალური გვარის მაჩვენებელი დასტურდება გარდამავალ ზმნებში (იხ. ქვეთავი მეორე). {ba-} პრეფიქსი ასევე ითავსებს პასიურ შინაარსსაც, მაგ., (11a).

(11) კაუზატივი

a. ამოსავალი კონსტრუქცია

ḫinana	ba-gub
inana=Ø	ba-gub-Ø
ინანა=ABS	MID-დგომა-3SG.S

„ინანა აღდგა“. (Inana's descent to the nether world (c.1.4.1), line c141.281)

b. ნაწარმოები კაუზატიური კონსტრუქცია

šu-nir	ma -bi	lugal-kur-dub ₂	sa -bi-a
šunir	ma =bi	lugalkurdub=Ø	sa =bi=a
შტანდარტი	დიდი=3.H.COL	ლუგალქურდუბი=ABS	თავი=3.H.COL=LOC
mu-gub			
mu-n-gub-Ø			
VENT-3SG.H.A-დგომა-3SG.P			

„მან დადგა მათი დიდებული შტანდარტი მათ წინ“. (The building of Nin irsu's temple (Gudea, cylinders A and B) (c.2.1.7), line c217.376)

ამგვარად, ისეთ შემთხვევაში, როდესაც მორფოლოგიურად არ გამოიხატება აგენსური აქტანტის კლება-მატება და როგორც გარდამავალი, ასევე გარდაუვალი ზმნა მარკირებულია, შესაბამისად, {mu-} და {ba-} პრეფიქსებით, შეუძლებელია უპირატესობა მივანიჭოთ კაუზატივს ანტიკაუზატივის საპირისპიროდ: თუ მორფოლოგიურად ან ანალიზურად არ არის გამოხატული აქტანტური ცვლილება, შეუძლებელია იმის დადგენა, მოცემულ ენაში წარმოდგენილია კაუზატივი თუ ანტიკაუზატივი. ასეთ კონკრეტულ შემთხვევაში შუმეროლოგებისათვის მოცემულია კაუზატივი

და არა ანტიკაუზატივი, რადგან მიიჩნევა *gub* „დგომა“ ზმნის ამოსავალი ფორმა სემანტიკურად გარდაუვალია, ერთვალენტია.⁹¹

{ba-} პრეფიქსის ერთ-ერთ მთავარ ფუნქცია არის რეფლექსიურობა და არა პასიურობა. როგორც ჩანს, ამ პრეფიქსს მ. იოსიკავა არ უკავშირებს ბენეფაქტიურ შინაარსს, რადგანაც, მისი აზრით, ბენეფაქტიურ კონსტრუქციაში უნდა იყოს აგენსი: მისთვის ბენეფაქტივის არსებობას განაპირობებს აგენსის არსებობა. ერთი მხრივ, სახელურ ფრაზაში ერგატიული {=e} სუფიქსის არარსებობის დაკავშირება {ba-} პრეფიქსის არსებობასთან ზმნაში ამ ზმნური პრეფიქსის მედიალურ თუ პასიურ მაჩვენებლად ცხადდება, ანუ მოცემული პრეფიქსები არ თანაარსებობენ ერთსა და იმავე წინადადებაში, რაც ავტომატურად იწვევს ზმნის გააზრებას როგორც არააქტიური გვარისად, ხოლო, მეორე მხრივ, {mu-} და {i-} პრეფიქსები შეიძლება დაუკავშიროთ მოქმედების შესრულებას ვიდაცისთვის, ანუ ბენეფაქტიურ დამოკიდებულების არსებობას წინადადებაში, ხოლო {b-} პრეფიქსი შეიძლება გადმოსცემდეს არაბენეფაქტიურ მოქმედებას, ანუ ირიბი დამატების (ჩვენთვის R) არსებობა-არარსებობა (აქტანტის კლება-მატება) მოცემული ზმნის აქტანტურ სტრუქტურაში იწვევს ზმნური პრეფიქსების ცვლას (იოსიკავა 1993ე: 209-210). ამ თვალსაზრისის მიხედვით, თუ აგენსი არ არის ზმნაში წარმოდგენილი არც რეციპიენტი თუ ბენეფაქტივი არ იქნება წარმოდგენილი, და ამგვარი ცვალებადობა უკავშირდება /ba-/ პრეფიქსის გამოვლენას ზმნაში.

მ. იოსიკავას მიდგომისაგან განყენებულად დგას /ba-na/ მორფთა მიმდევრობა ზმნაში, რადგანაც, მისი განმარტებიდან გამომდინარე, ბენეფაქტივის მაჩვენებელი (resp. დატივის მაჩვენებელი) უნდა იყოს მაშინ, როდესაც წარმოდგენილია აგენსი, ხოლო აგენსის არსებობის შემთხვევაში საუღლებელი პრეფიქსებიდან ზმნა უნდა ასახავდეს {mu-}-ს ან {i-}-ს. ამგვარ შემთხვევებს მ. იოსიკავა ხსნის იმის საფუძველზე, რომ აგენსი შეიძლება წარმოდგენილი იყოს იმპლიციტურად და უნდა გაიგებოდეს კონტექსტის მიხედვით (იოსიკავა 1993ე: 212). მაგრამ ამგვარი ფორმები შეიძლება განაპირობებდეს ორი აქტანტის არსებობას, რომელთაგან ერთი წარმოადგენს ბენეფაქტივსა თუ რეციპიენტს, ხოლო მეორე არააგენსურ პარტიციპანტს. ან სულაც მაგალი-

⁹¹ ვფიქრობთ, ცალკე კვლევის საკითხია ზმნათა წმინდა სემანტიკური ანალიზი, რომელმაც შეიძლება გამოავლინოს, რომ ზოგიერთ შემთხვევაში მაინც შეიძლება ამოსავალი ფორმა სწორედაც ორვალენტური გარდამავალი ზმნა იყოს და არა ერთვალენტური გარდაუვალი.

თი (12), რომელშიც წარმოდგენილია როგორც A, ასევე P და R, მაგრამ ზმნა მაინც /ba-/ პრეფიქსით არის გაფორმებული:

(12) მედიალური გვარი + სამვალენტისანი ზმნა

- a. muš-da-gur₄-ra šutum ba-na-an-du₃
 mušdagur=ra šutum=∅ ba-n-a-n-du-∅
 გეკონი=DAT საწყობი=ABS MID-3SG.H-R-3SG.H.A-აღმართვა-3SG.P
 „საწყობი აგებულია გეკონისათვის“. (Proverbs: collection 7 (c.6.1.07), line c6107.B.7.29.32)
- b. ^den-ki-ke₄ ^duttu-ra [...] ^{iš} eštin ga-ra-an-ba
 enkik=e utu=ra [...] ešin garan=bi=a
 ენქი=ERG უთუ=DAT [...] ვაზი=ABS მტევანი=3SG.N.POSS=LOC
 ba-na-ab-šum₂-mu
 ba-n-a-b-šum-e
 MID-3SG.H-R-3SG.N.T-მიცემა-3SG.A.IPFV
 „ენქიმ მისცა უთუს მისი ვაზი მტევნებიანად“. (Enki and Nin ursa a (c.1.1.1), line c111.173, 176)

(12a) მაგალითში წარმოდგენილია სახელური ფრაზებით R (ტრადიციულად ირიბი დამატება, სემანტიკურად ბენეფაქტივი) და P (ტრადიციულად პირდაპირი დამატება, სემანტიკურად პაციენსი) გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივები. სახელური ფრაზის სახით არ არის წარმოდგენილი A პრიმიტივი (ტრადიციულად გარდამავალი ზმნის ქვემდებარე, სემანტიკურად აგენსი), მაგრამ გამოხატულია ზმნაში {n-} პრეფიქსით (რადგანაც ზმნა პერფექტივშია). ამიტომ არ გვაქვს საფუძველი, ვიფიქროთ, რომ ზმნა პასიურია (რადგანაც du₃ „აღმართვა“ იყენებს {mu-} აქტივში და მისი ტიპური პასიური კორელატი უნდა იყოს ba-du₃, რა თქმა უნდა, {n-} მორფემის გარეშე) და გარდაუვალი. არსებობს კიდევ ერთი შეხედულება /n-/ პრეფიქსის შესახებ, რომელიც ძირის წინამავალ პოზიციაში შეიძლება იყოს {ni-} ლოკატიური მორფემის ალომორფი (იაგერსმა 2010: 465). ამ შემთხვევაში არც ეს ახსნა გამოგვადგება, რადგან ადგილის გარემოება თუ ადგილის გამომხატველი უბრალო დამატება კონტექსტიდან არ იგულისხმება. ამგვარად, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ზმნა გარდამავალია და მასში წარმოდგენილია სამივე აქტანტის მაჩვენებლები (A, P, R), ხოლო {ba-} პრეფიქსის არსებობა {mu-} ნაცვლად შეიძლება აიხსნას ან იოსიკავასეული მიდგომით (იმპლიციტურად წარმოდგენილი აგენსი) ან კიდევ: {ba-} გამოხატავს მედიალურ გვარს, მაგრამ ამ შემთხვევაში შეიძლება წავაწყდეთ ერთ წინააღმდეგობას: თუ ზმნა არ არის თავისი არსით მედიალური (inherently middle) და დაერთვის მოქმედების გა-

მომხატველ პროტოტიპურ ზმნას (A და P პრიმიტივებით), მაშინ წრმოქმნილმა ზმნამ რეფლექსიურობის ან ავტობენეფაქტიურობის შინაარსი უნდა შეიძინოს და სამვალენტის ნაცვლად ორვალენტის უნდა გახდეს (A და R აქტანტების კორეფერენციით).

(12b) შემთხვევა ვერ აიხსნება ვერც იოსიკავასეული მიდგომით: წინადადებაში ექსპლიციტურად არის წარმოდგენილი როგორც აგენსი ^den-ki-ke₄ „ენქიმ“, თემა ^{is} eštin „ვაზი“ და რეციპიენტი ^duttu-ra „უთუს“. ამგვარი სიტუაციიდან გამოსავალი ორია: ან სხვანაირად უნდა ავხსნათ როგორც (12a), ასევე (12b) შემთხვევა, ან კიდევ გადამწერის შეცდომად გამოვაცხადოთ, ან სულაც ისეთ ენობრივ მოვლენასთან შეიძლება გვქონდეს საქმე, რომელიც ჯერჯერობით შეუძლებელია, რომ აღვწეროთ შუმეროლოგიის განვითარების თანამედროვე ეტაპზე.

ერთი მხრივ, ლოკატიური პრეფიქსები ({bi-} და {imi-}), ხოლო, მეორე მხრივ, რეფლექსიური პრეფიქსები ({ba-} და {ima-}) ერთმანეთისაგან განასხვავებენ ვენტიურ და არავენტიურ მოქმედებას. /m-/ ელემენტი აღნიშნულ პრეფიქსებში გამოხატავს ვენტივს⁹², მაგრამ მთავარი ის არის, რომ /im-ma-/ მიმდევრობასთან ბუნებრივად თავსებადია დატივის მაჩვენებელი, რადგანაც წარმოდგენილია /i-/ პრეფიქსული მორფი, ხოლო /im-mi-/ მიმდევრობასთან არ დასტურდება დატივის მაჩვენებელი (იოსიკავა 1993ე: 212).⁹³ ვფიქრობთ, დატივის არსებობის მთავარი განმსაზღვრელი უნდა იყოს არა {i-} პრეფიქსის არსებობა ან არარსებობა ზმნის კონკრეტულ ფორმებში, არამედ ლოკატიურობისა და დატიურობის ურთიერთავსებადობა. ამავე დროს ჩვენთვის შეუძლებელი გახდა /im-ma-na-/ ან /im-ma-ra-/ მორფული მიმდევრობის მოძიება ETCSL-ის ბაზაში. აქედან გამომდინარე, {ima-} პრეფიქსის თანახმარება დატივთან შეზღუდულია, თუ საერთოდ არ არის ენობრივი ნორმით აკრძალული. ისევ და ისევ: თუ {ima-} მორფემას მედიალური გვარის გამომხატველად მივიჩნევთ, მაშინ ზმნას არ უნდა უთავსდებოდეს R პრიმიტივის (ტრადიციულად ირიბი დამატების, სემანტიკურად რეციპიენტის) მაჩვენებელი, რადგანაც A და R კორეფერენტულ პარტიციპან-

⁹² აღნიშნულის საფუძველზე შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მ. იოსიკავა /im-ma-/ და /im-mi-/ მიმდევრობებს მინიმუმ ორმორფიანად მაინც მიიჩნევს და არა მარტივ დაუშლელ ერთეულებად.

⁹³ თუ აღნიშნულ ერთეულებს მივიჩნევთ ერთზე მეტ მორფულ მიმდევრობად, მაშინ /i-/ პრეფიქსი ორივეგან იქნება წარმოდგენილი, ამიტომ გაუგებარია მ. იოსიკავას შეხედულება აღნიშნულ საკითხზე.

ტებს წარმოადგენენ და ამიტომ წინადადებაში უნდა იყოს A-ს ფუნქციით და მედიალური გვარი უნდა მიუთითებდეს ამ ტიპის კორეფერენტულობას.

მ. იოსიკავას მოჰყავს მაგალითები, რომლებშიც /b-/ ელემენტი წარმოდგენილია გარდამავალ ზმნაში, ამიტომ, მისი აზრით, ის განაპირობებს დატიური აქტანტის რედუქციას დიაქრონიულად მაინც (იოსიკავა 1993ე: 213).

3.4 შუმერული „საუღლებელი პრეფიქსების“ შედარება ქართული ენის ქცევის გრამატიკულ კატეგორიასთან

ქართული ენის ქცევის გრამატიკულ კატეგორიასთან ტიპოლოგიურ მსგავსებაზე მიუთითებს მ. იოსიკავა, თუმცა იგი მხოლოდ თეორიულად შესაძლებელი შესატყვისობით შემოიფარგლება და შემდეგ თანაფარდობას ადგენს ქართულსა და შუმერულს შორის (იოსიკავა 1993დ: 204-205):

ცხრილი № 6 ქართული და შუმერული პრეფიქსების თანაფარდობა

გრამატიკული მნიშვნელობები	შუმერული		ქართული	
ლოკატივი	იენტივი	{bi-}	საზედაო	/ა-/
	ვენტივი	{imi-}		
რეფლექსივი	იენტივი	{ba-}	სასუბიექტო	/ი-/
	ვენტივი	{ima-}		
აგენსური	ტოპიკალიზებული	{mu-}	საობიექტო	/უ-/
	არატოპიკალიზებული	{i-}		
ნეიტრალური		{al-}	ნეიტრალური	/Ø-/ ან /ა-/

მ. იოსიკავას არ მოჰყავს ქართული მაგალითები, არაფერს ამბობს თუ როგორ იცვლება აქტანტური სტრუქტურა ქცევის მაჩვენებლების ცვლილების შესაბამისად. უფრო მეტიც, არაფერს ამბობს შუმერული აქტანტური ცვლილების შესახებ. მხოლოდ თითოეული პრეფიქსის შინაარსობრივ მხარეზე ლაპარაკობს. მაგრამ ტიპოლოგიური თვალსაზრისით საინტერესოა სწორედაც სინტაქსური ცვლილებები, რომლებიც მორფოლოგიური მაჩვენებლების ცვლილებებს უკავშირდება.

როგორც ზემოთ ითქვა, კ. ვუდსი იხილავს მედიალურ გვართან დაკავშირებულ ზმნათა ხუთ სემანტიკურ ჯგუფს: სხეულზე მოქმედებას/რეფლექსიურობას, მოძრაო-

ბას, მენტალურ აქტივობას, ავტობენეფაქტივისა და სპონტანურ მოქმედებებს და აგრეთვე პასიურ შინაარსს. აღნიშნულ სემანტიკურ ჯგუფებს აერთიანებს ფორმალურად {ba-} და {ima-} პრეფიქსები. ანუ, გარდამავლობის თვალსაზრისით, ერთი და იგივე მაჩვენებლები შეიძლება იხმარებოდეს როგორც გარდამავალ, ასევე გარდაუვალ კონსტრუქციაში. აღნიშნული შემთხვევა პარალელს პოულობს ქართული ზმნის /ი-/ პრეფიქსთან, რომლის ძირითადი ფუნქციაა სასუბიექტო ქცევის გამოხატვა. სემანტიკურად A და R გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივები კორეფერენტულია, ხოლო R სინტაქსურად საერთოდ არ გამოიხატება. /ი-/ პრეფიქსი გამოიყენება სხეულზე მოქმედების, მენტალური აქტივობის, ავტობენეფაქტივისა და სპონტანური მოქმედებების დროს, მიუხედავად იმისა, წარმოადგენენ ისინი გარდამავალ თუ გარდაუვალ კონსტრუქციას; მოძრაობის გამომხატველ ზმნებში კი მიმართულება გამოხატულია ზმნისწინის საშუალებით.

ქართული სასუბიექტო ქცევა სინტაქსურად გამოიხატება ორვალენტიანი გარდამავალი კონსტრუქციით, მორფოლოგიურად /ი-/ პრეფიქსული მორფით, სემანტიკურად აგენსისა და რეციპიენტის (ან ბენეფაქტივის) კორეფერენციით; შეიძლება მოიცავდეს ავტობენეფაქტიურ, რეციპიენტულ და რეფლექსიურ მნიშვნელობებს:

(13) /ი-/პრეფიქსიანი ზმნები ქართულში

- a. ავტობენეფაქტივი
კაცმა სახლი ა-ი-შენა.
- b. სხეულზე მოქმედება; ორვალენტიანი
კაცმა ტანსაცმელი ჩა-ი-ცვა.
- c. სხეულზე მოქმედება; ერთვალენტიანი
კაცმა ი-ბანავა.
- d. ემოციის გამომხატველი სიტუაცია
კაცმა ი-ტირა.
- e. სპონტანური მოვლენა; ერთვალენტიანი
ფიცარმა წყალზე ი-ტივტივა.

(13a) გამოხატავს ორვალენტიან გარდამავალ ზმნას, რომლეთანაც დაკავშირებულია აგენსი „კაცმა“ და პაციენსი „სახლი“. აგენსის გარდა „კაცმა“ ითავსებს ბენეფაქტივის სემანტიკურ როლსაც, რადგანაც პაციენსი განკუთვნილია მისთვის და შედეგი, რომელიც ზმნით გამოხატული მოქმედებით მიიღწევა, უკავშირდება აგენსს.

(13b) და (13c) გამოხატავს სხეულზე მოქმედებას, რეფლექსიურობას, ოღონდ მათ შორის განსხვავება ის არის, რომ პირველი მათგანი ორვალენტიანია: აგენსით (კორეფერენტული ბენეფაქტივთან თუ რეციპიენტთან) „კაცმა“ და თემით (და არა პაციენსით) „ტანსაცმელი“, ხოლო მეორე ერთვალენტიანი: აგენსით (რომელიც ამავე დროს პაციენსიც არის).⁹⁴ ასევე ერთვალენტიანია ემოციის გამომხატველი სიტუაცია (13d)-ში, რომლის ერთადერთი აქტანტი შეიძლება გავიგოთ როგორც ექსპერიენცერი, ხოლო (13e)-ში წარმოდგენილი მთავარი აქტანტი წარმოადგენს თემას (არც აგენსია და არც პაციენსი), რადგანაც არც თვითონ მოქმედებს და არც პაციენსივით აგენსის სამოქმედოს არ წარმოადგენს.

/ი-/⁹⁵ მორფით გამოიხატება ასევე პასიური ერთვალენტიანი კონსტრუქციაც, რომელიც სემანტიკურად უკავშირდება პაციენსს, თემას, აგენსს (ე. წ. დეპონენსები); გამოხატავს, აპლიკატივის თვალსაზრისით ძირითადად ნეიტრალურ შინაარსს, თუმცა შეიძლება ჰქონდეს ასევე ავტობენეფაქტიური შინაარსიც.

- (14) პასიური, ერთვალენტიანი
- a. ვნებითი გვარი; ერთვალენტიანი; პაციენსი
წერილი და-ი-წერა.
 - b. ვნებითი გვარი; ერთვალენტიანი; თემა
წერილი გა-ი-გზავნა.
 - c. შესაძლებლობის ვნებითი; ერთვალენტიანი
მწვადი ი-ჰმევა.
 - d. დეპონენსი
კაცი ი-კბინება.

(14a) მაგალითი უჩვენებს პროტოტიპურ პასივს, რომელიც აქტივის კონვერსიით მიიღება: აქტივის P გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივი (ტრადიციულად პირდაპირი დამატება) დაწინაურებულია S გრამატიკულ-სემანტიკურ პრიმიტივამდე (ტრადიციულად გარდაუვალი ზმნის ქვემდებარე). ამგვარი კონვერსიული ოპერა-

⁹⁴ ქართულში „იბანავა“ ზმნა უნდა გავიგოთ როგორც ამბიტრანზიტიული, რადგანაც მეორე აქტანტი შეიძლება მივიჩნიოთ ფაკულტატიურად: „კაცმა თავი იბანავა“; ასეთ შემთხვევაში სტრუქტურა გარდამავალი წინადადების იქნება.

⁹⁵ წარმოადგენენ პასივისა და სასუბიექტო ქცევის მაჩვენებლები ერთი და იმავე მორფემის ალომორფებს, თუ განეკუთვნებიან სხვადასხვა ჰომოფონურ მორფემას, დამოკიდებულია ანალიზის ტიპსა და ინტერპრეტაციაზე; მაგრამ ჩვენი ნაშრომის მიზნებისთვის საკმარისია ისიც, რომ პასიური თუ აქტიური შინაარსისა თუ კონსტრუქციის მორფოლოგიური მაჩვენებლები გამოხატულების პლანის მიხედვით ჰომოფონურია (შდრ. შანიძე 1980: 354-355).

ცია ხდება (14b) და (14c) წინადადებაშიც, ოღონდ პირველ მათგანში წარმოდგენილია თემის სემანტიკური როლი პაციენსის ნაცვლად, ხოლო მეორეში ემატება შესაძლებლობის ნიუანსიც. (14d)-ში ერთადერთი აქტანტი S პრიმიტივი სემანტიკურად წარმოადგენს აგენსს, მიუხედავად იმისა, რომ ზმნა პასივია. (14a) და (14b) წინადადებებში ზმნები წარმოდგენილია წყვეტილში (resp. აორისტში), ხოლო (14c)-სა და (14d)-ში აწმყოს ფორმით, რადგან მათ არ მოეპოვებათ წყვეტილის ფორმები.

მიუხედავად იმისა, რომ /ი-/ პრეფიქსიანი ფორმები, ერთი მხრივ, განეკუთვნება პასივს, ხოლო მეორე მხრივ – სასუბიექტო ქცევას (ორი თავისი შინაარსობრივი თავისებურებებითა და ნიუანსებით), ჩვენი მთავარი მიზანია არა იმის დადგენა, თუ რამდენ გრამატიკულ კატეგორიაში ნაწილდება აღნიშნული შინაარსობრივი მახასიათებლები და რამდენი გრამემა თუ დერივატემა გამოიხატება /ი-/ პრეფიქსით, არამედ მხოლოდ იმის ჩვენება, რომ ჰომოფონური მაჩვენებლით შეიძლება გამოიხატოს ერთმანეთისაგან განსხვავებული მნიშვნელობები; შევუდაროთ ისინი შუმერულში /ba-/ პრეფიქსით გამოხატულ მნიშვნელობებს და დავადგინოთ მათი საერთო მახასიათებლები.

როგორც წინა თავში განვიხილეთ, შუმერულში /ba-/ პრეფიქსი შეიძლება გამოხატავდეს ერთმანეთისაგან განსხვავებულ მნიშვნელობებს როგორც გარდაუვალ, ისე გარდამავალ ზმნებში:

(15) საშუალი გვარი

a. სხეულზე/სხეულით მოქმედება; ერთვალენტიანი, გარდაუვალი

sipad	ud	ul-e	ba-nu ₂
sipad=∅	ud	ul=e	ba-nu-∅
მწყემსი=ABS	დღე	შორი=DIR	MID-დაწოლა-3SG.S

„ძველ დროს მწყემსი წვებოდა“. (Dumuzid's dream (c.1.4.3), line c143.15)

b. მოძრაობა; ერთვალენტიანი, გარდაუვალი

unug ^{ki} -ta	^d inana	ba-da-an-kar ⁹⁶
unug=ta	inana=∅	ba-da-ni-kar-∅
ურუქი=ABL	ინანა=ABS	MID-COM-LOC-გაქცევა-3SG.S

⁹⁶ მოცემულ ზმნაში წარმოდგენილია კომიტატივის {da-} პრეფიქსი და, სავარაუდოდ, ლოკატივის {ni-} პრეფიქსი მაშინ, როცა სახელური ფრაზა unug^{ki}-ta ურუქიდან დგას აბლატიურ ბრუნვაში. არც კონტექსტიდან და არც თარგმანიდან არ ჩანს, რა ფუნქციას ასრულებენ მოცემული ზმნური პრეფიქსები ამ წინადადებაში.

ki-erim ₂ -e	ba-ab- en
ki.erim=e	ba-bi- en-∅

მტრის.ტერიტორია=DIR MID-LOC-სვლა-3SG.S

„ინანამ მიატოვა ურუქი და წავიდა მტრის ტერიტორიაზე“. (The lament for Sumer and Urim (c.2.2.3), line c223.C.150)

c. ემოცია; ორვალენტიანი, გარდამავალი

šag ₄ -ba	en-me-er-kar ₂	dumu	^d utu-ke ₄	ni ₂
šag=bi=a	enmerkar	dumu	utu=ak=e	ni=∅

შუაგული=3.PL.POSS=LOC ენმერქარი შვილი უთუ=GEN=ERG შიში=ABS

ba-ni-in-te	zi	ba-ni-in-ir
ba-ni-n-te-∅	zi=∅	ba-ni-n-ir-∅

MID-LOC-3SG.P.A-მიახლოება-3SG.P სუნთქვა=ABS MID-LOC-3SG.H.A-ROOT-3SG.P

za-pa-a ₂ -bi	ba-ni-in-BAD
zapa =bi=abs	ba-ni-n-BAD

ხმაური=DEM=ABS MID-LOC-3SG.H.A-?

„მათ შორის უთუს შვილი ენმერქარი შეშინებული, შეწუხებული და აღელვებული იყო მოულოდნელობისაგან“. (Lugalbanda and the Anzud bird (c.1.8.2.2), line c1822.268-269)

d. ავტობენეფაქტივი; ორვალენტიანი, გარდამავალი

uruš-e	ud	tur-ra-na-ka	dam
uruš=e	ud	tur=ani=ak=a	dam=∅

კაცი=ERG დღე პატარა=3.SG.H=GEN=LOC მეუღლე=ABS

ba-tuku-tuku-u₂-a
ba-n-tuku~tuku-e-a

MID-3SG.H.P-მოპოვება~INT-3SG.A.IPFV-NMLZ

„ახალგაზარდა კაცი დაქორწინდა“. (Proverbs: collection 19 (c.6.1.19), line c6119.G.19.g7.16)

e. სპონტანური მოვლენები; ერთვალენტიანი, გარდაუვალი

ur-sa	galam	kad ₅ -dam	a-e	ba-dirig
ur.sa =∅	galam	kad=∅=am	a=e	ba-dirig-∅

მთა=∅ დახელოვნებული დაბმა=ABS=ყოფნა.3SG წყალი=DIR MID-ტივტივი-3SG.S

„ხელოვნურად აშენებული მთა არის, რომელიც ტივტივებს წყალში“. (Enki's journey to Nibru (c.1.1.4), line c114.74)

საშუალო გვარის ზმნები შეიძლება იყოს როგორც ერთ-, ასევე ორვალენტიანი, როგორც გარდამავალი, ასევე გარდაუვალი. ზემოწარმოდგენილი ორვალენტიანი ზმნები ((15c) და (15d)) თავისი სტრუქტურით არ განსხვავდება აქტიური გვარის ზმნებისაგან. აქტიურ და მედიალურ ზმნებთან დაკავშირებული აქტანტების რაოდენობა შეიძლება ემთხვეოდეს ერთმანეთს: A გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივი (სემანტიკურად აგენსი, ტრადიციულად ქვემდებარე) გამოხატული არის ერგატი-

ული ბრუნვით, ხოლო P გრამატიკულ სემანტიკური პრიმიტივი (სემანტიკურად პაციენსი, ტრადიციულად პირდაპირი დამატება) აბსოლუტიური ბრუნვით. (15c) წინადადებაში სახელური ფრაზა en-me-er-kar₂ dumu^dutu-ke₄ „უთუს შვილი ენმერქარი“ გაფორმებულია ერგატიული ბრუნვით, ხოლო ni₂ „შიში“ და zi „სუნთქვა“ აბსოლუტიური ბრუნვით, აბსოლუტივში მდგარი ორივე სახელი წარმოადგენს რთული (compound) ზმნის სახელურ ნაწილს, ამიტომ თარგმანში მოცემულია ერთვალენტიანი გარდაუვალი პასიური ზმნები, ხოლო შუმერულში ორვალენტიანი გარდამავალი ზმნები. ასეთივე სტრუქტურის წინადადებაა მოცემული (15d)-ში, რომელიც თარგმანში ერთვალენტია „იქორწინა“, მაგრამ შუმერულში სხვაგვარად არის გააზრებული: „დაქორწინება“ უკავშირდება „ცოლის მოპოვებას“. ერთვალენტიან ზმნებს (მაგალითები: (15a), (15b), (15e)) აქტანტი უკავშირდება სახელობით ბრუნვაში, ზმნა კი დაირთვას /ba-/ პრეფიქსს.

მოცემული მაგალითების გათვალისწინებით ქართული /ი-/ პრეფიქსი და შუმერული /ba-/ პრეფიქსის ტიპოლოგიურ მსგავსებაზე შეიძლება ვილაპარაკოთ: **1.** ორივე მათგანი დაერთვის როგორც გარდამავალ, ასევე გარდაუვალ ზმნას; **2.** გამოხატავენ ავტობენეფაქტიურ/სასუბიექტო შინაარსს; **3.** გამოხატავენ რეფლექსიურობას/სხეულზე მოქმედებას; **4.** დაერთვის ემოციურ შინაარსისა და სპონტანური მოვლენების გამოხატველ ზმნებს; **5.** ორივე მათგანი შეიძლება მივიჩნიოთ პასიურობის გამოხატველ პრეფიქსად.

მსგავსებების გარდა არსებობს განსხვავებებიც: ქართულში მოძრაობის გამოხატველ ზმნებს დაერთვის ზმნისწინი, რომელსაც ეკისრება დეიქტიკური ფუნქცია, ხოლო შუმერულში /ba-/ პრეფიქსი გამოხატავს ამავე ფუნქციას. არ მოგვეპოვება შუმერულის მაგალითები დეპონენსური ფუნქციით თუ შესაძლებლობის/პოტენციალის შინაარსით.

ასევე ტიპოლოგიური მსგავსება შეიძლება დავინახოთ ლოკატიური {bi-} და ქართულ {-} ლოკატიურ აპლიკატივს (resp. საზედაო) შორის. ეს პრეფიქსები ეთანადება ერთმანეთს შინაარსობრივად: ორივე გამოხატავს ადგილს, სადაც ხდება მოქმედება, მაგრამ სინტაქსურად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან: ქართულში აქტანტი დგას დატივში, ხოლო შუმერულში ერთ-ერთ ადგილობით ბრუნვაში (ლოკატივი, დი-

რექტივი) და სინტაქსურად უბრალო დამატების და არა ირიბი დამატების ფუნქციით უნდა იყოს დატვირთული:

(16) ლოკატივის მაჩვენებელი შუმერულში

a. ლოკატიური ბრუნვა; გარდამავალი

munus-e	iš	šu-na	li-bi ₂ -in-du
munus=e	iš=∅	šu=ani=a	li-bi-n-du-∅
ქალი=ERG	ხე=ABS	ხელი=3SG.H.POSS=LOC	NEG-MID.LOC-3SG.H.A-დარგვა-3SG.P
iri ₃ -ni-ta		bi ₂ -in-du	
iri=ani=ta ⁹⁷		bi-n-du-∅	
ფეხი=3SG.H.POSS=ABL		MID.LOC-3SG.H.A-დარგვა-3SG.P	

„ქალმა დარგო ხე თავისი ფეხებით, მაგრამ არა თავისი ხელებით“. (Gilgameš, Enkidu and the nether world (c.1.8.1.4), line c1814.1.36)

b. ლოკატიური ბრუნვა; გარდამავალი

lugal [...]	mu-sar-ra-ba	šu
lugal=e	musara=bi=a	šu=∅
მეფე=ERG	სამეფო.წარწერა=3SG.N.POSS=LOC	ხელი=ABS
bi ₂ -ib ₂ -ra-a		mu-ni
bi-b-ra-e		mu=ani=∅
MID.LOC-3SG.N.P-დარტყმა-3SG.A.IPFV		სახელი=3SG.H.POSS=ABS
bi ₂ -ib ₂ -sar-a		
bi-b-sar-e ⁹⁸		
MID.LOC-3SG.N.P-წერა-3SG.A.IPFV		

„თუ მეფე [...] გადაშლის წარწერას და წააწერს თავის სახელს“. (A dedication of a statue (Išme-Dagan S) (c.2.5.4.19), line c25419.29-30)

c. დირექტიული ბრუნვა; გარდამავალი

^{iš} kiš ₁ ₁₆	kur-ra-ke ₄	bi ₂ -in-du-e-en
kiš ₁	kur=ak=e	bi-n- en-en ⁹⁹
აკაცია	მთა=GEN=DIR	LOC-3SG.H.A-სვლა-1SG.P

„მან გამატარა მთის ეკლიან ბუჩქებში“. (The exaltation of Inana (Inana B) (c.4.07.2), line c4072.106)

⁹⁷ როგორც šu-na „ხელით“, ასევე iri₃-ni-ta „ფეხით“ წარმოდგენილი უნდა იყოს ლოკატიურ ბრუნვაში, მაგრამ როგორც ვხედავთ, ორივე სახელი სხვადასხვა ბრუნვით არის გაფორმებული. ამ ეტაპზე ბრუნვათა ამგვარი განაწილების ახსნას ვერ მივაგენით სხვა ნაშრომებშიც.

⁹⁸ როგორც bi₂-ib₂-ra-a „დარტყმა“, ასევე bi₂-ib₂-sar-a „წერა“ ზმნებში /-a/ შეიძლება გაგვეგო როგორც ნომინალიზაციის/სუბორდინაციის მაჩვენებელი; ორივე შემთხვევაში მივიჩნევთ /-e/ > /-a/ ასიმილაციურ პროცესს.

⁹⁹ შეგვეძლო გვეფიქრა, რომ /-en/ მორფის წინამავალი <e> გრაფემა გამოხატავს {-ed} მორფემას, მაგრამ გავვიჭირებოდა მისი არსებობის ახსნა პერფექტივში.

- d. არ უკავშირდება ლოკატივს: უბრალო დამატება
^d en-ki-ke ₄	tur ₃	amaš	šu
enkik=e	tur=ra	amaš=ra	šu=∅ ¹⁰⁰
ენქი=ERG	ბოსელი=DAT	ფარეხი=DAT	ხელი=ABS
bi ₂ -in-da al ¹⁰¹		sipad	unud
bi-n-da al-∅		sipad=∅	unud=∅
MID.LOC-3SG.H.A-ფართო-3SG.P		მეცხვარე=ABS	მეძროხე=ABS
bi ₂ -in-tuku			
b-i-n-tuku			
3SG.N-OBL-3SG.H.A-მომარაგება-3SG.P ¹⁰²			
- ენქიმ შექმნა ფარეხი და ბოსელი და მოამარაგა მეცხვარეებითა და მეძროხეებით“. (The debate between Bird and Fish (c.5.3.5), line c535.9)

როგორც მაგალითებიდან ჩანს, შუმერულის {bi-} პრეფიქსი ძირითადად უკავშირდება წინადადებაში ლოკატიურ ბრუნვებში (ლოკატივი, დირექტივი) მდგარ სახელს, მაგრამ ქართულისაგან განსხვავებით, არ იწვევს სახელური ლოკატიური ბრუნვიდან დატივში ცვლილებას (16a)-(16c). ყველა ზემოწარმოდგენილი წინადადება გარდამავალია (A დგას ერგატიულ ბრუნვაში, ხოლო P აბსოლუტიურ ბრუნვაში), რადგანაც ვერ მოვიძიეთ გარდაუვალი ზმნა {bi-} პრეფიქსით. საერთოდაც რთული გადასაჭრელია {bi-} პრეფიქსთან დაკავშირებული პრობლემა: არსებობს ბევრი სხვა წინადადებაც, რომელშიც სახელი ერთ-ერთ ლოკატიურ ბრუნვაშია წარმოდგენილი, მაგრამ ზმნა არ დაირთავს {bi-} პრეფიქსს. ამიტომ ძნელია იმის თქმა, მართლა უკავშირდება თუ არა მოცემული პრეფიქსი ლოკატიურობას, თანაც იმგვარად, რომ არ იწვევს სახელურ ფრაზაზე დართული ბრუნვის მაჩვენებლის ცვლილებას. ამ თვალსაზრისით, ქართულისაგან განსხვავებით, (16) მაგალითში მოცემული ლოკატიური სახელური ფრაზები არ უნდა მივიჩნიოთ აქტანტებად, რადგანაც ჩვენთვის ერთ-ერთი ამოსავალი დებულებაა, რომ ფორმალურად სახელი უნდა იდგეს ერთ-ერთ ძირითად ბრუნვაში (ერგატივი, აბსოლუტივი, დატივი), რადგანაც ისინი გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივების მიხედვით პროტოტიპურ ბრუნვებს წარმოადგენენ; სხვა

¹⁰⁰ რადგანაც šu უნდა იყოს აბსოლუტივში, ამიტომ tur₃ „ბოსელი“ და amaš „ფარეხი“ არსებით სახელებს მიუწერეთ დატივის მაჩვენებელი, რადგანაც მოცემული წინადადების სტრუქტურა გვესმის როგორც კანონიკური სამვალენტური აქტანტები ერგატიული, აბსოლუტიური, და დატიური ბრუნვებით.

¹⁰¹ მოცემული რთული (compound) ზმნის სრული ფორმა უნდა იყოს šu da al tag „გაფართოება“ („ფართო ხელის შეხება“ (?)), მაგრამ აქ მხოლოდ პირველი ორი შემადგენელი არის წარმოდგენილი.

¹⁰² /b-/ + /i-/ მორფოლოგიკური და „ბოსელსა“ და „ფარეხს“ უნდა უკავშირდებოდეს და უჩვენებდეს მათ სინტაქსურ ფუნქციას – უბრალო დამატებას.

მხრივ კი თეორიულად შესაძლებელია, რომ ზმნას არააქტანტიც (უბრალო დამატება, სირკონსტანტი) შეუთანხმდეს, მაგ., რუნდი ენაში (ბანტუ ენათა ოჯახი) ზმნას ერთდროულად ეთანხმება ქვემდებარე, პირდაპირი დამატება, ირიბი დამატება და ადგილის გარემოება (მელჩუკი 1998: 278). ქართულში კი ბრუნვის მაჩვენებელს ცვლის: ლოკატიურის ნაცვლად სახელი გამოიხატება მიცემითი ბრუნვით.

(17) საზედაო (ლოკატიური) აპლიკატივი ქართულში

- a. *მეგობარმა წერილს მისამართი და-ა-წერა.*
- b. *კაცს თავზე ნაგავი და-ა-ყარეს.*
- c. *კაცს თავზე ბუზი და-ა-ჯდა.*

თუმცა (17c) და (17d) წინადადებებში წარმოდგენილია ლოკატიური თანდებულობით გაფორმებული სიტყვაფორმა „თავზე“, მიუხედავად ამისა, უნდა ვიფიქროთ, რომ როგორც აპლიკატივის სხვა მაჩვენებლები, ასევე საზედაო ქცევასაც შემოჰყავს ახალი აქტანტი, რადგანაც ზმნები „დაყარეს“ და „დაჯდა“ ერთით ნაკლებ აქტანტს უკავშირდებიან, ვიდრე „დააყარეს“ და „დააჯდა“, ამიტომ ვალენტობის მაჩვენებლით განსხვავდება ქართული /ა-/ პრეფიქსი და შუმერული {bi-}.

{i-} პრეფიქსი შეიძლება შევადაროთ იმ /ა-/¹⁰³ მორფს, რომელიც ქართულში გამოხატავს ნეიტრალურ ქცევას. როგორც შუმეროლოგთა ზემომოყვანილი შეხედულებებიდან ჩანს, {i-} პრეფიქსი გამოიხატება მაშინ, როდესაც არ ჩანს დამოკიდებულება ვენტიურობასა და იენტიურობას შორის, როდესაც არ გამოიხატება მედიალური გვარი. აღნიშნული სუფიქსი შეიძლება გამოიყენებოდეს როგორც გარდამავალ, ასევე გარდაუვალ ზმნებში. (18)-ში წარმოდგენილია როგორც გარდაუვალი (i₃-gub-be₂-en „დგომა“), ასევე გარდამავალი ზმნები (ib₂-la 4-la 4-e „ტარება“). ორივე მათგანი ნეიტრალური {i-} პრეფიქსით არის გაფორმებული:

¹⁰³ ქართულისთვის ვიყენებთ მორფულ მაჩვენებელს დახრილ ფრჩხილებს, შუმერულისაგან განსხვავებით, რომლისთვისაც ვხმარობთ მორფემის მაჩვენებელ ფიგურულ ფრჩხილებს. ერთი მხრივ, ეს არის დონეთა შეუსაბამობა, მაგრამ, მეორე მხრივ, თავს ვიზღვევთ და ვირიდებთ ქართული ქცევის მაჩვენებლების მორფემულ ანალიზს. მიუხედავად ამისა, შუმერულისა და ქართულის აფიქსების შინაარსობრივმა მსგავსებამ ტიპოლოგიური თვალსაზრისით, ვფიქრობთ, ხელი არ უნდა შეუშალოს მართებულ ანალიზს.

- (18) {i-}-პრეფიქსიანი გარდაუვალი და გარდამავალი ზმნები
mu	inim	lugal- a ₂ -ke ₄	i ₃ -gub-be ₂ -en
mu	inim	lugal= u=ak=e	i-gub-en
- სახელი სიტყვა მეფე=1SG.POSS=GEN=DIR NEUT-დგომა-1SG.S.IPFV
i ^s tukul	ib ₂ -la	4-la	4-e
tukul=∅	i-b-la	~la	-e
- იარაღი=ABS NEUT-3SG.N.P-ტარება~INT-3SG.H.A.IPFV
- „ვდგავარ ჩემი მბრძანებლის სახელისა და სიტყვის განკარგულებაში, ასე რომ მოვიტან იარაღს“. (Letter from Šarrum-b ni to Šu-Suen about keeping the Martu at bay (c.3.1.15), line c3115.41)

ასევე ნეიტრალური მნიშვნელობა მოეპოვება {al-} პრეფიქსსაც, რომელიც ძირითადად დასტურდება სტატიკურ ზმნებთან, მაგრამ გარდამავალ დინამიკურ ზმნებთანაც არ არის მისი თანახმარება აკრძალული.

- (19) {al-}-პრეფიქსიანი
uga ^{mušen} -aš	u ₃ -mu-ni-in-kur ₉	gu ₃
uga=eš	u-mu-ni-n-kur-∅	gu=∅
- ყორანი=ADV ANT-VENT-LOC-3SG.H.A-გადაქცევა-3SG.P ხმა=ABS
al-de ₂ -de ₂ -e		
al-de~de-e		
- NEUT-დაღვრა~INT-3SG.A.IPFV
- „ის გადაიქცა ყორნად და აჩხავლდა“. (Enlil and Nam-zid-tara (c.5.7.1), line c571.13-14)

(19) წინადადების u₃-mu-ni-in-kur₉ ზმნა (რომლის ძირითად მნიშვნელობად მიითვლება „შესვლა“ და კონტექსტის მიხედვით ითარგმნება როგორც „გადაქცევა“) განმარტებას საჭიროებს: თარგმანში მოცემულია ერთვალენტური გადაქცევა, მაგრამ ზმნა ნამდვილად ორვალენტური გარდამავალი სიტუაციას გამოხატავს: /-kur-/ ძირითადი მორფის წინ დადასტურებული /n-/ პრეფიქსი ვერ გაიგება როგორც გარდაუვალ ზმნებში გამოვლენილი {ni-} ლოკატიური პრეფიქსის ალომორფი /n-/, რადგანაც მოცემულ ზმნაში /ni-/ ალომორფი უკვე წარმოდგენილია და ერთი და იმავე რანგისა და ერთი და იმავე მნიშვნელობის პრეფიქსი ერთდროულად ენობრივი ნორმების მიხედვით შეუძლებელია, რომ გამოვლინდეს ერთსა და იმავე სიტყვაფორმაში. ამიტომ, თუ გავითვალისწინებთ კონტექსტს (წინამავალ წინადადებას), აღმოჩნდება, რომ ღმერთი ენლილი წარმოდგენს აგენსს, რომელიც იერსახეს უცვლის პაციენსს, ამიტომაც kur₉ „გადაქცევა“ ზმნის აგენსადაც „ენლილი“ უნდა მივიჩნიოთ და, აქედან გამომ-

დინარე, /n-/ პრეფიქსული მორფის არსებობაც მოულოდნელი და გამონაკლისი აღარ იქნება.

რადგანაც (19) წარმოდგენილი al-de₂-de₂-e „დაღვრა“, ვფიქრობთ, უნდა ითარგმნოს როგორც „აჩხავლდა“ (ინქოატიური ნიუანსით) და არა „ჩხაოდა“ (დურატიული (resp. განგრძობითი ასპექტით)), რადგანაც {al-} პრეფიქსს შესაძლებელია, რომ ჰქონდეს ამგვარი ინქოატიური მოქმედების საწყისი ეტაპის გამომხატველი მნიშვნელობაც და შეიძლება გლოსირებისასაც აღგვენიშნა და განგვესხვავებინა {i-} პრეფიქსისაგან.

ასევე მ. იოსიკავა ამ სუფიქსის თანახმარებას სტატიკურ ზმნებთან მიიჩნევს მისი ნეიტრალურობიდან გამომდინარე (იოსიკავა 1993დ: 205), მაგრამ არ არის აუცილებელი, რომ სტატიკური ზმნა ნეიტრალურ პრეფიქსთან კომბინირებდეს (ამისი მაგალითები ქართულშიც და შუმერულშიც დასტურდება).

ქართული /ა-/ პრეფიქსი გამოხატავს ნეიტრალურ დამოკიდებულებას ბენეფაქტიურობასთან მიმართებით, როდესაც ზმნა არ გამოხატავს არც სასუბიექტო და არც საობიექტო ქცევას. მოცემული პრეფიქსი არ გამოიყენება გარდაუვალ ზმნებთან. გარდაუვალ ზმნებში ნეიტრალურობა შეიძლება გამოხატოს /Ø-/ პრეფიქსმა ზმნათა ერთ წყებაში, ხოლო დანარჩენ ზმნებში /ი-/ პრეფიქსმა:

- (20) ნეიტრალური ქცევა
- a. *კაცი სახლს ა-შენებს.*
 - b. *კაცი წერილს Ø-წერს.*
 - c. *კაცი Ø-დგას.*
 - d. *წერილი ი-წერება.*

მსგავსება ქართულსა და შუმერულ პრეფიქსებს შორის არის მისი ნეიტრალური დამოკიდებულება ოპოზიციის მიმართ, ერთი მხრივ, სასუბიექტო ~ საობიექტო (ქართულში), ხოლო, მეორე მხრივ, ვენტისი ~ იენტისი, ვნებითი ~ მედიალური (შუმერულში). {i-} პრეფიქსი გამოიყენება როგორც გარდამავალ, ასევე გარდაუვალ კონსტრუქციებში, განსხვავებით ქართული პრეფიქსისაგან, რომელიც მხოლოდ გარდამავალ ზმნებს დაერთვის; ქართული პრეფიქსი შეიძლება ერთსა და იმავე მორფემულ რანგში გაერთიანდეს ქცევის გრამატიკული კატეგორიის სხვა მაჩვენებლებთან (სასუბიექტო /ი-/ , საობიექტო /უ-/), ხოლო შუმერული ვოკალური პრეფიქსი, ზოგიერ-

თი ანალიზის მიხედვით, სხვა რანგით აღინიშნება (მ. თომსენი, ა. იაგერსმა) და ამიტომ შეიძლება ვერც კი შედიოდეს ოპოზიციაში სხვა ე. წ. საულლებელ პრეფიქსებთან.

არ უნდა იყოს მართებული მ. იოსიკავასეული მოსაზრება {mu-} და {i-} პრეფიქსთა ქართულ საობიექტო ქცევასთან დაკავშირების შესახებ (იოსიკავა 1993დ: 204-205). ქართული საობიექტო ქცევის მაჩვენებელი /უ-/ პრეფიქსი დასტურდება როგორც გარდამავალ (21a), ასევე გარდაუვალ ზმნებში (21b). ამასთანავე იგი აუცილებლობით მოითხოვს R გრამატიკულ-სემანტიკურ პრიმიტივს (ტრადიციულად ირიბი დამატება, სემანტიკურად რეციპიენტი ან ბენეფაქტივი), და გარდამავალი ზმნა იქნება სამვალენტიანი (21a), ხოლო გარდაუვალი (21b) ორვალენტიანი. შუმერული {mu-} და {i-} შეიძლება დაუკავშირდეს როგორც გარდამავალ ორ- და სამვალენტიან ზმნებს, ასევე გარდაუვალ ერთვალენტიან ზმნებს (განსაკუთრებით {i-} პრეფიქსი):

(21) საობიექტო (ბენეფაქტიური) აპლიკატივი ქართულში

- a. *კაცმა მეგობარს სახლი ა-უ-შენა.*
- b. *კაცი მეგობარს მი-უ-ჯდა.*

(22) {mu-}-პრეფიქსიანი ფორმები

- a. სამვალენტიანი

lugal-ra	kur	nu-še-ga-ni
lugal=ra	kur=∅	nu- šeg.a=ani
მეფე=DAT	მთიანი.მიწა=ABS	NEG-თანხმობა=3SG.H.POSS
mu-na-gul-gul-le		
mu-n-a-b-gul~gul-e		
VENT-3SG.H-R-3COL.N.P-განადგურება~INT-3SG.A.IPFV		

„ის ანადგურებს ყველა მტრულ მიწას, რომლებიც არ ემორჩილებიან მეფეს“. (A šir-gida to Martu (Martu A) (c.4.12.1), line c4121.21)

- b. ორვალენტიანი

lugal-e	iri	mu-gul-la-ta
lugal=e	iri=∅	mu-n-gul-∅-a=ta
მეფე=ERG	ქალაქი=ABS	VENT-3SG.H.A-განადგურება-3SG.P-NMLZ=ABL
bad ₃	mu-sig ₁₀ -ga-ta	
bad=∅	mu-n-sig-∅-a-ta	
გალავანი=ABS	VENT-3SG.H.A-მოთავსება-3SG.P-NMLZ-ABL	

„მას შემდეგ, რაც მეფემ ქალაქები გაანადგურა და ქალაქის გალავნები დაანგრია“. (A praise poem of Šulgi (Šulgi D) (c.2.4.2.04), line c24204.344)

როგორც (22a), ისე (22b) წინადადებათა ზმნებში წარმოდგენილია {mu-} პრეფიქსი (რომელიც გლოსირებულია როგორც ვენტივი), რადგან (22b) ორვალენტური ზმნაა (ერგატიული lugal-e „მეფემ“ და აბსოლუტიური iri „ქალაქი“ აქტანტებით და პირის ნიშნებით, რომლებიც ეთანხმებიან მოცემულ აქტანტებს), ხოლო (22a) გამოხატავს იმავე ზმნური ძირით ნაწარმოებ სამვალენტური ზმნას დატიური აქტანტით და ზმნაში გამოხატული სამივე აქტანტის პირის მაჩვენებლით. აქედან გამომდინარე, {mu-} პრეფიქსი შეიძლება მოიპოვებოდეს როგორც ორვალენტური, ასევე სამვალენტური გარდამავალ ზმნაში; ამიტომ მას ვერ მივიჩნევთ ბენეფაქტიური აპლიკატივის მაჩვენებლად და ქართული საობიექტო ქცევის მაჩვენებლის ტიპოლოგიურად მსგავს აფიქსად.

3.5 დასკვნა

აქტანტური დერივაცია შუმერულში შესაძლებელია იყოს მორფოლოგიურად მარკირებული. მათ შორის გავრცელებული საშუალებაა მედიალური (საშუალო) გვარი, რომელიც გამოიხატება {ba-} და {ima-} პრეფიქსებით. შინაარსობრივად შეიძლება გამოხატოს რეფლექსიურობა/სხეულზე მოქმედება, ავტობენეფაქტივი (resp. სასუბიექტო ქცევა); დაერთვის ემოციის, მოძრაობის, სპონტანური მოქმედებების გამომხატველ ზმნებს. ზოგიერთ შემთხვევაში გამოხატავს პასიურ გვარს, რომელიც უპირისპირდება {mu-} პრეფიქსით გამოხატულ (დადასტურებულ მაგალითთა უმეტეს შემთხვევაში) აქტიურ გვარს. ასევე კაუზატივის (რომელზეც მიუთითებენ, რომ მხოლოდ სინტაქსურად ახალი აქტანტის კაუზატორის შემოყვანით გამოიხატება) მაჩვენებლად შეიძლება მივიჩნიოთ {mu-} პრეფიქსი, რადგანაც გარდაუვალი ზმნისგან კაუზატორის საშუალებით ნაწარმოები გარდამავალი ორვალენტური ზმნა სწორედაც {mu-} პრეფიქსის საშუალებით გამოიხატება, რომლის გარდაუვალი კორელატი {ba-} ან {ima-} პრეფიქსით შეიძლება იყოს გაფორმებული, მაგრამ {m-} პრეფიქსის დადასტურება გარდაუვალ ზმნაში მიუთითებს, რომ ეს პრეფიქსი გამოხატავს ვენტის გრამატიკულ შინაარსს და გარდამავლობას იმდენად უკავშირდება, რამდენადაც უფრო ხშირად დასტურდება გარდამავალ ზმნებთან. ამიტომ უნდა გავიზიაროთ იაგერსმასეული და არა ვუდსისეული მიდგომა ამ პრეფიქსის შესახებ, რომელსაც კვლევის

საწყის ეტაპზე ვიზიარებდით (ბარათაშვილი 2017). ნებისმიერ შემთხვევაში პასიური თუ კაუზატიური ცვლილებები აქტანტურ სტრუქტურაშიც აისახება: A გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივით (ტრადიციულად ქვემდებარე), რომელიც გარდამავალ კონსტრუქციაში ერგატივით არის გაფორმებული, პასივში კი საერთოდ არ გამოიხატება, ხოლო P პრიმიტივი (ტრადიციულად პირდაპირი დამატება), რომელიც ფორმდება აბსოლუტიური ბრუნვით, გარდაუვალ ზმნაში იძენს S პრიმიტივის ფუნქციას (ტრადიციულად გარდაუვალ ზმნის ქვემდებარე), კვლავ აბსოლუტიური ბრუნვით გამოიხატება; ხოლო კაუზატიურ კონსტრუქციაში ახალი აქტანტი კაუზატორი ერგატიული ბრუნვით ფორმდება.

{bi-} და {imi-} პრეფიქსები შინაარსობრივად კი გამოხატავენ ლოკატივს, მაგრამ ზმნაზე მათი დართვა არ იწვევს ბრუნვის ცვლილებას სახელურ ფრაზებში, რომლებიც შეიძლება გამოიხატონ ლოკატივით, დირექტივით და ა. შ. ბრუნვებით. აქტანტთა მაჩვენებლად მისაღებია იმ ბრუნვათა ნიშნები, რომლითაც გამოიხატება გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივები (S, A, P, T, R) პროტოტიპურ შემთხვევებში (ერგატივი, აბსოლუტივი და დატივი). ამიტომ აღნიშნული პრეფიქსები შეიძლება დავუკავშიროთ მხოლოდ უბრალო დამატებას ან ადგილის გარემოებას.

თუ {ba-} პრეფიქსს ტიპოლოგიურად დავუკავშირებთ ქართულ /ი-/ ზმნურ პრეფიქსს, მაშინ, ერთი მხრივ, უნდა გავიზიაროთ მ. იოსიკავასეული მიდგომა, რომ გარდამავალ ზმნებში აღნიშნული პრეფიქსი იწვევს ვალენტობის კლებას (დატივში მდგარი სახელი არ გამოიხატება), ანუ რეფლექსიურობისა თუ ავტობენეფაქტივის შემთხვევაში ხდება აგენსისა და ბენეფაქტივის/რეციპიენტის კორეფერენცია და სინტაქსური საშუალებით მხოლოდ ორი აქტანტი გამოიხატება (ისევე როგორც ეს ხდება ქართულში). როდესაც {ba-} პრეფიქსი გამოხატავს პასივს, მაშინ, ქართულის მსგავსად, ქვეითდება (ან საერთოდ ქრება) A გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივი.

{i-} პრეფიქსი შეიძლება ტიპოლოგიურად ნაწილობრივ დავუკავშიროთ ქართულ /ა-/ ნეიტრალური ქცევის გამომხატველ პრეფიქსს, რადგანაც შუმერულში მოცემული პრეფიქსი ვლინდება როგორც გარდამავალ, ასევე გარდაუვალ ზმნებში, ხოლო ქართულში მხოლოდ გარდამავალში.

{bi-} პრეფიქსი შინაარსობრივად შეიძლება დავუკავშიროთ /ა-/ ლოკატიურ (resp. საზედაო, სიურექტიულ) ზმნურ მაჩვენებელს, ოღონდ მთავარი განსხვავება მათ შორის ისაა, რომ ქართულში ზმნაზე მოცემული პრეფიქსის დართვა იწვევს აქტანტური მაჩვენებლების ცვლას: ლოკატიური თანდებული იცვლება დატივის მაჩვენებლით, ხოლო შუმერულში არ ხდება მსგავსი ცვლილება.

ამგვარად, ჩვენ განვიხილეთ შუმერული ე. წ. საუღლებელი პრეფიქსები, რომლებიც უკავშირდება აქტანტურ დერივაციას და შეიძლება აპლიკატივის გარკვეულ სახეობად მივიჩნიოთ, მაგრამ ასევე შუმეროლოგიურ ლიტერატურაში მოცემული პრეფიქსები (განსაკუთრებით {ba-} და ასევე {ima-}, თუ მას ერთ მორფემად და არა მორფემულ მიმდევრობად მივიჩნევთ) განიხილება საშუალი გვარის მაჩვენებლად. ამ პრეფიქსების შედარება ქართული ენის ქცევის გრამატიკული კატეგორიის მაჩვენებლებთან იძლევა ახალ შესაძლებლობას ტიპოლოგიურად განვიხილოთ შუმერული და ქართული ენის გარკვეული გრამატიკული კატეგორიები და ასევე შეიძლება საკითხი წამოვჭრათ იმის შესახებ, რომ ზოგადტიპოლოგიური კატეგორიები აპლიკატივი და საშუალი გვარი კუმულაციურად ერთი გრამატიკული კატეგორიის მაჩვენებლებით გამოიხატებოდეს კონკრეტულ ენაში.

აქტანტურ დერივაციას (მორფოლოგიურად მარკირებული) გამოვიყენებთ მომდევნო თავებში სინტაქსური ფუნქციების (ქვემდებარე, პირდაპირი დამატება, ირიბი დამატება) დასადგენად და ამ ფუნქციების საშუალებით ვალენტობისა და გარდამავლობის გამოსარკვევად (მოცემულ თავში ვალენტობასა და გარდამავლობას ვუთითებთ გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივების საშუალებით).

ერთი შეხედვით მწყობრი ქვესისტემის (მედიალური და აპლიკატიური მნიშვნელობებით) არსებობის მიუხედავად, ზოგიერთ შემთხვევაში კონკრეტული მაგალითები ქვესისტემის გარეთ რჩება (ან არ ხდება აქტანტური დერივაცია, ან კიდევ აქტანტური დერივაციის დროს არ იცვლება მორფოლოგიური მაჩვენებელი, ან სულაც შინაარსობრივად აქტანტი და რომელიმე კონკრეტული პრეფიქსი არ შეესატყვისება). ამგვარი გამონაკლისების ახსნა ხშირად რთულია (ან შუმეროლოგიის განვითარების თანამედროვე ეტაპზე სულაც შეუძლებელია კონკრეტული ენობრივი სტრუქტურების აღქმა თანამედროვე ენათმეცნიერული მიდგომებით, ან კიდევ გადამწერის უბრა-

ლო შეცდომის გამო შეიძლება კვლევა-ძიება სულ სხვა მიმართულებით წავიდეს), რადგანაც შეუძლებელია ნებისმიერი ჰიპოთეზის გადამოწმება ინფორმანტებთან იმ სულ უბრალო მიზეზის გამო, რომ შუმერული ე. წ. „მკვდარი ენების“ რიცხვს განეკუთვნება.

თავი IV

სივრცობრივი პრეფიქსები შუმერულში

4.1 ზოგადი

-2, -3 და -4 (ტრადიციულად) ან -2, -3, -4, -5 და -6 (უფრო თანამედროვე მიდგომით) რანგებში ერთიანდება ე. წ. „სივრცობრივი პრეფიქსები“, რომელთა ძირითად ფუნქციად მიიჩნევენ ირიბი და უბრალო დამატებების, ასევე გარემოებების გამოხატვას (დიაკონოვი 1979: 26-27; კანევა 1996: 66; იაგერსმა 2010: 743; იაგერსმა 2017: 31; ზოიომი 2017: 167-180, 183-198, 201-221). აღნიშნული სინტაქსური ფუნქციები ტრადიციულად ირიბ ბრუნვებში (დატივი, დირექტივი, ლოკატივი, ტერმინატივი, აბლატივი და კომიტატივი) მდგარი სახელური ფრაზებით გამოიხატება (დიაკონოვი 1979: 28; კანევა 1996: 145). შუმეროლოგიური ტრადიცია ერთ-ერთ ირიბ ბრუნვაში მდგარ სახელურ ფრაზას¹⁰⁴ და ზმნაში გამოხატულ წინადადების ამ წევრს შორის ურთიერთობას უწოდებს შეთანხმებას (concord) (გრეგი 1973: 9, 13; თომსენი 1984: 214), მაგრამ რადგანაც შეიძლება, რომ სახელური ფრაზა არ იყოს წარმოდგენილი წინადადებაში და ზმნას შეიძლება რომ დაერთვოდეს ერთ-ერთი „სივრცობრივი პრეფიქსი“ მაინც, ამიტომ თანამედროვე შუმეროლოგების ნაწილი მოცემულ მოვლენას მიიჩნევს კორეფერენციად და არა შეთანხმებად: მოცემული ზმნური პრეფიქსები წინადადების იმავე პარტიციპანტს აღნიშნავენ, რომელსაც ზემოჩამოთვლილი ირიბი ბრუნვები (იაგერსმა 2010: 297-299; ზოიომი 2017: 86, inter alia).

ფაქტობრივად, „სივრცობრივი პრეფიქსებს“ წინ უძღვის პირის ნიშანი (-6 რანგი; pronominal head, pronominal elements, initial person-prefixes). მიიჩნევენ, რომ სახელური ფრაზის მეთაურ სიტყვას უკავშირდება აღნიშნული -6 რანგის პრეფიქსი, რომელიც გამოხატავს შესაბამისი სახელური ფრაზის პირსა (ან კლასს) და რიცხვს, ხოლო საკუთრივ სივრცობრივი პრეფიქსი (ტრადიციული ტერმინი: case element) უკავშირდება ბრუნვის ნიშანს (კლიტიკურ ელემენტს). რამდენი სივრცობრივი პრეფიქსიც არ უნდა იყოს ზმნაში წარმოდგენილი, პირის ნიშანი ყოველთვის იქნება ერთი, რომე-

¹⁰⁴ შუმეროლოგების უმეტესობა ირიბ ბრუნვებში მდგარ სახელურ ფრაზებს უწოდებს ზმნიზედურ დამატებებს (adverbial complement), რადგანაც ისინი ხშირად გამოხატავენ ადგილისა თუ დროის მაჩვენებლებს (გრეგი 1973; თომსენი 1984; ფაქსოვი 2014, inter alia).

ლიც აუცილებლად მიემართება იმ სივრცობრივ პრეფიქსს, რომელიც მას უშუალოდ მოსდევს (გრეგი 1973: 5-6; დიაკონოვი 1979: 28; კანევა 1996: 145; ედცარდი 2003: 92; იაგერსმა 2010: 381; ფაქსვოგი 2016: 68-69; ზოიომი 2017: 79-82, 162-163). პირის ნიშანი ხშირად არ არის გამოხატული, რაც, ერთი მხრივ, აიხსნება შუმერული ორთოგრაფიის საშუალებით (მარცვლის ბოლოკიდური (coda) თანხმოვნის გამოუხატველობა), მაგრამ რეალურია მისი არსებობა (თომსენი 1984: 1984: 218; ედცარდი 2003: 92, 109; იაგერსმა 2010: 383), ხოლო, მეორე მხრივ, ზოგიერთ შემთხვევაში (განსაკუთრებით, კომიტატივი, აბლატივი და ტერმინატივი) პირის ნიშნის გარეშე შეიძლება უმატებდნენ ზმნიზედურ, მიმართულებით ან სივრცობრივ ნიუანსებს, აზუსტებდნენ ლექსიკურ მნიშვნელობას (დიაკონოვი 1979: 28; ფაქსვოგი 2016: 78).

როდესაც წინადადებაში არ არის წარმოდგენილი სახელური ფრაზა, მაშინ განარჩევენ ორ ძირითად შემთხვევას: 1. წინადადებაში უნდა იყოს პირის ნაცვალსახელი, მაგრამ ელიფსისის გამო ზედაპირულ სტრუქტურაში არ აისახება; განარჩევენ მის ორ ქვეტიპს: **a.** მოცემული ნაცვალსახელი შეიძლება მიემართებოდეს კონტექსტით ნაგულისხმებ რომელიმე სახელურ ფრაზას ან **b.** მთლიანად წინამავალ გამონათქვამს; 2. როდესაც პარტიციპანტი დაკარგულია და ზმნა ერთ-ერთი სივრცობრივი პრეფიქსით წარმოადგენს გაქვავებულ გამონათქვამს ან სულაც სივრცობრივ პრეფიქსს დაკარგული აქვს კავშირი შესაბამისი ბრუნვით აღნიშნულ სახელურ ფრაზასთან (თომსენი 1984: 214-215; კანევა 1996: 154-155; ფაქსვოგი 2016: 70).

თეორიულად შესაძლებელია, რომ ზმნაში გამოვლინდეს ოთხი მაჩვენებელი, მაგრამ რეალურად იშვიათად დასტურდება სამი მათგანი ერთდროულად ერთსა და იმავე ზმნურ სიტყვაფორმაში, უფრო ხშირად კი – ორი ან ერთი მათგანი). ერთ სიტყვაფორმაში ურთიერთგამომრიცხავია აბლატივისა და ტერმინატივის მაჩვენებლები, აქედან გამომდინარე, დატივი, კომიტატივი, ლოკატივი და აბლატივი (ან მის ნაცვლად ტერმინატივი) თეორიულად ყოველთვის თავსებადი იქნება ერთმანეთთან ერთსა და იმავე ზმნურ სიტყვაფორმაში (თომსენი 1984: 216; იაგერსმა 2010: 382, 445; ზოიომი 2017: 77-82; ოდნავ განსხვავებული შეხედულებისათვის იხ. დიაკონოვი 1979: 29; კანევა 1996: 145).

მიუხედავად ზემოთ მითითებული შუმეროლოგიური ლიტერატურის საკმაო რაოდენობისა, ძირითადად მაინც განიხილებოდა სივრცობრივი პრეფიქსების სემანტიკისა და მორფოლოგიური შედგენილობის საკითხები, უფრო ნაკლებად კი – სინტაქსური მახასიათებლები. სინტაქსური თვალსაზრისით, სახელურ ფრაზათა სინტაქსური ფუნქციები (ირიბი დამატება, უბრალო დამატება, გარემოება) წინასწარ დადგენილად მიიჩნეოდა (ან წმინდა მორფოლოგიური მარკირების, ანაც სემანტიკის საფუძველზე). დ. ფაქსვოგი, ა. იაგერსმა და გ. ზოიომი უფრო მეტად განიხილავენ (სხვა შუმეროლოგებისგან განსხვავებით) სინტაქსურ მახასიათებლებს და ტრადიციულ შუმეროლოგიურ მიდგომებსაც ითვალისწინებენ (ფაქსვოგი 2016; იაგერსმა 2010; ზოიომი 2017). მათგან განსხვავებით, ე. სმითისა და პ. ნემელსკის თანახმად, სივრცობრივი პრეფიქსები გამოხატავენ აპლიკატივს (სმითი 2010; ნემელსკი 2017).

ჩვენი მიზანია, სივრცობრივი პრეფიქსების სინტაქსური მახასიათებლებით დავადგინოთ თითოეული მათგანის სინტაქსური ფუნქცია (ირიბი თუ უბრალო დამატება), ვალენტობასა და გარდამავლობასთან მათი კავშირი და გრამატიკულ კატეგორიებში გაერთიანება; აგრეთვე გამოვარკვიოთ ფლექსიურობა-დერივაციულობა).

წინამდებარე თავში ჯერ განვიხილავთ ტრადიციულ შუმეროლოგიურ შეხედულებებს თითოეული პრეფიქსის შესახებ (ალომორფული შედგენილობა, თავსებადობა სხვა პრეფიქსებთან, სინტაქსური კავშირი სახელურ ფრაზებთან და ა. შ.), ხოლო შემდეგ სინტაქსური ტესტების საფუძველზე შეძლებისდაგვარად გამოვარკვევთ მათ სინტაქსურ ფუნქციებს. ამის საფუძველზე დავადგენთ მათ კავშირს ვალენტობასთან და განვიხილავთ ფლექსიურობა-დერივაციულობის საკითხს მორფოლოგიური თვალსაზრისით. ბოლოს კი შევეხებით სივრცობრივ პრეფიქსებთან დაკავშირებულ აპლიკატიურობას.

4.2 სივრცობრივი აფიქსების მოკლე აღწერა

4.2.1 ლოკატივი

ლოკატივის ზმნური პრეფიქსების (-2 რანგი) ძირითადი მნიშვნელობა არის „ში, -თან, -ზე“ (იაგერსმა 2010: 465; ფაქსვოგი 2016: 88; ზოიომი 2017: 203-205) და უკავშირდება (ეთანხმება (concord) თუ კორეფერენტულად (coreference) მიემართება სახელურ-

რი ფრაზით გამოხატულ აქტანტს) სახელურ ფრაზას, რომელიც შეიძლება იყოს ლოკატიურ, დირექტიულ (resp. ლოკატიურ-ტერმინატიულ), აბლატიურ ან დატიურ ბრუნვებში. ლოკატივი გამოიხატება ორი მორფემით: {ni-} (ალომორფები – /ni-/ და /n-/) და {e-} (ალომორფები: /a-/ და /e-/). იხმარება, როგორც გონიერ, ასევე არაგონიერ სახელებთან (გრეგი 1973: 73, 76-77; დიაკონოვი 1979: 28; კანევა 1996: 150; იაგერსმა 2010: 395; ფაქსვოგი 2016: 88).¹⁰⁵ როგორც მიუთითებენ, ლოკატიური ბრუნვები არ გამოიხატება პირის ნიშანთან ერთად (თომსენი 1984: 217).

(1) ლოკატივი

- a. e₂-kur za-gin₃-na mu-ni-in-kur₉
 ekur zagin=a mu-ni-n-kur-Ø
 ექური ლაზურიტი=LOC VENT-LOC-3SG.H.A-შესვლა-3SG.P
 i₃ sa igi-ni mi-ni-in-de₂
 i sa =Ø igi=ani=a mu-ni-n-de-Ø
 ზეთი თავი=ABS თვალი=3SG.H.POSS=LOC VENT-LOC-3SG.H.A-დასხმა-3SG.P
 „მან შეიყვანა ის მბრწყინავ ექურში და სახეზე დაასხა საუკეთესო ნელსაცხებელი“. (Enlil and Sud (c.1.2.2), line c122.2.B.6)
- b. ^hnin-urta kur-ra e₂-mu-e-ni-ug₅
 ninurta=Ø kur=a a-mu-ni-e-uš-Ø
 ნინურთა=ABS მთა=LOC ASRT-VENT-LOC-2SG.H.A-კვლა.PL.P-3SG.P
 „ნინურთა, შენ მოკალი ისინი მთაში“. (Ninurta's exploits: a šir-sud (?) to Ninurta (c.1.6.2), line c162.134)
- c. tug₂ u-mu-e-ni- ar
 tug=Ø a-mu-e-ni-n- ar-Ø
 ტანსაცმელი=ABS ASRT-VENT-2SG-LOC-3SG.H.A-დადება-3SG.P
 gada u-mu-e-ni-mur₁₀
 gada=Ø a-mu-ni-n-mur-Ø
 სელის.ქსოვილი=ABS ASRT-VENT-LOC-3SG.H.A-ჩაცმა-3SG.P
 „მე ჩაგაცვი ტანსაცმელი, მე ჩაგაცვი სელის ქსოვილი“. (Enki and the world order (c.1.1.3), line c113.442)

(1a) წინადადებაში წარმოდგენილია ორი ზმნა – kur₉ „შესვლა“ და de₂ „დასხმა“, რომლებიც დაირთავენ {ni-} ლოკატიურ მორფემას და რომლის შესაბამისი პარტიციპანტები (ლოკატიურ ბრუნვაში) ასევე გამოხატულია წინადადებაში: e₂-kur za-gin₃-na „მბრწყინავი ექური“ და igi-ni „თვალი/სახე“ (ორივე მათგანი გამოხატავს მიზნის (goal) სემანტიკურ როლს). მოცემული წინადადება არის პროტოტიპური შემთხვევა, რადგა-

¹⁰⁵ ა. იაგერსმა ლოკატიური პრეფიქსების რიგში განიხილავს {bi-} მორფემასაც, რომელიც ჩვენ წარმოვადგინეთ ე. წ. „საუღლებელ პრეფიქსებში“ (იხ. თავი III, ქვეთავი).

ნაც წინადადებაში წარმოდგენილია როგორც სახელური ფრაზები, ასევე ლოკატივის გამომხატველი მორფემა ზმნაში. (1b)-შიც ნაჩვენებია როგორც სახელური ფრაზა (kur-ra „მთაში“), ასევე [ni-] პრეფიქსი ზმნაში. <mu-e> ნიშანთა მიმდევრობა უნდა მიუთითებდეს /mu/ /me/ ასიმილაციურ გადასვლას და /e/ უნდა განვიხილოთ ფონეტიკურ კომპლემენტად, ორთოგრაფიულ საშუალებად, რომ ვენტივის მორფემა გამოხატულია /me-/ ალომორფით. (1c)-ში u-mu-e-ni- ar „დადება“ და u-mu-e-ni-mur₁₀ „ჩაცმა“ ზმნაში ლოკატივის მაჩვენებლის წინ მდგარი <e> გრაფემა ასევე უნდა გამოხატავდეს (წინა წინადადების მსგავსად) ვენტივის მორფემის /me/ ალომორფს. რა თქმა უნდა, <e> გრაფემა სხვაგვარადაც შეგვიძლია განვიხილოთ როგორც (1b)-ში, ასევე (1c)-ში: (1b)-ში შესაძლებელია გამოხატავდეს მეორე პირში მდგარი სახელის (ანუ A პრიმიტივით გამოხატული აქტანტით) დაკავშირებას იმ ლოკაციასთან, რომელიც გამოხატულია მოცემულ წინადადებაში, (1c)-ში u-mu-e-ni- ar „დადება“ და u-mu-e-ni-mur₁₀ „ჩაცმა“ ზმნაში ლოკატივის მაჩვენებლის წინ მდგარი მეორე პირის ნიშანი უნდა აღნიშნავდეს იმ პირს, ვისაც ჩააცვეს, რომელიც არც A პრიმიტივია და არც P (უნდა გამოხატავდეს მიზნის სემანტიკურ როლს). ამ თვალსაზრისით, თუნდაც ამ ორი წინადადებიდან გამომდინარე, გადასახედია დებულება, რომელიც ზემოთ წარმოვადგინეთ: ლოკატივის მაჩვენებელს წინ უსწრებს თუ არა ინიციალური პირის ნიშანი.¹⁰⁶

ლოკატივის გამომხატველი პრეფიქსების თანახმარება არ არის შეზღუდული სხვა სივრცობრივ პრეფიქსებთან (დატივი, კომიტატივი, ტერმინატივი) ერთი ზმნური სიტყვაფორმის ფარგლებში (გრეგი 1973: 67; თომსენი 1984: 236-237):

(2) a. ლოკატივი + კომიტატივი

dumu iri-na mu-un-da-ni-re₇-eš-am₃

dumu iri=ani=ak=∅ mu-n-da-ni- en-eš=am

შვილი ქალაქი=3SG.POSS=GEN=ABS VENT-3SG.H-COM-LOC-სვლა.PL.S-3PL.S=COP.3SG.S¹⁰⁷

„მათი ქალაქის მოქალაქეები ერთად წამოვიდნენ“. (Gilgameš and the bull of heaven (c.1.8.1.2), line c1812.1.B.88)

¹⁰⁶ ეს არის თეორიულად შესაძლებელი ვარიანტი, რომელსაც არცერთი შუმეროლოგი არ იზიარებს, რადგან ამგვარი საორჭოფო მაგალითები ახსნა ყოველთვის შესაძლებელია, ფონეტიკური კომპლემენტების სასარგებლოდ. გლოსირებიდან ჩანს, რომ ჩვენს ამ აზრს ვემხრობით და არ მიგვაჩნია, რომ ლოკატიურ მაჩვენებელს წინ უსწრებს ინიციალური პირის ნიშანი, მაგრამ მაინც მივიჩნიეთ, რომ ანალიზის ნაკლებად შესაძლებელი ვარიანტიც წარმოგვედგინა.

¹⁰⁷ კონტექსტიდან გამომდინარე, „მათი“ და „მოქალაქეები“ მრავლობით რიცხვში უნდა იყოს, მაგრამ წინადადებაში მოცემულია {=ani} მესამე პირის გონიერი მხოლობითი რიცხვის კლიტიკური კუთვნილებითი ნაცვალსახელი, ხოლო ზმნაში {=am} კოპულა ზმნა მხოლობითი რიცხვის ფორმით. როგორც ჩანს, გადამწერისთვის მთავარი იყო, რომ მიეთითებინა კლასი (გონიერი), რიცხვის გარეშე, რადგანაც შუმერულის სახელურ ფრაზაში რიცხვის გამოხატვა, როგორც წესი, არაობლივატორულია.

b. ლოკატივი + დატივი

an-ne ₂ [...]	aga	zid-de ₃	dalla
an=e [...]	aga	zid=e	dalla=∅
ანი=ERG	გვირგვინი	ჭემმარიტი=DIR	მბრწყინავი=ABS
mu-ra-ni-in-e ₃			
mu-r-a-ni-n-e-∅			

VENT-2SG-R-LOC-3SG.H.A-სვლა-3SG.P

„ანმა ჭემმარიტი გვირგვინი გაგებრწყინა“. (A praise poem of Iddin-Dagan (Iddin-Dagan B) (c.2.5.3.2), line c2532.1-2)

(2a) წინადადებაში ასახულია კომიტატივისა და ლოკატივის მაჩვენებლები, რომელთაც წინ უსწრებს ინიციალური პირის ნიშანი (კომიტატიურ მოქმედებას ასრულებენ მესამე პირის გონიერი პარტიციპანტები). ლოკატივის შესაბამისი სახელური ფრაზა არ არის წარმოდგენილი, მაგრამ კონტექსტით, როგორც ჩანს, იგულისხმება ის ქალაქი, რომლის მოქალაქეებიც არიან მოცემული წინადადების S პრიმიტივით გამოხატული პარტიციპანტები. (2b) წინადადებაში თანახმარება R პრიმიტივისა (მეორე პირი) და ლოკატივის მაჩვენებლები. წინადადებაში ასევე არ არის წარმოდგენილი ლოკატივის მაჩვენებლის შესაბამისი სახელური ფრაზა. ამ შემთხვევაში, სავარაუდოდ, უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ზმნით გამოხატული მოქმედება („გაბრწყინება“) სრულდება R პრიმიტივის (ამ შემთხვევაში ბენეფიკტივის სემანტიკური როლი) თავსა თუ სხეულზე და სწორედაც ამას აღნიშნავს {ni-} პრეფიქსული მორფემა.

გარდა ლოკატივისა, <ni> გამოხატავს რთულ ზმნებსა და კაუზატივთან დაკავშირებულ ერთ-ერთ პარტიციპანტს: უბრალო დამატებას (თომსენი 1984: 235, 237, 240; კარაჰასი 2010, inter alia).

(3) mu	lugal-be ₂	urdu ₂ - ^d nanna-ke ₄
mu	lugal=ak=bi=∅	urdunannak=e
სახელი	მეფე=GEN=3SG.N.POSS=ABS	ურდუნანა=ERG
in-ni-pa ₃		
i-n-i-n-pad-∅		

NEUT-3SG.H-OBL-3SG.A-დასახელება-3SG.P

„ურდუნანამ ფიცი დაადებინა მეფის სახელით“ (ზედმ. „ურდუნანამ მეფის სახელი დაასახელებინა“) (PDT 2:1282 rev 6-7; L?; 21; იაგერსმა 2010: 421).

{ni-} მორფემა შეიძლება იხმარებოდეს რეფერენტის გარეშე ან ზმნას შეუცვალოს შინაარსი და დაუმატოს ლოკაციური „ში“ მნიშვნელობა (იაგერსმა 2010: 392, 473).

- (4) a. kur gul-gul ti a₂-ta i-ni-in-ug₇
kur=∅ gul-gul=∅ ti a=ta i-ni-n-uš-∅
მთა=ABS განადგურებული~RDP ისარი ხელი=ABL NEUT-LOC-3SG.H.A-
კვლა.PL.P-3SG.P
„ანადგურებს ძლიერად მიწებს ისრით და ძალით“. (Inana and Ebi (c.1.3.2), line c132.6)¹⁰⁸
- b. ne-bi im-ma-ni-in-su-ub
?=bi ima-ni-n-sub-∅
სახელადი.ნაწილი=3.SG.POSS VENT.MID-LOC-3SG.H.P-წოვა-3.SG.P
„მან ნამდვილად აკოცა მას“. (Enlil and Ninlil (c.1.2.1), line c121.51)
- c. sukkal-a-ni ^disimud₄-de₃
sukkal=ani isimud=e
დესპანი=3SG.H.POSS ისიმუდი=ERG
mu-na-ni-ib-gi₄-gi₄
mu-n-a-ni-b-gi~RDP-e
VENT-3SG.H-R-LOC-3SG.N.T-დაბრუნება~RDP-3SG.A
„მისმა დესპანმა ისიმუდმა მას უპასუხა“. (Enki and Nin ursa a (c.1.1.1), line c111.93)

(4a) წინადადება გამოხატავს შეუსაბამობას ლოკაციურ ზმნურ პრეფიქსსა და აბლატიურ სახელურ ფრაზას შორის: როგორც ჩანს, ორივე მორფემა უკავშირდება ti „ისარი“ და a₂ „ხელი“ არსებითი სახელებით გამოხატულ ინსტრუმენტის სემანტიკურ როლს. (4b)-ში კი ზმნური მნიშვნელობის მოდიფიკაციას ახდენს: su-ub „წოვა“ ზმნა უკავშირდება იმ ადგილს, სადაც შეიძლება აკოცოს A გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივით გამოხატულმა პარტიციპანტმა P პრიმიტივით გამოხატულ პარტიციპანტს. აქედან გამომდინარე, {ni-} + su-ub (ლოკაცია + „წოვა“) აღნიშნავს „კოცნას“. (4c)-ში წარმოდგენილია მეტაფორული გადასვლა: gi₄ „დაბრუნება“ ზმნას {ni-} პრეფიქსი უცვლის მნიშვნელობას და ვიღებთ ზმნას „უპასუხა“ (თომსენი 1984: 215-216). როგორც ჩანს, ზმნა „დაბრუნება“ უკავშირდება რეციპიენტს თუ მიზანს (goal), ვისთანაც ან სადაც უნდა მივიდეს შეტყობინება და ამიტომაც გამოხატულია ლოკაციური მა-

¹⁰⁸ კონტექსტით და მომდევნო ზმნის მიხედვით, ეს ზმნაც მეორე პირში უნდა იყოს, მაგრამ რადგანაც ამ ზმნაში მოცემულია <in> გრაფემა, რომელიც ლოკაციური {ni-} მორფემის შემდეგ შეიძლება გამოხატავდეს მხოლოდ მესამე პირის ნიშანს, ამიტომ აქ მესამე პირად ვთარგმნით.

ჩვენებით: {ni-} + gi⁴ (ლოკაცია + დაბრუნება) სემანტიკურად/ შინაარსობრივად გვაძლევს „პასუხის“ მნიშვნელობას.

ლოკატიური პრეფიქსთან დაკავშირებულ მაგალითებში ნაჩვენებია როგორც პროტოტიპური (შეთანხმება/რეფერენციული იდენტიფიკაცია: ლოკატივის მაჩვენებელი ზმნაში, ლოკატივის ბრუნვით გაფორმებული სახელური ფრაზა), ასევე პროტოტიპიდან გადახრის შემთხვევებიც (ლოკატივის მაჩვენებელი ზმნაში, არალოკატიური ბრუნვით გაფორმებული სახელური ფრაზა), ან სულაც შემთხვევები, როდესაც ზმნას ლოკატიური მორფემა ამოსავალ შინაარსს უცვლის ან მცირედით ახდენს მის მოდიფიკაციას. ამგვარი ნიმუშები უჩვენებენ ლოკატიური პრეფიქსის ტენდენციას დერივაციულობისაკენ (წმინდა სემანტიკური თვალსაზრისით).

4.2.3 აბლატივი

აბლატივის ზმნური პრეფიქსის (-3 რანგი) ძირითად მნიშვნელობას წარმოადგენს „-დან, -გან“, ანუ დაშორება/მოშორება/გამოყოფა დროსა და სივრცეში (გრეგი 1973: 30; თომსენი 1984: 230-231; იაგერსმა 2010: 446, 457; ფაქსვოგი 2016: 80; ზოიომი 2017: 183-191) და უკავშირდება (ეთანხმება (concord) თუ კორეფერენტულად მიემართება (coreference) სახელური ფრაზით გამოხატულ აქტანტს) სახელურ ფრაზას, რომელიც არის აბლატიურ ბრუნვაში. აბლატივი გამოიხატება {ta-} მორფემით, რომელიც ტექსტში ვლინდება რამდენიმე ალომორფით: /ta-/, /ti-/, /te-/, /da-/, /ra-/,¹⁰⁹ /ri-/ (გრეგი 1973: 93-94; კანევა 1996: 146-147, 151-152; იაგერსმა 2010: 454-456; ფაქსვოგი 2016: 80):

(5) აბლატივი

a.	ne-mur	7-ta	ninda	gi-izi-eš-ta
	nimur	7=ta	ninda	giziešta=Ø
	გავარვარებული.ნახშირი	7=ABL	პური	გიზიეშთა=ABS
	ba-ra-an-du _s			
	ba-b-ta-n-du-Ø			

MID-3SG.N-ABL-3SG.H.A-ცხოვა-3SG.P

„მხოლოდ შვიდი ნახშირით მან გამოაცხო გიზიეშთა ცომი“. (Lugalbanda in the mountain cave (c.1.8.2.1), line c1821.A.298)

¹⁰⁹ ა. იაგერსმა /ra-/ ალომორფს განსაზღვრავს როგორც ფონოლოგიურად შეპირობებულს, მაგრამ ჩვენი კვლევისთვის შეპირობებულობის დადგენას არ აქვს არსებითი მნიშვნელობა (იაგერსმა 2010: 384, 454).

b.	dam-gara ₃	iri-ta	ba-ra-e ₃	ganba
	damgara=Ø	iri=ta	ba-b-ta-e-Ø	ganba=Ø
	ვაჭარი=ABS	ქალაქი=ABL	MID-3SG.N-ABL-სვლა-3SG.S	საბაზრო.ფასი

ba-ra-an-du₈

ba-ta-ni-du-Ø

MID-3SG.N-ABL-LOC-გაშლა-3SG.S

„ვაჭარმა დატოვა ქალაქი და საბაზრო ფასი განადგურდა“. (Proverbs: collection 1 (c.6.1.01), line c6101.B.1.73.24)

(5a) წინადადებაში მოცემულია როგორც სახელური ფრაზა აბლატიურ ბრუნვაში, ასევე ზმნური პრეფიქსი, რომელთა შორის შეთანხმება თუ კორეფერენცია პროტოტიპურად გამოიხატება. {ta-} გამოვლენილია /ra-/ ალომორფის სახით, რომლის წინაც უნდა აღვადგინოთ არაგონიერი სახელის გამომხატველი {b-} ინიციალური პრეფიქსი, რადგანაც მიემართება არაგონიერ სახელურ ფრაზას (ne-mur „გავარვარებული ნახშირი“). (5b) წინადადებაში iri „ქალაქი“ დგას აბლატიურ ბრუნვაში და ამის შესაბამისად ზმნაში წარმოდგენილია აბლატივის მაჩვენებლის /ra-/ ალომორფი. მოცემული აფიქსი გამოიყენება პირდაპირი მნიშვნელობით: ადგილიდან გამოსვლისა თუ დაშორების, დამანძილების გაგებით. du₈ „გაშლა“ ზმნაც დაირთავს აბლატიურ პრეფიქსს, მაგრამ წინადადებაში არ არის წარმოდგენილი სახელური ფრაზა აბლატიურ ბრუნვაში. ამგვარ შემთხვევაში უნდა ვიფიქროთ, რომ ზმნას ლექსიკურ შინაარს უცვლის გარკვეულწილად და აზუსტებს თუ უჩვენებს მიმართულებასა და გამოსვლას იმ მდგომარეობიდან, რომელიც გულისხმობს საბაზრო ფასის დაცემასა თუ განადგურებას. ამგვარი ლექსიკური ცვლილებები ქვემოთ მოყვანილ მაგალითებშიც შეიძლება დაიკვირდეს.

აბლატივის გამომხატველი მორფემის თანახმარება არ არის შეზღუდული სხვა სივრცობრივ პრეფიქსებთან (დატივი, კომიტატივი, ლოკატივი) გარდა ტერმინატივისა (გრეგი 1973: 15, 89; კანევა 1996: 154; ფაქსოვი 2016: 82; იაგერსმა 2010: 395).

(6) აბლატივი + კომიტატივი

kug lugal-ban₃-da e₂-gal-ta im-ma-da-ra-ta-e₃

kug lugalbanda=Ø egal=ta ima-n-da-ta-e-Ø

მბრწყინავი ლუგალბანდა სასახლე=ABL VENT.MID-3SG.H-COM-ABL-სვლა-3SG.S

„წმინდა ლუგალბანდა გამოვიდა სასახლიდან“. (Lugalbanda and the Anzud bird (c.1.8.2.2), line c1822.322)

(6) მაგალითში ერთდროულად წარმოდგენილია ორი მორფემა {da-} და {ta-}; აქედან გამომდინარე, ორივე მორფემა ორ სხვადასხვა რანგში ერთიანდება. ა. იაგერსმა მიიჩნევს, რომ კომიტატივი ვლინდება /dara-/ ალომორფის სახით, თუ მას მოსდევს აბლატივის ან ტერმინატივის მორფემა. ეს წესი ჩანს ადრეულ ძველ ბაბილონურ პერიოდამდე (early Old Babylonian period; იაგერსმა 2018: პირადი კომუნიკაცია).

{ta-} მორფემა გამოხატავს არასივრცობრივ და არადროით მნიშვნელობებსაც (ინსტრუმენტი). „განადგურებისა“ და/თუ „დასრულების“ მნიშვნელობის მქონე ზმნებს უმატებს „სრულიად, მთლიანად, სავსებით“ ნიუანსს (გრეგი 1973: 36-37; თომსენი 194: 304; ფაქსვოგი 2016: 81).

(7) აბლატივი

a. ur-gir₁₅-re nam zu₂-lum-ma-ta
 urgir=e nam zulum=ak=ta
 შინაური.ძალი=ERG ბედი(?) ფინიკი=GEN=ABL
^{is}kiri₆ u₃-ba-ni-ib₂-ed₂-de₃
 kiri=∅ u-ba-ni-b-e-e
 ხეხილის.ბალი=ABS aNT-MID-LOC-3SG.N.P-სვლა-3SG.H.A
 lugal ^{is}kiri₆-ke₄ ib₂-ta-an-sar-re
 lugal kiri=ak=e i-b-ta-n-sar-e
 მეფე ხეხილის.ბალი=GEN=ERG NEUT-3SG.N-ABL-3SG.H.P-გაქცევა-3SG.A
 „როდესაც ძალი შედის ხეხილის ბაღში ფინიკის მოსაპოვებლად, ხეხილის ბაღის მეპატრონე გააქცევს/განდევნის მას“. (Proverbs: collection 5 (c.6.1.05), line c6105.D.5.88.96)

b. a ub-ta-an-bal-bal a
 a=∅ u-b-ta-n-bal~RDP-∅ a=∅
 წყალი=abs ANT-3SG.N-ABL-3SG.H.A-ბრუნება~RDP-3SG.P წყალი=ABS
 tukum-bi ga-na
 tukumbi ga-b-na
 თუ COH.1SG.A-3SG.N.H.P-დაღევა
 „თუ დამისხამ წყალს, დავღევე წყალს“. (Dumuzid's dream (c.1.4.3), line c143.207)

sar ნიშნავს „სირბილს, გაქცევას“, ხოლო {ta-} პრეფიქსის დამატებით ვიღებთ „გაქცევა, განდევნა“ მნიშვნელობას. bal ზმნა ნიშნავს „ბრუნებას, გადაბრუნებას, გადაკვეთას“, მაგრამ {ta-} პრეფიქსის დამატების შემდეგ ვიღებთ მნიშვნელობას „გადმოღვრას, ჩამოსხმას“. ორივე შემთხვევაში დეიქტიკურ მახასიათებელს აზუსტებს აბლატიური პრეფიქსი.

4.2.4 ტერმინატივი

ტერმინატივის ზმნური პრეფიქსის (-3 რანგი) ძირითად მნიშვნელობას წარმოადგენს „-კენ“, ანუ მოძრაობას/გადაადგილებას ვინმესა თუ რამის მიმართულებით (თომსენი 1984: 229; იაგერსმა 2010: 446; ფაქსვოგი 2016: 80; ზოიომი 2017: 191-198) და უკავშირდება (ეთანხმება (concord) თუ კორეფერენტულად მიემართება (coreferent) სახელური ფრაზით გამოხატულ აქტანტს) სახელურ ფრაზას, რომელიც არის ტერმინატიულ ბრუნვაში. ტერმინატივი გამოიხატება {ši-} მორფემით, რომელიც ტექსტში ვლინდება /še₃-/ და /ši-/ ალომორფებით (თომსენი 1984: 227; კანევა 1996: 146-147; იაგერსმა 2010: 459-460; ფაქსვოგი 2016: 80; ზოიომი 2017: 191).

(8) ტერმინატივი

- a. e₂₆-e ga-mu-e-ši-ed₃-de₃
e ga-mu-e-ši-ed-ed-en

1SG COH.1SG.S-VENT-2SG-TERM-სვლა-IPFV-1SG.S

„შენთან ჩამოვალ“. (Proverbs: collection 13 (c.6.1.13), line c6113.13.48.87)

- b. e₂-še₃ i^skun₅ gal-gal ba-ši-in-ri-ri
e=še kun gal~RDP=∅ ba-b-ši-n-ri~RDP-∅
სახლი=TERM კიბე დიდი~RDP=ABS MID-3SG.N-TERM-3SG.H.A-მიმართვა-3SG.P

„მან კიბეები ტადრისკენ მიმართა“. (The cursing of Agade (c.2.1.5), line c215.1.107)

- c. me-e¹¹⁰ uru₂- u₁₀-še₃ e₂-em-ši-dal-dal-en
e iri= u=še a-mu-b-ši-dal~rdp-en
1SG ქალაქი=1SG.POSS=TERM ASRT-VENT-3SG.N-TERM-ფრენა-RDP-1SG.S

„გავფრინდი ჩემი ქალაქისკენ“. (The lament for Urim (c.2.2.2), line c222.E.106)

(8) მაგალითში მოცემულ წინადადებებში ან ნაგულისხმებია, ან კიდევ ექსპლიციტურად გამოიხატება ის სახელური ფრაზა, რომელიც ტერმინატიულ ბრუნვაში დგას და რომელსაც ეთანხმება თუ კორეფერენტულად ეთანადება ზმნური {ši-} მორფემა. (8a) წინადადებაში ვისკენაც მიმართულია ზმნით გამოხატული მოქმედება, წარმოადგენს მეორე პირს, რომელიც გამოიხატება მხოლოდ ზმნაში ტერმინატიული მორფემის წინამავალი {e-} მორფემით. (8b)-სა (8c)-ში ტერმინატიულ ბრუნვაში დგას e₂ „სახლი, ტაძარი“, ამიტომაც არაგონიერი კლასის აღმნიშვნელი {b-} მორფემა უნდა აღვადგინოთ ზმნური {ši-} პრეფიქსის წინ. სამივე წინადადება გამოხატავს მოქმედე-

¹¹⁰ ემესალდიალექტზე გამოხატავს პირველი პირის მხოლოდითი რიცხვის ნაცვალსახელს.

ბის მიმართულებას ტერმინატივში მდგარი სახელისაკენ. ყველა შემთხვევაში ტერმინატივში მდგარი პარტიციპანტი გამოხატავს მიზნის (goal) სემანტიკურ როლს.

ტერმინატივის მორფემის თანახმარება არ არის შეზღუდული სხვა სივრცობრივ პრეფიქსებთან (დატივთან, კომიტატივსა და ტერმინატივთან) გარდა აბლატივისა (გრეგი 1973: 15; კანევა 1996: 154; ფაქსვოგი 2016: 82; იაგერსმა 2010: 395).

(9) ტერმინატივი + ლოკატივი

lugal-še₃ e₂-em-ši-ni- al₂

lugal=še a-mu-n-ši-ni- al-∅

მეფე=TERM OPT-VENT-3SG.H-TERM-LOC-განთავსებული.ყოფნა-3SG.S

„დაე, ის სწყალობდეს მეფეს“. (A hymn to Bau's beneficent protective goddess (Bau A)

(c.4.02.1), line c4021.B.12)

მოცემული მაგალითიდან ჩანს, რომ ტერმინატივი იხმარება, მაგ., ლოკატივთან ერთად: ორივე აფიქსი კი აზუსტებს ზმნით გამოხატული მოქმედების შინაარსს.

წმინდა მოძრაობის გამოხატველი ზმნების გარდა, {ši-} პრეფიქსი გამოხატავს ზოგად ორიენტაციას ან კიდევ „იმიტომ“, „-თვის“ თუ „ნაცვლად“ მნიშვნელობით. ასევე იხმარება გრძნობისა და აღქმის გამოხატველ ზმნებთან (verbs of attention) (გრეგი 1973: 20-23, 26-27; თომსენი 1984: 215-216; იაგერსმა 2010: 459-464; ზოიომი 2017: 193-198).

(10) a. მიმართულების დაზუსტება

lu₂ la-ga an-ši-ed₂-de₃

lu laga=∅ a-n-ši-e-ed-e

პიროვნება ქურდი=ABS VP-3SG.H-TERM-სვლა-IPFV-3SG.S

„ქურდი გამოდიოდა გარეთ“. (Proverbs: collection 13 (c.6.1.13), line c6113.13.3.3)

b. მიზანი (-თვის)

^hutu- e₂- al₂ nita kalag-ga unug^{ki}-ta

utu e al nita kalag-a=∅ unug=ta

უთუხენგალი მამაკაცი ძლიერი=NMLZ=ABS ურუქი=ABL

mu-ši-e₃

mu-n-ši-e-∅

VENT-3SG.H.-TERM-სვლა-3SG.S

„უთუხენგალი, ძლიერი კაცი, გამოვიდა ურუქიდან მასთან პირისპირ შესახვედრად“. (The victory of Utu- e al (c.2.1.6), line c216.26)

- c. ვინმეს წინ/წინაშე
^dinana a-a-ni ^den-ki-ra e₂-a
 inana=∅ a=ani enki=ra e=a
 ინანა მამა=3SG.H.POSS ენქი=DAT სახლი=LOC
 ba-ši-in-kur₉
 ba-n-ši-ni-kur-∅
 MID-3SG.H-TERM-LOC-შესვლა-3SG.S
 „ინანა შევიდა, რომ ენახა მამა ენქი სახლში“. (Enki and the world order (c.1.1.3), line c113.389-390)
- d.
 e₂₆-e ^dnin- ur-sa - a₂ mu-e-ši-tum₂-mu-un
 e nin ursa a=∅ mu-e-ši-de-en
 1SG ნინხურსაგი=ABS VENT-2SG-TERM-ტარება-1SG
 „შენ მოგიყვან ნინხურსაგს“. (Enki and Nin ursa a (c.1.1.1), line c111.224)
- e. მიზეზი
 mu-zu-še₃ tur₃ e₂-em-ši-du₃-du₃
 mu=zu=še tur=∅ a=mu-ši-du-du-ed-∅
 სახელი=2SG.POSS=TERM ბოსელი=ABS WISH-VENT-აღმართვა~RDP-IPFV-3SG.S
 a-maš e₂-em-ši-ne-ne
 amaš=∅ a=mu-ši-ni in-ni in-ed-∅
 ფარები=ABS WISH-VENT-TERM-გარშემოსვლა~RDP-IPFV-3SG.S
 „დაე შენი მოსლები აშენდეს და ფარებებს ღობე შემოარტყან!“. (Cyl B 22:17-18; L; 22)’ (იაგერსმა 2010: 462)

ზემოჩამოთვლილი მაგალითები ცხადყოფენ, რომ {ši-} პრეფიქსს გარდა იმისა, რომ უკავშირდება ტერმინატიულ ბრუნვაში მდგარ პარტიციპანტს, ასევე ზმნას უცვლის თუ უმატებს შინაარსობრივ ნიუანსებს (მიზეზი, მიზანი, მიმართულების დაზუსტება (დეიქსის განსაზღვრა) და ა. შ.

4.2.5 კომიტატივი

კომიტატივის ზმნური პრეფიქსის (-4 რანგი) ძირითად მნიშვნელობას წარმოადგენს „გვერდით, ახლოს, -თან“ (იაგერსმა 2010: 446, 450; ფაქსვოგი 2016: 79) და გამოხატავს იმ პარტიციპანტს, რომელიც თან ახლავს A ან R გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივით გამოხატულ აქტანტს. კომიტატივის მორფემა რამდენიმე ალომორფით

გამოხატება: /da-/ (დომინანტური), /di-/ , /ti-/ , /de₃-/ , /du-/ და /ta-/¹¹¹ (გრეგი 1973: 40-53; თომსენი: 1984: 224; კანევა 1996: 146)

(11) კომიტატივი

- a. erin₂ lugal-da i₃-re₇-eš-a
erin=e lugal=da i-b- en-eš-a
ხალხი=ERG მეფე=COM NEUT-სვლა/დინება.PL-3PL-NMLZ
er₂ mu-da-ab-us₂-e
er=∅ mu-n-da-b-us-e
ცრემლები=ABS VENT-3SG-COM-3SG.N.P-თანხლება-3SG.H.A
„ჯარისკაცები, რომლებიც თან ახლავან მეფეს, ცრემლად იღვრებიან“. (The death of Ur-Namma (Ur-Namma A) (c.2.4.1.1), line c2411.1.64)
- b. an lugal-da zag mu-un-de₃-ša₄
an lugal=da zag=∅ mu-n-da-sa-∅
ანი მეფე=COM მხარე=ABS VENT-3SG.H-COM-ტოლია-2SG.S
nam mu-un-di-ni-ib-tar-re
nam=∅ mu-n-da-ni-b-tar-en
ბედი=ABS VENT-3SG-COM-LOC-3SG.N.P-გადაჭრა-2SG.A
„შენ მეუფე ანის თანასწორი ხარ და მასთან ერთად წყვეტ ბედს“. (An adab to Inana for Ur-Ninurta (Ur-Ninurta D) (c.2.5.6.4), line c2564.B.10)

(11a) წინადადებაში კომიტატივის მაჩვენებელი მოცემულია (როგორც lugal „მეფე“ პარტიციპანტთან თან ხლება) us₂ „თანხლება“ ზმნაში /di-/ ალომორფის სახით: {n-} პრეფიქსი გამოხატავს lugal-ის „მეფე, მეუფე“ პირსა და კლასს. წინადადების სტრუქტურიდან გამომდინარე, კომიტატივის ფუნქციით დატვირთული პარტიციპანტი არც A და არც P გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივის ფუნქციას არ უნდა ასრულებდეს. მოცემულ წინადადებას არაკანონიკური სტრუქტურა აქვს: er₂ „ცრემლები“ გამოიხატება აბსოლუტიური ბრუნვით და P პრიმიტივის ფუნქციით უნდა იყოს დატვირთული, მაგრამ კანონიკური შემთხვევისგან განსხვავებით, მოსდევს i₃-re₇-eš-a „სვლა/დინება“ არაფინიტურ (ნომინალიზატორის სუფიქსით გაფორმებულ) ზმნას (რაც უჩვენებს, რომ მოცემული ზმნა არა მთავარი, არამედ დამოკიდებული წინადადების ერთ-ერთ ტიპს ქმნის). რადგანაც P წარმოდგენილია, ამიტომ მისი აღმნიშვნელი {b-} პრეფიქსული მორფემა უნდა აღვადგინოთ ზმნაში. en ზმნა რიცხვსა და ას-

¹¹¹ ეს ალომორფები შეიძლება იყოს შეპირობებული როგორც ფონოლოგიურად, ასევე მორფოლოგიურად, მაგრამ ნაშრომის მიზნებიდან გამომდინარე, არ აქვს მნიშვნელობა მათ დისტრიბუციასა და გამოვლენის პრინციპებს, რაც ზემოჩამოთვლილ ნაშრომებში შესაბამის ადგილზე ისედაც განიხილება.

პექტში ანაცვლებს ძირეულ მორფემებს: re7 გამოიხატება სრული ასპექტის მრავლობით რიცხვში (რაც ამ შემთხვევაში მიუთითებს A პრიმიტივით გამოხატული აქტანტის სიმრავლეს, ასევე გამოხატული {-eš} სუფიქსით). us2 ზმნისთვის რომელი პარტიციპანტი ასრულებს P პრიმიტივის როლს, გაურკვეველია, მაგრამ ჩვენი ანალიზისთვის საკმარისია ის, რომ კომიტატივისთვის მოცემულია პროტოტიპური შემთხვევა: კომიტატიური ბრუნვით გაფორმებულ ზმნას ეთანხმება (თუ კორეფერენტულად აისახება) და {da-} პრეფიქსული მორფემა წინამავალი პირის ნიშნით წამორდგენილია ზმნაში.

(11b)-ში sa „ტოლია“ ზმნას კოპულა ზმნის სტრუქტურა აქვს და ერთდროულად წინადადების ორ წევრს ითანხმებს აბსოლუტიურ ბრუნვაში: მეორე პირის ნაცვალსახელს (რომელიც მხოლოდ პრაგმატიკულად მარკირებულ შემთხვევებში გამოიხატება) და zag „მხარე“ აქტანტს. lugal „მეფე, მეუფე“ ორივე ზმნას ეთანხმება (თუ რეფერენტულად აისახება) კომიტატივში: შესაბამისად, კომიტატივი ზმნაში გამოიხატება /de-/ და /di-/ ალომორფების სახით.

(11) მაგალითის ორივე წინადადება უჩვენებს, რომ A თუ S გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივით გამოხატული პარტიციპანტი კომიტატივით გამოხატულ პარტიციპანტთან ერთად ასრულებს მოქმედებას.

კომიტატივის მნიშვნელობა მოიცავს სხვადასხვა ნიუანსურ განსხვავებას (რეციპროკულ საქმიანობას, ლოკაციას და ა. შ.) (გრეგი 1973: 55-61; იაგერსმა 2010: 451).

(12) a. ლოკაცია

ama	^d nin-gal	uru ₂ -ni ¹¹²	lu ₂ -erim ₂ -gin ₇
ama	ningal=∅	iri=ani	luerim=gin
დედა	ნინგალი=ABS	ქალაქი=3SG.H.POSS	მტერი=EQU
bar-ta	ba-da-gub		
bar=da	ba-b-da-gub-∅		
გარეთ=COM	MID-3SG.N-COM-დგომა-3SG.H.S		

„დედა ნინგალი მტერივით დგას თავისი ქალაქის გარეთ“. (The lament for Urim (c.2.2.2), line c222.M.254)

¹¹² ემესალდიალექტზე ნიშნავს „ქალაქს“.

b. რეციპროკი

^den-lil₂-le sag₉-sag₉-ga
Enlil=e sag~sag-a=∅

ენლილი=ERG კარგი.ყოფნა~RDP-NOM=ABS

ba-ra-mu-da-ab-dug₄¹¹³

bara-mu-n-da-b-dug-∅

CAT.NEG-VENT-3SG.H-COM-3SG.N.A-თქმა-3SG.P

„ენლილი საერთოდ არ დამელაპარაკა, უმშვენიერესო“. (Enlil and Ninlil (c.1.2.1), line c121.77)

c. uru₂- u₁₀

u₈

zid-gin₇

sil₄-zu

iri= u=∅

u

zid=gin

sil₄=zu=∅

ქალაქი=1SG.POSS=ABS

ნერბი

სწორი=EQU

ბატკანი=2.SG.POSS=ABS

ba-e-da-tar

ba-e-da-tar-∅

MID-2SG-COM-ჭრა-3SG

„ჩემო ქალაქო, უბიწო ნერბით შენი ბატკანი გამოგტაცეს“. (The lament for Urim (c.2.2.2), line c222.C.66)

(12a) წინადადება უკავშირდება ლოკაციას, რომლის სიახლოვესაც A გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივით გამოხატული პარტიციპანტი დგას: უნდა ვივარაუდოთ, bar-ta „გარეთ“ მოცემულია კომიტატივში და დაერთვის [=da] კომიტატიური ბრუნვის ნიშანი და არა [=ta] – აბლატიური ბრუნვის ნიშანი (ან დაყრუებულია /d/ ან კიდევ გადამწერმა კომიტატივის ნაცვლად მიუწერა აბლატივი). (12b) წინადადებაში რეციპროკული შინაარსის ნეგატიურად არის გამოხატული, ანუ A პრიმიტივით გამოხატული პარტიციპანტი, ვისაც ელაპარაკება (არ ელაპარაკება) გამოხატულია არა R პრიმიტივით (დატიური ბრუნვით), არამედ უბრალოდ კომიტატიური ბრუნვით. (12c)-ში პარტიციპანტი, რომელიც უნდა იყოს კომიტატივში, დგას მეორე პირში, ამიტომ სახელური ფრაზით არ არის გამოხატული, მაგრამ კომიტატივის პრეფიქსი თავისი მეორე პირის ნიშნით წარმოდგენილია ზმნაში.

კომიტატივის მაჩვენებლის თანახმარება არ არის შეზღუდული სხვა სივრცობრივ პრეფიქსებთან (დატივთან, აბლატივთან, ტერმინატივსა და ლოკატივთან) (გრეგი 1973: 39).

¹¹³ dug₄ „თქმა“ წარმოადგენს გარდამავალ პერფექტიულ ფორმას, ამიტომ A გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივი (^den-lil₂-le „ენლილმა“) უნდა გამოიხატოს [n-] პრეფიქსული მორფემით, მაგრამ ამ მაგალითში მის ნაცვლად წარმოდგენილია არაგონიერი სახელის გამოხატველი [b-] მორფემა.

- (13) a. კომიტატივი + ლოკატივი
 su₈-ba¹¹⁴ ^ddumu-zid-de₃ edin-a-na
 sipad dumuzid=e edin=ani=a
 მწყემსი დუმუზი=ERG ვაკე=3SG.H.POSS=LOC
 du₁₄ mu-un-di-ni-ib-mu₂-mu₂
 du=∅ mu-n-da-ni-b-mu-mu-∅
 უთანხმოება=ABS VENT-3SG.H-COM-LOC-3SG.P-ზრდა~RDP-3SG.H.A
 „მწყემსმა დუმუზიმ ვაკიდან უთანხმოება გამოიწვია მასთან“. (Dumuzid and Enkimdu (c.4.08.33), line c40833.73)
- b. კომიტატივი + დატივი
 nam-šita sag₉-ga gu₃-de₂-a-a-da
 namšita sag=a gudea=da
 ვედრება კეთილი=LOC გუდეა=COM
 en ^dnin- ir₂-su-ra mu-na-da-šu₄-ge-eš₂
 en nin irsu=ra mu-n-a-da-gub-eš
 ღვთაება ნინგირსუ=DAT VENT-3SG.H-R-COM-დგომა-3PL.H.S
 „ღვთაება ნინგირსუსკენ ნაბიჯი გადადგეს კეთილად განწყობილი ვედრებით გუდეას სახელით“. (The building of Nin irsu’s temple (Gudea, cylinders A and B) (c.2.1.7), line c217.1068-1069)

(13) მაგალითი უჩვენებს {da-} პრეფიქსის თანახმარებას {ni-} ლოკატიურ და {a-} დატიურ პრეფიქსებთან თანახმარებას. ორივე შემთხვევაში კომიტატივის პრეფიქსი და ასევე R-ისა და ლოკატივის პრეფიქსები მიემართებიან სიტუაციაში ჩართულ კონკრეტულ პარტიციპანტს თუ ადგილის გამომხატველ ფრაზას (შეთანხმება/კორეფერენცია).

გარდა ამ მნიშვნელობებისა, {da-} მორფემა შეიძლება გამოხატავდეს უნარს, შეძლებას, შესაძლებლობას (აბილიტატივს). ასევე შეიძლება გამოიყენებოდეს ემოციის გამომხატველ ზმნებთან (გრეგი 1973: 53-55; თომსენი 1984: 226; კანევა 1996: 154-155; იაგერსმა 2010: 452-453; ზოიომი 2017: 173).

- (14) a. აბილიტატივი
 zi nam-til₃-la ba-da-an-kar
 zi namtil-ak=∅ ba-n-da-n-kar-∅
 სუნთქვა სიცოცხლე-GEN=ABS MID-3SG.H-COM-3SG.H.A-გაქცევა-3SG.P
 „მან წაიღო მისგან (წაართვა მას) სასიცოცხლო ენერჯია“. (Enmerkar and En-su gir-ana (c.1.8.2.4), line c1824.A.273)

¹¹⁴ ემესალდიალექტზე ნიშნავს „მწყემსს“.

- b. ni₂-gur₁₁ uru₂¹¹⁵ al₂- al₂-la- u₁₀ sug-ge
 ni gur iri al- al-a= u sug=e
 საკუთრება ქალაქი განთავსებული.ყოფნა~RDP-NOM=1SG.POSS ჭაობი=ERG
 u-mu-da-ab-gu₇
 a=mu-da-b-gu-∅
 ASRT=VENT-COM-3SG.N.A-ჭამა-3SG.P
 „ჭაობმა გადაყლაპა ქალაქში დაგროვებული ჩემი ქონება“. (The lament for Urim (c.2.2.2), line c222.E.132)
- c. ka₅-a-a e₂-a-ni nu-mu-da-an-du₃¹¹⁶
 kaa=e e=ani=∅ nu=mu-n-da-n-du-∅
 მელია=ERG სახლი=3.SG.H.POSS=ABS NEG=VENT-3SG-COM-3SG.H.A-აღმართვა-3SG.P
 „მელიამ ვერ ააშენა თავისი საკუთარი სახლი“. (Proverbs: collection 2 + 6 (c.6.1.02), line c6102.A.2.62.108)
- d.
 unken-na e₂- al₂ mu-da-an- al₂-le-eš
 unken=a e al=∅ mu-da-n- al-eš
 კრება=LOC ბევრი=ABS VENT-COM-3SG.H.A-განთავსებული.ყოფნა-3PL
 „კრებას სიმდიდრე მოუტანეს“. (The debate between Grain and Sheep (c.5.3.2), line c532.54)

(14) მაგალითში წარმოდგენილ წინადადებებში უნარის თუ შესაძლებლობის ნი-
 უანსი არის ჩართული სიტუაციაში. ამ მაგალითებში კომიტატივის პრეფიქსი უკვე
 აღარ უთანხმდება სიტუაციაში წარმოდგენილ რომელიმე კონკრეტულ პარტიცი-
 პანტს, მხოლოდ ზმნას უცვლის შინაარსს. აქედან გამომდინარე, {da-} მორფემა დერი-
 ვაციულობისკენ იჩენს ტენდენციას.

4.2.6 დატივი

დატივის ზმნური პრეფიქსის (-5 რანგი) ძირითად მნიშვნელობას წარმოადგენს
 გონიერი რეციპიენტისა თუ ბენეფაქტივის სემანტიკური როლით გამოხატული აქ-
 ტანტის აღნიშვნა (გრეგი 1973: 82, 91; იაგერსმა 2010: 399; ფაქსვოგი 2016: 74; ზოიომი
 2017: 167-168) და უკავშირდება (ეთანხმება (concord) თუ კორეფერენტულად მიემარ-
 თება (coreference) სახელური ფრაზით გამოხატულ აქტანტს) – სახელურ ფრაზას, რო-

¹¹⁵ ემესალდიალექტზე ნიშნავს „ქალაქს“.

¹¹⁶ როგორც e₂-a-ni „სახლი“, ასევე nu-mu-da-an-du₃ „ვერ ააშენა“ დაირთვეს, შესაბამისად, გონიერი სახე-
 ლის აღმნიშვნელ კუთვნილებით კლიტიკასა და მესამე პირის პრეფიქსს; რადგანაც მიემართებოდა ka₅-
 a-a „მელიამ“ სახელურ ფრაზას (ანუ არაგონიერ სახელს), ამიტომ უნდა მივიჩნიოთ ან გადამწერის შეც-
 დომად, ან კიდევ ტექსტის ხასიათიდან გამომდინარე (ანდაზა), გონიერი სახელის თვისებები აქვს მი-
 წერილი.

მელიც არის დატიურ ბრუნვაში. დატივი გამოიხატება {a-} მორფემით (ხმოვანთა ჰარ-მონიით დადასტურებულია /a-/ /e-/ ალომორფი), ხოლო წინამავალი ინიციალური პირის ნიშანი III პირში გამოიხატება {n-} მორფემით, II პირში – {r-} მორფემით, ხოლო I პირში – {m-} მორფემით, რომელიც უნდა იყოს ვენტის ერთ-ერთი ალომორფი¹¹⁷ (თომსენი 1984: 220; ედვარდი 2003: 93; იაგერსმა 2010: 408-409), ამიტომ შესაძლებელია, პირველი პირი აღვნიშნოთ {Ø-} მორფემით:

(15) a. დატივი

igi-zu	uš-am ₃	sa -ki-zu	dugud-dam
igi=zu	uš=Ø=am	sa ki=zu	dugud=Ø=am
თვალი=2SG.POSS	მოწითალო=ABS=ყოფნა.3SG	შუბლი=2SG.POSS	მძიმე=ABS=COP.3SG.S
^d en-lil ₂ -le	za-a-ra	mu-ra-an-šum ₂	
Enlil=e	zae=ra	mu-r-a-n-šum-Ø	
Enlil=ERG	2sg=DAT	VENT-2SG-R-3SG.H.A-šum-3SG.T	

„ენლილმა მოგცა მრისხანე სახე და ღრმაზროვანი შუბლი“. (A balbale to Inana (Inana A) (c.4.07.1), line c4071.22-23)

b. ^d en-lil ₂ -le	še	in-dub	kur-re
enlil=e	še=Ø	i-n-dub-Ø	kur=e
ენლილი=ERG	ქერი=ABS	NEUT-3SG.H.A-დახვავება-3SG.P	მთა=DIR
ba-an-šum ₂			
b-a-n-šum-Ø			
3SG.N-R-3SG.H.A-მიცემა-3SG.T			

„ენლილმა ქერი დახვავა, მისცა მთას“. (How grain came to Sumer (c.1.7.6), line c176.7)

c. iri-ni	eš ₃	urim ₂ ^{ki}	mu-še ₃
iri=ani=ra	eš	urim=Ø	mu=še
ქალაქი=3SG.POSS=DIR	ტამარი	ური=ABS	სახელი=TERM
ba-an-sa ₄			
b-a-n-sa-Ø			
3SG.N-R-3SG.H.A-დარქმევა-3SG.T			

„მან თავის ქალაქს ტამარი ური დაარქვა“. (A tigi to Suen (Nanna I) (c.4.13.09), line c41309.A.5)

(15) მაგალითში მოცემულია პროტოტიპური სამვალენტური (resp. ორმაგად გარდამავალი) ზმნა „მიცემა“, რომელიც ასახავს სამ სემანტიკურ როლს – აგენსს, თემასა და რეციპიენტს, ხოლო გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივების მიხედვით

¹¹⁷ როგორც დ. ედვარდი მიუთითებს, პირველი პირი ყოველთვის ვენტურია (ედვარდი 2003: 93).

წარმოდგენილია A, T და R. (15a) წინადადებაში A მარკირებულია ერგატიული ბრუნვით (enlil=e „ენლილმა“) და {n-} ზმნური პრეფიქსით, T (რომელიც მიემართება წინა წინადადების ჯე „ქერს“) – მესამე პირის {Ø-} სუფიქსით, ხოლო R – დირექტიული ბრუნვით (რადგანაც გადმოცემულია არაგონიერი არსებითი სახელით – kur=e „მთას“) და ზმნური {b-} (მესამე მხოლობითი არაგონიერი პირი) და {a-} (R პრიმიტივის მაჩვენებელი) პრეფიქსებით. (15b) წინადადება კი ასახავს იმავე სამვალენტთან კონსტრუქციას მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ R პრიმიტივი გამოიხატება მეორე პირის ნაცვალსახელით დატიურ ბრუნვაში (რადგანაც აღნიშნავს გონიერ სახელს) და {r-} (მეორე პირის ნიშანი დატივში მდგარი სახელის აღსანიშნავად) და {a-} (R პრიმიტივის მაჩვენებელი) პრეფიქსებით. (15c)-ში მოცემულია ზმნა „დარქმევა“, რომელიც ასევე სამგრამატიკულ-სემანტიკურ პრიმიტივს შეიწყობს: აქტანტები გამოხატული პროტოტიპური ბრუნვითი მაჩვენებლებით (T – აბსოლუტიური ბრუნვით, R – დირექტიული ბრუნვით) და ზმნაში ასახულია სამივე პრიმიტივი (A – {n-} პრეფიქსით, T – {Ø-} სუფიქსით, R – {b-} (არაგონიერი მესამე პირი) და {a} პრეფიქსებით).

R-ის მაჩვენებელს ასევე დაირთავენ ისეთი ზმნები, რომლებიც ორვალენტია (აგენსისა და პაციენსის/თემის სემანტიკურ როლებს ასახავენ), მაგრამ ზმნით გადმოცემულ სიტუაციაში აუცილებელია რეციპიენტისა თუ ბენეფაქტივის შემოყვანა.

- (16) a. gu₂ ^{id}surungal-la im-mi-in-ba
 gu surungal=ak=a imi-n-ba-Ø
 კისერი სურუნგალი=GEN=LOC VENT.LOC-3SG.H.A-განაწილება-3PL.P
 „ის განაწილებს მათ [ერკემლებს] სურუნგალის არხის სანაპიროს გასწვრივ“.
 (Nanna-Suen's journey to Nibru (c.1.5.1), line c151.188)
- b. ^den-lil₂-e [...] dumu-ni ^dsuen-ra ninda
 enlil=e dumu=ani suen=ra ninda=Ø
 ენლილი=ERG შვილი=3SG.POSS Suen=DAT პური=ABS
 mu-na-ba-e
 mu-n-a-b-ba-e
 VENT-3SG.H-R-3SG.N.T-განაწილება-3SG.H.A
 „ენლილმა [...] შესთავაზა/გაუნაწილა პური სუენს, თავის შვილს“. (Nanna-Suen's journey to Nibru (c.1.5.1), line c151.317-318)

(16a) წინადადებაში წარმოდგენილი ზმნა ba „განაწილება“ იკავშირებს აგენსისა და თემის სემანტიკურ როლებს (შესაბამისად, გადმოცემული {n-} პრეფიქსითა და {Ø-} სუფიქსით), მაგრამ გლოსირებისას გადმოცემულია A და P გრამატიკულ-სემანტი-

კური პრიმიტივებით, რადგანაც კანონიკური ორვალენტური კონსტრუქციაა მოცემული, ხოლო (16b) წინადადებაში იმავე ba „განაწილება“ ზმნასთან დაკავშირებული თემის სემანტიკური როლი ზმნური აფიქსების გლოსირებისას გამოხატულია T გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივით, რადგანაც კონსტრუქცია კანონიკური სამვალენტურია. (16a) და (16b) წინადადებათა შედარება უჩვენებს, რომ ორვალენტური კანონიკური კონსტრუქციიდან (A და P გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივებით) სინტაქსური დერივაციით მიიღება კანონიკური სამვალენტური კონსტრუქცია (A, T და R გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივებით); ეს დერივაცია ზმნაში აღინიშნება R-ის გამომხატველი პრეფიქსით და მისი წინამავალი დატივში მდგარი აქტანტის პირის ნიშნით.

დატივის მორფემის თანახმარება არ არის შეზღუდული სხვა სივრცობრივ პრეფიქსებთან (კომიტატივთან, აბლატივთან, ტერმინატივსა და ლოკატივთან) (გრევი 1973: 81).

(17) a. დატივი + ტერმინატივი

engar-ra	e ₂₆ -	ga	i ₃ -ti-ir-da-	u ₁₀
	e			
engar=ra	ae	ga	itirda=	u=∅
ფერმერი=DAT	1SG	რძე	აჭრილი.რძე=1SG.POSS=ABS	
ga-mu-na-ši-ib-šum ₂				
ga-mu-n-a-ši-b-šum				
COH.1SG.A-VENT-3SG-R-TERM-3SG.N.T-მიცემა				

„მე მივცემ ფერმერს ჩემს აჭრილ რძეს“. (Dumuzid and Enkimdu (c.4.08.33), line c40833.56)

b. დატივი + ლოკატივი

šag ₄ -zu-a	ki-sikil	ᵀinana-ra
šag=zu=a	kisikil	inana=ra
გული=1SG.POSS=LOC	ახალგაზრდა.ქალი	ინანა=DAT
me	mu-na-ni-in-šum ₂ -mu-uš	
me=∅	mu-n-a-ni-n-šum-eš	
ყოფიერება=ABS	VENT-3SG-R-LOC-3H.A-მიცემა-3PL.A	

„შენს შუაგულში მათ უბოძეს ღვთაებრივი ძალები ახალგაზრდა ქალ ინანას“. (A hymn to Inana for Išme-Dagan (Išme-Dagan K) (c.2.5.4.11), line c25411.44)

როგორც (17a), ისე (17b) წინადადებაში მოცემულია ერთზე მეტი სივრცობრივი პრეფიქსი: {a-} პირველ შემთხვევაში თანახმარება ტერმინატივის {ši-} მაჩვენებელთან (რომლის შესატყვისი სახელური ფრაზა არც არის წინადადებაში წარმოდგენი-

ლი; უნდა ვივარაუდოთ, რომ ზმნური შინაარსის მოდიფიკაციას ახდენს), ხოლო მეორე წინადადებაში – ლოკატივის {ni-} პრეფიქსთან (რომლის შესაფერისი სახელური ფრაზა წარმოდგენილია ლოკატიურ ბრუნვაში šag=zu=a „შენს შუაგულში“).

რეციპიენტისა და ბენეფაქტივის გარდა {a-} პრეფიქსი გამოხატავს მიზანს (goal) მოძრაობის გამომხატველ ზმნებთან; პოზიციას ვილაცასთან/რადაცასთან მიმართებით ან კიდევ ადრესატის სემანტიკურ როლს მეტყველების გამომხატველ ზმნებთან (გრეგი 1973: 89-90).

- (18) a. მიზანი
^den-lil₂-ra eš₃-e nibru^{ki}-a mu-na-da-an-ku₄-ku₄
 enlil=ra eš=e nibru=a mu-n-a-da-ni-kur-Ø
 ენლილი=DAT ტაძარი=DIR ნიბრუ=LOC VENT-3SG-R-COM-LOC-შესვლა-3SG.S
 „მათთან ერთად შეხვედი ნიბრუს ტაძარში ენლილის წინაშე“. (A praise poem of Šulgi (Šulgi O) (c.2.4.2.15), line c24215.A.78)
- b. dug a nu-silig-ge mu-na-an-gub
 dug=Ø a neg=silig=dir mu-n-a-ni-gub-Ø
 ქოთანი=ABS წყალი NEG=შეწყვეტა=DIR VENT-3SG-R-LOC-დგომა-3SG.S
 „ჭურჭელი ედგა მარადმოდინარე წყალს“. (A hymn to Nanše (Nanše A) (c.4.14.1), line c4141.14)
- c. ადრესატი
 ur-gir₁₅ lugal-a-ni-ir an-na-ab-be₂
 urgir=e lugal=ani=ra a-n-a-b-dug-Ø
 შინაური.ძალდი=ERG king=3SG.POSS=DAT VP-3SG-R-3SG.N.A-თქმა-3SG.T
 „ძალდმა უთხრა თავის პატრონს“. (Proverbs: from Urim (c.6.2.3), line c623.42.1)

(18a) წინადადებაში მიზნის სემანტიკურ როლს გამოხატავს ^den-lil₂-ra „ენლილს“ გონიერი არსებითი სახელი მიცემით ბრუნვაში, რომლისკენაც მიმართულია ზმნით გამოხატული მოქმედება: ენლილისკენ, თუ ენლილს მიემართება აგენსი, მაგრამ (18b)-ში დირექტივში მდგარი a nu-silig-ge „მარადმოდინარე წყალი“¹¹⁸ უთითებს იმ ადგილს, სადაც განთავსებულია S გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივით გადმოცემული dug „ქოთანი“. (18c) წინადადება კი გამოხატავს დატივში მდგარ ადრესატის სემანტიკურ როლს, რომელიც წინა მაგალითების მსგავსად R გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივის ფუნქციას ასრულებს.

¹¹⁸ დგას დირექტივში, რადგანაც „წყალი“ არაგონიერ სახელთა კლასში ექცევა.

გრძნობისა და აღქმის გამომხატველ ზმნებთან (verbs of emotion) გამოხატავს განმცდელ სემანტიკურ როლს, რომელზეც გავლენას ახდენს აგენსი (გრეგი 1973: 90; იაგერსმა 2010: 413; ზოიომი 2017: 171-172).

(19) გრძნობის გამოხატვა

a.

šeš- u ₁₀	a-na-zu	a-ra-gig
šeš= u=∅	ana=zu=∅	a-r-a-gig-∅
ძმა=1SG.POSS=ABS	რა=2SG.POSS=ABS	VP-2SG-R-ავად.ყოფნა-3SG.S

„ჩემო ძმაო, რა გტკივა?“ (Enki and Nin ursu a (c.1.1.1), line c111.254)

b.

^h nin-lil ₂ -le	ki	mu-ra-an-a ₂
Ninlil=e	ki=∅	mu-r-a-n-a -∅
ენლილი=ERG	მიწა=ABS	VENT-2SG-R-3SG.H.A-გაზომვა-3SG.T

„ნინლილს უყვარდი“. (A praise poem of Šulgi (Šulgi D) (c.2.4.2.04), line c24204.46)

რადგანაც (19) მაგალითის ორივე წინადადებაში გრძნობა-აღქმის გამომხატველი ზმნებია მოცემული, ამიტომ ორივე მათგანში წარმოდგენილია ექსპერიენცერის სემანტიკური როლი. ვიგ „ავად ყოფნა“ უნდა გამოხატავდეს ექსპერიენცერს დატივში, რადგანაც ზმნაში წარმოდგენილია R გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივის მაჩვენებელი მეორე პირში, ხოლო სტიმული, რომელიც კითხვითი ნაცვალსახელით გამოიხატება, წარმოდგენილია აბსოლუტიური ბრუნვით. (19b)-ში მოცემულია „უყვარს“ ზმნა, რომელიც იკავშირებს სამ პარტიციპანტს: A-ს, T-სა და R-ს. ki – აგ₂ „უყვარს“ რთული ზმნაა. ki „მიწა“ ამ რთული ზმნის სახელადი ნაწილია, რომელიც დგას აბსოლუტიურ ბრუნვაში და შეესაბამება T გრამატიკულ სემანტიკურ პრიმიტივს. ექსპერიენცერის სემანტიკური როლი გამოიხატება A გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივით და დგას ერგატიულ ბრუნვაში (^hnin-lil₂-le „ნინლილმა“), ხოლო მეორე პირში მდგარი სტიმული გამოხატულია მხოლოდ ზმნური ინიციალური პირის ნიშნითა და R-ის მაჩვენებლით; სახელური ფრაზით გამოხატვის შემთხვევაში იქნებოდა მიცემით ბრუნვაში.

თუ ზემომოყვანილ მაგალითებს განვაზოგადებთ და იმ სემანტიკურ როლებს (რეციპიენტი, ბენეფაქტივი, ადრესატი, მიზანი, ლოკაცია, ექსპერიენცერი) მოვუძებნით საერთო მახასიათებლებს, რომლებიც დატიური ბრუნვით და R გრამატიკულ-სემანტიკური მაჩვენებლით გამოიხატებიან ზმნაში და რომლისთვისაც თუ რომლისკე-

ნაც სრულდება მოქმედება, მაშინ აღმოჩნდება, რომ სემანტიკური როლის შერჩევას განსაზღვრავს თვით ზმნის ლექსიკური მნიშვნელობა.

4.3 სივრცობრივი პრეფიქსები: სემანტიკური როლები, გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივები და სინტაქსური ფუნქციები

4.3.1 ზოგადი

იმის დასადგენად, უკავშირდება თუ არა სივრცობრივი პრეფიქსები ცენტრალურ (core) აქტანტებს, აუცილებელია სხვადასხვა სინტაქსური ტესტის გამოყენება, რომელთა საშუალებითაც დგინდება სხვადასხვა სინტაქსური ფუნქცია (ქვემდებარე, პირდაპირი დამატება და ირიბი დამატება). ამისათვის საჭიროა გამოვიყენოთ ის სინტაქსური ტესტები (რელატივიზაცია, რეფლექსივიზაცია, კოორდინაციული შეზღუდვა, იმპერატიული კონსტრუქცია და სხვადასხვა აქტანტური დერივაცია), რომლებიც განვიხილეთ I თავში.

საბოლოოდ კი მორფოლოგიური მარკირების, სინტაქსური ქცევებისა და სემანტიკური ხასიათის მიხედვით შესაძლებელია მეტ-ნაკლებად დადგინდეს თითოეული პარტიციპანტის სინტაქსური ფუნქცია, რომელსაც გარდამავლობისა და ვალენტობის ანალიზი დაეფუძნება.

4.3.2 რელატივიზაცია

დამატებითი დამოკიდებული წინადადება განსაზღვრავს მთავარ წინადადებაში მოცემულ ერთ-ერთ პარტიციპანტს, რომელიც კონსტრუქციის მეთაური/მთავარი წევრია (head). თუ დამატებითი დამოკიდებული წინადადება (როგორც ფინიტური, ასევე არაფინიტური) მოსდევს ამ მეთაურ სიტყვას, წინადადებაში არ გამოიყენება მიმართებითი ნაცვალსახელი¹¹⁹ და მთავარი წინადადების ეს წევრი დამოკიდებულ წინადადებაში გამოიხატება ინიციალური, ფინალური ან სუფიქსური პირის მაჩვენებლით. ეს მაჩვენებლები მეთაური სიტყვის კორეფერენტულია და მის ფუნქციას გამო-

¹¹⁹ განსხვავებული მოსაზრებების შესახებ იხ. დ. ფაქსვოგის ნაშრომი (ფაქსვოგი 2016: 36).

ხატავენ დამატებით დამოკიდებულ წინადადებაში. რადგანაც დამატებითი დამოკიდებული წინადადება სახელური ფრაზის ნაწილია, ამიტომ ის პოსტკლიტიკური (resp. ენკლიტიკური) მორფემები (კუთვნილებითი ნაცვალსახელი, მრავლობითი რიცხვი, ბრუნება და ა. შ.), რომლებიც მეთაურ სიტყვას მიემართებიან, სახელურ ფრაზას ბოლოში დაერთვიან. ამ მორფემათა წინ დამატებითი დამოკიდებული წინადადების ზმნას დაერთვის {-a} სუფიქსური მორფემა – ნომინალიზატორი (nominalizer), რომელიც სხვა ტიპის დამოკიდებულ წინადადებაებშიც გამოიყენება.¹²⁰ მეთაური სიტყვა დამატებით დამოკიდებულ წინადადებაში შეიძლება ასრულებდეს როგორც A-სა და S-ის, ასევე P-ის, T-ის, R-ისა და აგრეთვე უბრალო დამატებისა თუ გარემოებების ფუნქციებსაც (იაგერსმა 2010: 594-596; ფაქსვოგი 2016: 97-98; ზოიომი 2017: 96-98).

(20) a. A-ს ფუნქციით

lu ₂	e ₂ -ninnu-ta	im-ta-ab-e ₃ -e ₃ -a
lu	eninnu=ta	i-mu-ta-b-e-e-e-a
პიროვნება	ენინუ=ABL	NEUT-VENT-ABL-3SG.N.P-გასვლა~RDP-3SG.A.IPFV-NMPLZ

„კაცი, რომელიც მოაშორებს მას ენინუდან“. ((St B 8:6-7; L; 22; იაგერსმა 2010: 193)

b. P-ს ფუნქციით

e ₂	lu ₂	zid-da	mu-un-du ₃ -a
e ₂	lu	zid-a=e	mu-n-du-Ø-a=Ø
სახლი	პიროვნება	სწორი-NMLZ=ERG	VENT-3SG.H.A-აღმართვა-3SG.P-NMLZ=ABS
lu ₂ -lul-la		mu-un-gul	
lulul=a=e		mu-n-gul-Ø	
მატყუარა=NMLZ=ERG		VENT-3SG.H.A-განადგურება-3SG.P	

„სამართლიანი კაცის აშენებულ სახლს ორგული ანგრევს“. (Proverbs: collection 25 (c.6.1.25), line c6125.25.7.23-24)

(20a)-ში რელატივიზებული lu₂ დამატებით დამოკიდებულ წინადადებაში ასრულებს A გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივის ფუნქციას, რომელიც სუფიქსური {e-} მორფემით გამოიხატება იმპერფექტივში. (20b) წინადადებაში კი რელატივიზებული წევრი [e₂HEAD [lu₂ zid-da mu-un-du₃-a]_{RP}]_{NP} „სამართლიანი კაცის აშენებული სახლი“ წარმოადგენს სახელურ ფრაზას, რომელსაც პაციენსის სემანტიკური როლი (და P გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივის ფუნქცია) აკისრია mu-un-gul „განადგურება“ ზმნასთან დაკავშირებულ პარტიციპანტებს შორის, ამიტომ კლიტიკური აბსოლუტი-

¹²⁰ განსხვავებული მოსაზრებების შესახებ იხ. მ. თომსენისა და დ. ფაქსვოგის ნაშრომები (თომსენი 1984: 241; ფაქსვოგი 2016: 97).

ური ბრუნვის ნიშანი ბოლოში უნდა დაერთოს. e₂ „სახლი“ რელატივიზდება lu₂ zid-da mu-un-du₃-a „კაცის აშენებული/კაცმა ააშენა“ დამატებითი დამოკიდებული წინადადებით, რომლის დამოკიდებულ ფუნქციას გამოხატავს du₃ „აღმართვა, შენება“ ზმნაზე დართული {a-} მორფემა. e₂ „სახლი“ არსებით სახელს მიმართებით დამოკიდებულ წინადადებაში აქვს P პრიმიტივის ფუნქცია.

(21) a. აბლატივის ფუნქციით

gur ₄ -gur ₄	ku ₃	lu - a
gur~RDP	kug	lu -a=ak
ჭურჭელი	ვერცხლი	განწმენდა-NMLZ=GEN
i ₃	iti-da	^d nin- ir ₂ -su ₂ -ke ₄
i	itid=ak=∅	Nin irsuk=e
ზეთი	თვე=GEN=ABS	ნინგირსუ=ERG
ab-ta-gu ₇ -a		
a-b-ta-b-gu ₇ -e-a ¹²¹		
VP-3SG.N-ABL-3SG.N.P-ჭამა-3SG.A:IPFV-NMLZ		

„განწმენდილი ვერცხლის ჭურჭელი, რომლიდანაც ნინგირსუ მოიხმარს ყოველთვიურ ცხიმს“. (Ent. 34 15; L; 25) (იაგერსმა 2010: 595).

(21) b. კომიტატივის ფუნქციით

kiri ₆	^d ba-u ₂	ur- ^d nin-gir ₂ -su
kiri ₆	ba-u=ak	urnin irsuk
ხეხილი	ბაუ=GEN	ურნინგირსუ
dumu	e ₂ -ku ₄	ab-da-tuš-a
dumu	eku=ak=∅	a-b-da-tuš-∅-a=a
ვაჟი	ექუ=GEN=ABS	VP-3SG.N-COM-ჯდომა-3SG.S-NMLZ=LOC

„ბაუს ხეხილში, რომელშიც (რომელთანაც) ურნინგირსუ, ექუს შვილი, არის მორიგე, ენიგალმა, ზედამხედველმა, დაითვალა ისინი“. (DP 419 8:2-5; L; 24) (იაგერსმა 2010: 595-596).

(21a) წინადადებაში [[gur₄-gur₄ ku₃ lu - a]_{HEAD} [i₃ iti-da ^dnin- ir₂-su₂-ke₄ ab-ta-gu₇-a]_{RF}]_{NP} „განწმენდილი ვერცხლის ჭურჭელი, რომლიდანაც ნინგირსუ მოიხმარს ყოველთვიურ ცხიმს“ სახელური ფრაზა წარმოადგენს რთული წინადადების ნაწილს, რომელიც, რა თქმა უნდა, რომელიმე სინტაქსური ფუნქციით იხმარება. მეთაური ფრაზა კი – „განწმენდილი ვერცხლის ჭურჭელი“, რომელიც მთავარი წინადადების სახელური ფრაზაა, რელატივიზდება და მიმართებით დამოკიდებულ წინადადებაში

¹²¹ ა. იაგერსმა {b-} მესამე პირის არაგონიერი სახელის მარკერს არ აღადგენს, რადგან მიიჩნევს, რომ იმპერფექტივში P გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივის გამოხატველი მაჩვენებლები ფაკულტატიურია (იაგერსმა 2010: 364).

ასრულებს აბლატივით გაფორმებული წევრის ფუნქციას, რაც გამოიხატება ab-ta-gu7-a „ჭამა“ ზმნაში /b-/ + /ta-/ მორფთა მიმდევრობით (მესამე არაგონიერი სახელის მარკერი + აბლატივის მაჩვენებელი). მსგავსად არის (21b)-ში, ოღონდ აქ სახელი გამოხატულია კომიტატივით. [kiri₆ ^dba-u₂]_{HEAD} [ur-^dnin-gir₂-su dumu e₂-ku₄ ab-da-tuš-a]_{RP}]_{NP} „ბაუს ხეხილში, რომელშიც ურნინგირსუ, ექუს შვილი, არის მორიგე“ (ზედმ. „რომელთანაც ზის“). სახელური ფრაზა წარმოადგენს რთული წინადადების ნაწილს, რომელშიც ასრულებს ლოკატიური ფრაზის ფუნქციას. მეთაური ფრაზა კი – „ბაუს ხეხილი“, რომელიც მთავარი წინადადების სახელური ფრაზაა, რელატივიზდება და მიმართებით დამოკიდებულ წინადადებაში ასრულებს კომიტატივით გაფორმებული წევრის ფუნქციას, რაც გამოიხატება ab-da-tuš-a „ჯდომა“ ზმნაში /b-/ + /da-/ მორფთა მიმდევრობით (მესამე არაგონიერი სახელის მარკერი + კომიტატივის მაჩვენებელი).

აქ მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, რომ სხვადასხვა ფუნქციის მქონე სახელური ფრაზის რელატივიზაცია არის შესაძლებელი და სხვა მკვლევართა მსგავსად ვერც ჩვენ მივაკვლიეთ რელატივიზაციის რაიმე შეზღუდვას. რადგანაც ნებისმიერი სინტაქსური ფუნქციის მქონე მეთაური სიტყვა რელატივიზდება და დამატებით დამოკიდებულ წინადადებაში ნებისმიერი ფუნქციით შეიძლება იყოს წარმოდგენილი; ამიტომ რელატივიზაცია ვერ განსაზღვრავს სინტაქსურ ფუნქციას.

4.3.3 რეფლექსივიზაცია

რეფლექსივიზაციის დროს A და S გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივები კორეფერენტული უნდა იყოს სიტუაციაში მონაწილე ერთ-ერთი სხვა წევრისა (გარდა R პრიმიტივისა, რომელიც ირიბი რეფლექსივით {ba-} ზმნური პრეფიქსით გამოიხატება. კორეფერენტულობას გამოხატავს რეფლექსიური ნაცვალსახელი, რომელიც ხშირად P/T პრიმიტივს გადმოსცემს, ხოლო A პრიმიტივი სახელური ფრაზით და/ან პირის მაჩვენებლით გამოიხატება ზმნაში (ედცარდი 2003: 58; იაგერსმა 2010: 234, 236; ზოიომი 2017: 65).

(22)	ni ₂ -zu	nab ₃ -uš _x
	ni=zu=∅	na-b-uš ₂ -en
	REFL=2SG.POSS=ABS	NEG-3SG.N.P-კვლა-2SG.A.IPFV
- „თავი არ მოიკლა!“ (Instr.Shur., Adab Segm 2.10; A; 24; იაგერსმა 2010: 235).

(22) წინადადებაში აბსოლუტიურ ბრუნვაში (P-ს ფუნქციით) დგას ni₂-zu „შენ თვითონ“ რეფლექსიური ნაცვალსახელი. რეფლექსივიზაცია ერთ-ერთ უნივერსალურ ტესტად მიიჩნევა პირდაპირი დამატების დასადგენად, მაგრამ ბევრი ენისგან განსხვავებით, რეფლექსიური ნაცვალსახელი სხვა ფუნქციითაც და სხვა ფორმითაც გამოიხატება (იაგერსმა 2010: 235). რეფლექსიური ნაცვალსახელი ასევე დასტურდება სხვა ბრუნვებში:

- (23) a. dag agrun-na- u₁₀-uš ni₂-te-na
 dag agrun=ak= u=še nite=ani=a
 საცხოვრებელი ცელა¹²²=GEN=1SG.POSS=TERM REFL=3SG.POSS=LOC
 u-mu-un-du
 a-mu-ni-du-Ø
 ASRT-VENT-LOC-სვლა-3SG.S
 „მარტო მოდი ჩემი ტაძრის უკანა ოთახში“. (Inana and Šu-kale-tuda (c.1.3.3), line c133.39)
- b. ^den-ki šag₄ ni₂-te-na-ke₄ ad i-ni-in-gi₄-gi₄
 enki šag nite=ani=ak=e ad=abs i-ni-n-gi-gi-Ø
 ენქი გული REFL=3SG.H.POSS=GEN=ERG ხმა=ABS NEUT-LOC-3SG.H.A-
 დაბრუნება~RDP-3SG.P
 „ენქი საკუთარ თავს მოეთათბირა“. (The Flood story (c.1.7.4), line c174.C.8)

(23a)-ში ni₂-te-na „ის თვითონ“ დგას ლოკატიურ ბრუნვაში, რომელიც გამოხატავს, რომ აგენსით (S პრიმიტივი) გამოხატული პარტიციპანტი მარტო/თვითონ უნდა მივიდეს დანიშნულების ადგილზე.

(23b)-ში რეფლექსიური ნაცვალსახელი დგას ერგატიულ ბრუნვაში, რომელიც ენქის შეესაბამება. ამგვარი მაგალითები, სავარაუდოდ, პრაგმატიკულად მარკირებული უნდა იყოს და აზრის გადმოცემის გასამძაფრებლად თუ ემფატიკისთვის უნდა გამოიყენებოდეს (იაგერსმა 2010: 236).

ირიბი რეფლექსივი (იხ. III თავში) გამოხატავს მხოლოდ A და R გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივების კორეფერენციას; შუმერულში რეციპიენტისა თუ ბენეფაქტივის აქტანტს გამოარჩევს სხვა აქტანტებისაგან; აქედან გამომდინარე, ირიბი რეფლექსივი შეგვიძლია მივიჩნიოთ ირიბი დამატების სინტაქსური ფუნქციის გამომხატველ ტესტად, ხოლო პირდაპირი რეფლექსივი ვერ გამოდგება პირდაპირი დამა-

¹²² ტაძრის ნაწილი.

ტების გამოსარკვევად, რადგანაც რეფლექსიური ნაცვალსახელი შეიძლება იყოს როგორც აბსოლუტიურ (P/T პრიმიტივის ფუნქციით), ასევე ერგატიულ (A პრიმიტივის ფუნქციით) და ლოკატიურ ბრუნვებში.

4.3.4 კოორდინაცია

კოორდინაცია მაშინ არის ღირებული სინტაქსური ფუნქციების დადგენისათვის, როდესაც მოცემულ ენაში დაწესებულია გარკვეული შეზღუდვები (იხ. შეზღუდვის ერთ-ერთი უკიდურესი შემთხვევა I თავის 6.2 ქვეთავში დირბალი ენის შესახებ).

შუმერულში ძირითადად გავრცელებულია უკავშირო შეერთება (juxtaposition), მაგრამ ასევე დასტურდება აქადურიდან ნასესხები ა₃ „და, მაგრამ, აგრეთვე“ კავშირი (კანევა 1996: 161-164; იაგერსმა 2010: 583-585; ფაქსვოგი 2016: 22). თანწყობილ რთულ წინადადებაში კორეფერენტულ აქტანტებს შეიძლება სხვადასხვა სინტაქსური ფუნქცია ჰქონდეთ:

(24) კოორდინაცია

a.	^d suen-e	er ₂ -na	šu
	suen=e	er=ani=a	šu=∅
	სუენი=ERG	გრემლი=3SG.H.POSS=LOC	ხელი=ABS
	ba-an-ši-in-ti		nam-til ₃
	ba-n-ši-n-ti-∅		namtil=∅
	MID-3SG.H-TERM-3SG.H.A-მიახლოება-3SG.P		სიცოცხლე=ABS
	mu-na-šum ₂		
	mu-n-a-n-šum-∅		
	VENT-3SG.H-R-3SG.H.A-მიცემა-3SG.P		

„სუენმა მიიღო მისი ცრემლები და მისცა სიცოცხლე“. (Lugalbanda in the mountain cave (c.1.8.2.1), line c1821.A.226)

b.	munus-ra	u ₃ -mu-na-te	^{iš} tukul
	munus=ra	u-mu-n-a-te-∅	tukul=∅
	ქალი=DAT	ANT-VENT-3SG.H-R-მიახლოება-3SG.S	იარაღი=ABS
	i-ni-in-kud	^{iš} šukur	an-na-ab-šum ₂ -mu
	i-ni-n-kud-∅	šukur=∅	a-n-a-b-šum-e
	NEUT-LOC-3SG.H.A-ჭრა-3SG.P	შუბი=ABS	VP-3SG.H-R-3SG.N.P-მიცემა-3SG.A

„უახლოვდება რა ქალს, ტეხს იარაღს და აძლევს მას შუბს“ (A hymn to Inana (Inana C) (c.4.07.3), line c4073.86)

c. e ₂	ku ₃	š _u -na-ta-am ₃
e=∅	kug	š _u =ani=ak=ta=am
სახლი=ABS	ვერცხლი	ხელი=3SG.H.POSS=GEN=ABL=COP.3SG.S
in-sa ₁₀ -a		ni ₂ -ga
i-n-sa-∅-a=e		ni ar
NEUT-3SG.H.A-გაცვლა-3SG.P-NMLZ=DIR		საკუთრება
du-du	la-ba-š _i -la ₂ -a	
dudu=ak=∅	nu=ba-n-š _i -la-∅-a=e	
დუდუ=GEN=ABS	NEG-MID-3SG.H.-TERM-აწონა-3SG.S-NMLZ=DIR	

„რომ მან იყიდა სახლი თავისი ფულით, და რომ დუდუს საკუთრება არ მიუციათ ამის სანაცვლოდ“. (იაგერსმა 2010: 583).

(24a)-ში ^dsuen-e „(ღვთაება) სუენი“ A გრამატიკულ-სემანტიკურ პრიმიტივს გამოხატავს ორივე ზმნასთან (š_u – ti „აღება/მიღება“ და š_{um}₂ „მიცემა“) და, რა თქმა უნდა, შეზღუდვის გარეშე არის შესაძლებელი ერთი და იმავე ფუნქციით დატვირთული კორეფერენტული სახელების კოორდინაცია; მაგრამ მოცემულ მაგალითში წარმოდგენილია ასევე მეორე პარტიციპანტი, რომელიც š_u – ti „აღება/მიღება“ ზმნაში გამოხატულია ინიციალური პირის ნიშნით ტერმინატივის პრეფიქსთან ერთად, ხოლო მეორე š_{um}₂ „მიცემა“ ზმნით გამოხატულ სიტუაციაში დატვირთულია R გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივის ფუნქციით.

(24b)-ში მოცემულია სამი ზმნა, რომელთაგან te „მიახლოება“ უკავშირდება S გრამატიკულ-სემანტიკურ პრიმიტივს, ხოლო kud „ჭრა“ და š_{um}₂ „მიცემა“ – A პრიმიტივს; ასევე მეორე პარტიციპანტი munus „ქალი“ ორ ზმნას (te „მიახლოება“ და š_{um}₂ „მიცემა“) უკავშირდება R პრიმიტივის ფუნქციით (პირველ ზმნასთან – მიზნის (goal) სემანტიკური როლით, ხოლო მეორე ზმნასთან – რეციპიენტის სემანტიკური როლით).

როგორც ა. იაგერსმა მიუთითებს, რომ (24c)-ში წარმოდგენილია დამოკიდებული წინადადებები (subordinate clauses), რომელთაც აქვთ თანაბარი სინტაქსური სტატუსები და ამიტომ თანწყობილად და უკავშიროდ არიან შეერთებულები (იაგერსმა 2010: 584). sa₁₀ „გაცვლა“ ზმნასთან დაკავშირებული A გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივით გამოხატული პარტიციპანტი უკავშირდება ტერმინატივს და ამიტომ გამოიხატება ინიციალური პირის ნიშნით la₂ „აწონა“ ზმნაში (სიტყვა სიტყვით რომ ვთარგმნოთ, „მისთვის თუ მისკენ არ აიწონა საკუთრება“).

როგორც (24a), ასევე (24b) მაგალითი უჩვენებს, რომ არ არსებობს პარტიციპანტთა/აქტანტთა კოორდინაციული შეზღუდვა: შესაძლებელია როგორც S და A პრიმიტივების კოორდინაცია (ცენტრალური (core) აქტანტები), ასევე იმ პარტიციპანტებისა/აქტანტებისა, რომლებიც გამოიხატებიან სივრცობრივი პრეფიქსებით და მათთან დაკავშირებული ინიციალური პირის ნიშნებით. აქედან გამომდინარე, რადგანაც არ არსებობს პარტიციპანტების/აქტანტების კოორდინაციული შეზღუდვა შუმერულში, ამიტომ სინტაქსური ფუნქციების დასადგენად ამგვარი ტესტი არადირებულია.

4.3.5 კაუზაცია

შუმერულში დასტურდება ორი ტიპის კაუზატივი (რომლებიც არ არიან მორფოლოგიურად მარკირებული და მხოლოდ პარტიციპანტებისა თუ აქტანტების რაოდენობით – სინტაქსურად განსხვავდებიან ამოსავალი კონსტრუქციებისგან): ერთი იწარმოება გარდაუვალი ზმნისაგან, ხოლო მეორე – გარდამავალისაგან (იაგერსმა 2010: 307; ზოიომი 2017: 223). ამოსავალი გარდაუვალი კონსტრუქციის S გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივი მიღებულ გარდამავალ კონსტრუქციაში იკავებს P (იგივე კაუზირებული) პრიმიტივის პოზიციას, ხოლო A პრიმიტივის ფუნქციას ასრულებს ახალი პარტიციპანტი – კაუზატორი. სინტაქსური ფუნქციების თვალსაზრისით, S P ტესტია პირდაპირი დამატების დასადგენად.

(25) a. ამოსავალი გარდაუვალი კონსტრუქცია

iš	ma -bi	aga ₃	an-na
iš	ma =bi=∅	aga	an=a
ხე	დიდებული=3sg.n.poss=ABS	გვირგვინი	ზეცა=LOC
IM	DI	u ₆	
?	?	u	
?	?	საოცრება	
di-de ₃	ba-gub		
dug-ed-a	ba-gub-∅		
თქმა-IPFV-NMLZ	MID-დგომა-3SG.S		

„მისი ბრწყინვალე ხეები, გვირგვინი ზეცაში, [.....] დგანან როგორც საოცარნი საცქერლად“. (Inana and Ebi (c.1.3.2), line c132.122)

- b. ნაწარმოები (კაუზატიური) გარდამავალი კონსტრუქცია
ga-an-tuš-e	e ₂ ¹²³	ba-an-gub
gantuš=e	e=∅	ba-n-gub-∅
მოიჯარე=ERG	სახლი=ABS	MID-3SG.H.A-დგომა-3SG.P
- „მოიჯარემ სახლი დააფუძნა“. (Proverbs: collection 3 (c.6.1.03), line c6103.A.3.74.142)

(25a) წინადადებაში iš „ხე“ უკავშირდება gub „დგომა“ ზმნას და ასრულებს S გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივის ფუნქციას. იგივე ზმნა კაუზატიურ კონსტრუქციაში მოცემულია (25b)-ში, რომელშიც უკვე კაუზატორი წარმოდგენილია A გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივისა და ქვემდებარის ფუნქციით, ხოლო არაგონიერი სახელი e₂ „სახლი“ წარმოდგენილია P გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივისა და პირდაპირი დამატების ფუნქციით. P პრიმიტივი ამოსავალ კონსტრუქციაში S პრიმიტივით გამოიხატება, ანუ გვაქვს S = P ტიპის კაუზატივი.

როგორც მიუთითებენ, ამოსავალი გარდამავალი კონსტრუქციიდან ნაწარმოები კაუზატივის დროს ახალი პარტიციპანტი – კაუზატორი იკავებს A პრიმიტივის ადგილს (ესეც ძლიერი ტესტია ქვემდებარის დასადგენად), მაგრამ ამოსავალი კონსტრუქციის A პრიმიტივი ქვეითდება უბრალო დამატებად თუ ზმნიზედური ფუნქციის მქონე წევრამდე (adverbial participant), ხოლო P ფუნქციით დატვირთული აქტანტი უცვლელი რჩება (იაგერსმა 2010: 307; ზოიომი 2017: 225). დაქვეითებული A პრიმიტივი ასრულებს ირიბი თუ უბრალო დამატების ფუნქციას, განისაზღვრება მხოლოდ მორფოლოგიური მარკირებით (ზმნაში გამოხატული მაჩვენებლებით): ასეთ შემთხვევაში ზემოგანხილული სინტაქსური ტესტებით შეუძლებელია ირიბი თუ უბრალო დამატების დადგენა.

- (26) a. ამოსავალი გარდამავალი კონსტრუქცია
u ₄	lugal- u ₁₀	e ₂ -a-na	kaš
ud	lugal= u=e	e=ani=a	kaš=∅
დღე	მეფე=1SG.POSS=ERG	სახლი=3SG.H.POSS=LOC	ლუდი=ABS
in-na - á-a			
i-n-na -∅-a=a			
NEUT-3SGH.A-სმა-3SG.P-NMLZ			
- „როცა ჩემმა მეფემ დალია ლუდი თავის სახლში“. (JCS 54 p. 8 rev. 4:6; D; 21)
(იაგერსმა 2010: 433).

¹²³ უმჯობესი იქნებოდა ამოსავალი კონსტრუქციის მაგალითში ყოფილიყო e₂ „სახლი“ S პრიმიტივისა და ქვემდებარის ფუნქციით, მაგრამ მსგავს მაგალითს ვერ მივაგენით.

b. ნაწარმოები (კაუზატიური) გარდამავალი კონსტრუქცია

a-be ₂	lu ₂	kur ₂ -ra
a=bi=∅	lu	kur=a=ra
წყალი=2SG.N.DEM=ABS	პიროვნება	გაფუჭება=NMLZ=DAT
u ₃ -mu-ni-na		

u-mmu-n-i-n-na -∅

ANT-VENT-3SG.H-OBL-3SG.H.A-სმა-3SG.P

„მას შემდეგ, რაც დასნებოვნებულ პიროვნებას დააღვინა ეს წყალი“. (VS 10:193 13; ?; 21) (იაგერსმა 2010: 433).

(26b) მაგალითიდან ჩანს, რომ აქტანტი lu₂ kur₂-ra დატიურ ბრუნვაში¹²⁴ დგას, მაგრამ ზმნაში შეესაბამება არა R პრიმიტივის გამომხატველი მაჩვენებელი {n-} + {a-}, არამედ განსხვავებული მაჩვენებელი: {ni-} მორფემა, რომელიც გამოხატულების პლანში ემთხვევა ლოკატივის მაჩვენებელს. როდესაც დატიურ სახელურ ფრაზას შეესაბამება ზმნური {ni-} მორფემა, მაშინ ამგვარ შეთანხმებასა თუ კორეფერენციას მიიჩნევენ უბრალო დამატებად, ამიტომ უჯობესია წარმოვადგინოთ ორი {n-} + {i-} მორფემის მიმდევრობით (იაგერსმა 2010: 415-416, 421-423).

თუ მიღებულ კონსტრუქციაში გამოვყოფთ უბრალო დამატებას,¹²⁵ მაშინ არ უნდა გავიზიაროთ ა. იაგერსმას შეხედულება, რომ ორივე ტიპის კაუზატიური კონსტრუქცია ვალენტობას უმატებს (იაგერსმა 2010: 307). გარდაუვალიდან გარდამავალი კონსტრუქციის მიღების შემთხვევაში კაუზატორი და კაუზირებული იკავებენ, შესაბამისად, A (resp. ქვემდებარე) და P (resp. პირდაპირი დამატება) ფუნქციებს, მაგრამ ამოსავალი გარდამავალი კონსტრუქციიდან მიღებული კაუზატიური კონსტრუქციის შემთხვევაში უბრალო დამატება ვერ მოუმატებს ვალენტობას, რადგანაც, განმარტების თანახმად, ვალენტობა გამოითვლება მხოლოდ ცენტრალური (core) აქტანტების საშუალებით; ამიტომ ორვალენტიანი ზმნისგან ნაწარმოები კაუზატივი კვლავ ორვალენტიანად დარჩება. აქედან გამომდინარე, კაუზატივი სანდო ტესტია ქვემდებარისა და პირდაპირი დამატების დასადგენად, ხოლო ირიბი და უბრალო დამატებისათვის

¹²⁴ ამ ბრუნვათა განსხვავებული ფუნქციებისა და, აქედან გამომდინარე, განსხვავებული სახელწოდებების შესახებ იხ. გ. ზოიომის მოსაზრება (ზოიომი 2017: 201-221).

¹²⁵ უბრალო დამატების შესახებ განსხვავებული შეხედულება აქვთ ა. იაგერსმასა და გ. ზოიომის. უფრო დაწვრილებით იხ. მათი ნაშრომები (იაგერსმა 2010: 415; ზოიომი 1999; ზოიომი 2014).

გამოუსადეგარია, რადგან მხოლოდ კაუზატიური კონსტრუქციით ვერ დავადგენთ, კაუზირებულმა ირიბი დამატების ფუნქცია შეითავსა თუ უბრალო დამატებისა.

4.3.6 დატიური დაწინაურება

სხვადასხვა, ურთიერთშეუთავსებელი სივრცობრივი პრეფიქსის გამოხატვისას შესაძლებელია R გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივის (resp. დატიური) გამომხატველი პრეფიქსით გამოვლინდეს იგივე სემანტიკური როლი, რომელიც სხვა კონსტრუქციაში სხვა სივრცობრივი პრეფიქსით არის გამოხატული. ამგვარი ცვალებადობა შეიძლება დავუკავშიროთ კრეხერის კანონს (ზოიომი 2017: 230-232).

ამოსავალ კონსტრუქციაში პარტიციპანტი, რომელიც გამოიხატება უბრალო დამატების მაჩვენებლით, ნაწარმოებ კონსტრუქციაში მარკირებულია R-ის გამომხატველი ნიშნით.

(27) a. ამოსავალი კონსტრუქცია უბრალო დამატებით

an-ne ₂	nam	dug ₃	mu-ri-in-tar
an=e	nam	dug=∅	mu-r-i-n-tar-∅
ანი=ERG	ბედი	კარგი=ABS	VENT-2SG-OBL-3SG.H.A-ჭრა-3SG.P

„ანმა კარგი ბედი განგისაზღვრა“. (A balbale to Ninazu (Ninazu A) (c.4.17.1), line c4171.26; ზოიომი 2017: 230)

b. R-ით გამოხატული ნაწარმოები კონსტრუქცია

ubur ₂	kug- u ₁₀ -a	nam	ma-ra-ni-tar
ubur	kug= u=a	nam=∅	mu-r-a-ni-∅-tar-∅
მკერდი	მბრწყინავი=1SG.POSS=LOC	ბედი=ABS	VENT-2SG-R-LOC-1SG.A-ჭრა-3SG.P

„ჩემი წმინდა მკერდით გადაგიწყვიტე ბედი“. (A praise poem of Šulgi (Šulgi P) (c.2.4.2.16), line c24216.C.25; ზოიომი 2017: 231)

როგორც (27a), ისე (27b) წინადადებაში წარმოდგენილია nam „ბედი“ — tar „ჭრა“ = „ბედის განსაზღვრა“, მაგრამ იმ განსხვავებით, რომ (27a)-ში mu-ri-in-tar ზმნა უჩვენებს {r-} + {i-} (მეორე პირის მაჩვენებელი + უბრალო დამატება), ხოლო (27b)-ში ma-ra-ni-tar ზმნა – {r-} + {a-} (მეორე პირის მაჩვენებელი + R გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივი). ორივე წინადადებაში სემანტიკური როლია რეციპიენტი/ბენეფიკტივი, მაგრამ (27a)-ში გამოიხატება უბრალო დამატების მაჩვენებლით, ხოლო (27b)-ში – R პრიმიტივის მაჩვენებლით.

კრეხერის წესის თანახმად, თუ ერთზე მეტი სივრცობრივი პრეფიქსია წარმოდგენილი ზმნაში, მხოლოდ პირველ მათგანს დაუკავშირდება პირის ინიციალური ნიშანი და ავტომატურად პირველი სივრცობრივი პრეფიქსის შემდეგ წარმოდგენილი პრეფიქსები პირის ინიციალური ნიშნის გარეშე მიემართებიან მხოლოდ არაგონიერ მესამე პირის პარტიციპანტებს/აქტანტებს (კრეხერი 1985; იაგერსმა 2010: 381, 511; ზოიომი 2017: 231). აქედან გამომდინარე, კაუზირებული, რომელიც უბრალო დამატების ფუნქციით არის დატვირთული, შეიძლება დაწინაურდეს და R-ის მაჩვენებლით გამოიხატოს.

(28) დატიური დაწინაურება

- a. *nam in-ni-in-kud
 *nam=∅ i-n-i-n-kud-∅
 ბედი=ABS NEUT-3SG.H-OBL-3SG.H.A-ჭრა-3SG.P
 „მან აიძულა ისინი, რომ დაეფიცა“. (ზოიომი 2017: 231-232)

- b. R-ით გამოხატული ნაწარმოები კონსტრუქცია
lu	ummaki-ra	e -an-na-tum -me	sa-šuš-gal
lu	umma=ak=ra	eanatum=e	sašušgal
პიროვნება	უმა=GEN=DAT	ენათუმი=ERG	ბადე
^d en-lil _x (E ₂)-la	e-na-šum		
enlil=ak=∅	i-n-a-n-šum-∅		
ენლილი=GEN=ABS	NEUT-3SG.H-R-3SG.H.A-მიცემა-3SG.P		
nam	e-na-ta-kud		
nam=∅	i-n-a-ta-n-kud-∅		
ბედი=ABS	NEUT-3SG.H-R-ABL-3SG.H.A-ჭრა-3SG.P		
- „ენათუმმა მისცა ენლილის დიდი საბრძოლო ბადე უმელებს და მისი საშუალებით სამომავლო ფიცი დაადებინა“. (E-ana-tum 1 obv. 16:12–20 (RIME 1.9.3.1) (Lagash, 25th c. BCE) (P222399); ზოიომი 2017: 232)

(28a)-ში კაუზირებული, შუმერული კაუზატიური კონსტრუქციის თანახმად, უბრალო დამატებით არის წარმოდგენილი in-ni-in-kud ზმნაში: {n-} + {i-} (მესამე პირის მაჩვენებელი + უბრალო დამატება), მაგრამ აბლატიური მაჩვენებელი დამატების შემდეგ (28b)-ში e-na-ta-kud ზმნა კაუზირებულს გამოხატავს R-ის მაჩვენებლით: {n-} + {a-}; ამგვარი ცვალებადობა მიუთითებს სინტაქსური ფუნქციის დაწინაურებაზე: უბრალო დამატება ირიბი დამატება,¹²⁶ რაც მხოლოდ ფორმალური მაჩვენებლების ცვლილებით გამოიხატება, რადგანაც ამოსავალი უბრალო დამატება ობლიგატორუ-

¹²⁶ R გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივისა და ირიბი დამატების იგივეობაზე იხ. ქვემოთ (ქვეთავი 4.4).

ლია (და არა ფაკულტატიური), რაც განსხვავდება პროტოტიპური შემთხვევებისაგან, როდესაც უბრალო დამატება ყოველთვის ფაკულტატიურია.

ამგვარი მონაცვლეობა (მარკერის ცვლილება) და R პრიმიტივის ფუნქციამდე დაწინაურება, როგორც წესი, საკმარისია იმის სათქმელად, რომ მივიჩნიოთ სინტაქსურ დაწინაურებად, ამიტომ დატიური დაწინაურება ერთ-ერთ საიმედო სინტაქსურ ტესტად შეგვიძლია განვიხილოთ.

4.4 სივრცობრივი პრეფიქსები: ვალენტობა

ზემოგანხილული სინტაქსური ტესტების (რელატივიზაცია, კოორდინაცია, რეფლექსივიზაცია, კაუზაცია, დატიური დაწინაურება) ნაწილი არ იძლევა საშუალებას, რომ გავმიჯნოთ ერთმანეთისგან ცენტრალური (core) და პერიფერიული აქტანტები. შესაძლებელია ნებისმიერი აქტანტის რელატივიზაცია და კოორდინაცია, ამიტომ არადირებულია მოცემული ტესტები სინტაქსური ფუნქციების დასადგენად შუამერულ ენაში.

ერთვალენტიანი ამოსავალი ზმნის (რომელსაც უკავშირდება S გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივი) კაუზაციისას S იკავებს P პრიმიტივის ადგილს, ანუ ეს ტესტი გამოდგება პირდაპირი დამატების დადგენის ერთ-ერთ საშუალებად, მაგრამ კაუზაციით ვერ დგინდება ირიბი დამატება, რადგანაც ორვალენტიანი ამოსავალი ზმნისგან ნაწარმოები კაუზატიური კონსტრუქცია (მოიცავს კაუზატორს, კაუზირებულსა და პირდაპირ დამატებას) ამოსავალ A პრიმიტივს (resp. ნაწარმოები კონსტრუქციის კაუზირებული) ანიჭებს უბრალო დამატების (და არა ირიბი დამატების) ფუნქციას. ეს ჩანს იქიდან, რომ იგი უბრალო დამატების მარკერებით გამოიხატება.

რეფლექსივიზაციით, როგორც წესი, დგინდება პირდაპირი დამატება: თუ მოცემულ ენაში მხოლოდ P გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივი (სემანტიკური როლებით – პაციენსი/თემა) გამოიხატება რეფლექსიური ნაცვალსახელით, მაშინ ეს ნაცვალსახელი გამოიხატავს პირდაპირ დამატებას, ან თუ A პრიმიტივიც გამოიხატება რეფლექსიური ნაცვალსახელით, მაშინ ასრულებს ქვემდებარის ფუნქციასაც. შუამერულში ორივე შემთხვევაა წარმოდგენილი, ამიტომ შესაძლებელია ქვემდებარისა და

პირდაპირი დამატების დადგენა, რადგანაც რეფლექსიურ ნაცვალსახელს მხოლოდ ამ ორი სინტაქსური ფუნქციის გამოხატვა შეუძლია (ანუ ქვემდებარესა და პირდაპირ დამატებას გამოყოფს სხვა (ცენტრალური თუ პერიფერიული) აქტანტებისაგან. პირდაპირი რეფლექსივისაგან განსხვავებით, ირიბი რეფლექსივი უკავშირდება R გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივისა (სემანტიკურად – რეციპიენტი/ბენეფიკტივი) და A გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივის კორეფერენციას, ამიტომ ეს ტესტი საშუალებას გვაძლევს, რომ დავადგინოთ ირიბი დამატება, რადგანაც თუ R პირდაპირი დამატება არ არის, სინტაქსურ ფუნქციათა უნივერსალური იერარქიის თანახმად, მომდევნო პოზიცია ირიბმა დამატებამ უნდა დაიკავოს.

დატიური დაწინაურება (მიუხედავად მისი შეზღუდული ხმარებისა) უნდა გამოვადგეს ირიბი დამატების დასადგენად: რადგანაც ერთი და იმავე სემანტიკური როლის გამოხატვა სხვადასხვა მარკერით მიუთითებს სინტაქსურ ფუნქციათა ან დაწინაურებას, ან სულაც დაქვეითებას. რადგანაც სხვა საშუალებებით ვადგენთ, რომ {n-} + {a-} (მესამე პირი/გონიერთა კლასი + R გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივი) პრეფიქსები ზმნაში გამოხატავს ირიბ დამატებას, ამიტომ „დატიური დაწინაურება“ უნდა მივიჩნიოთ დაწინაურების (და, ამგვარად, ვალენტობის მომმატებელ) საშუალებად. სინტაქსურ ფუნქციათა უნივერსალური იერარქიის მიხედვით კი, გვექნება ამგვარი დაწინაურება: უბრალო დამატება ირიბი დამატება (დაწინაურება ერთი საფეხურით).

ფაქტობრივად, სინტაქსური ტესტებიდან მხოლოდ ორი (ირიბი რეფლექსივიზაცია, დატიური დაწინაურება) გამოდგება ირიბი დამატების დასადგენად, ხოლო სხვა ტესტები (რელატივიზაცია, კოორდინაცია, კაუზაცია) ირიბი დამატების დასადგენად არ აღირებულია.

თუ მარკირებასაც და სინტაქსურ ტესტებსაც ერთად გავითვალისწინებთ, მაშინ შეგვეძლება გავარკვიოთ, რატომ არის R გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივი შუამერულ ენაში ირიბი დამატების ფუნქციით: შუამერული ენა წყობათა (alignment) თვალსაზრისით (იხ. თავი II), ინდირექტიულ-ერგატიული ტიპისაა, ანუ პროტოტიპური სამვალენტოიან ზმნასთან დაკავშირებული T გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივი ისევე გამოიხატება (როგორც სახელურ ფრაზაში, ასევე ზმნაში), როგორც P პრი-

მიტივი პროტოტიპურ ორვალენტიან ზმნაში (აბსოლუტიური ბრუნვა, პირის ნიშანი ზმნაში). მათგან განსხვავებით, R პრიმიტივი გამოიხატება დატიური ბრუნვით სახელურ ფრაზაში და პირის ინიციალური პრეფიქსი + {a-} მორფემით ზმნაში. რადგანაც სხვა პრიმიტივი თუ უბრალო დამატება ზმნაში არ გამოიხატება ამავე მაჩვენებლებით,¹²⁷ ამიტომ მორფოლოგიური მარკირება საუკეთესო საშუალებაა ირიბი დამატების გამიჯვნისა სხვა სინტაქსური ფუნქციებისაგან (პირის ნიშანიც აქტანტის ამოსაცნობად ერთ-ერთი მთავარი საშუალებაა რთული მორფოლოგიის ენებში); სემანტიკური და სინტაქსური საშუალებები კი დამატებით შესაძლებლობას იძლევიან ირიბი დამატების გამოსაყოფად: **1.** ირიბი დამატება რეციპიენტია პროტოტიპურ შემთხვევაში (resp. პროტოტიპურ სამვალენტიან ზმნაში); **2.** გამოიხატება დატივით სახელურ ფრაზაში და დატიური პრეფიქსებით – ზმნაში; **3.** განსხვავდება უბრალო დამატებისა და გარემოების გამოხატვისაგან; **4.** უბრალო დამატება შეიძლება სახელურ ფრაზაში დატივის მაჩვენებლით იყოს მარკირებული, მაგრამ ზმნაში აუცილებლად განსხვავებული მაჩვენებლით იქნება წარმოდგენილი; **5.** ირიბი რეფლექსივი მიუთითებს ქვემდებარისა და ირიბი დამატების კორეფერენციას; **6.** დატიური დაწინაურება (თუმცა გვხვდება მეტისმეტად შეზღუდულად) ირიბი დამატების დადგენის ერთ-ერთი საშუალებაა.

რადგანაც ტერმინატივის მთავარი ფუნქციაა დანიშნულების ადგილის თუ მიზნის სემანტიკური როლის გამოხატვა, რომელიც დატივის ერთ-ერთი მახასიათებელიც არის, შეიძლება დავსვათ საკითხი ტერმინატივის დატიური დაწინაურებისთვისაც. დადებითად გადაწყვეტის შემთხვევაში უბრალო დამატება ირიბი დამატება სინტაქსური გადასვლა ზემოაღწერილ დატიურ დაწინაურებას უფრო ძლიერ ტესტად აქცევს.

რადგანაც ირიბი დამატება მარკერებით და სინტაქსური ტესტებით გამოირჩევა სხვა სივრცობრივი პრეფიქსებისაგან, ამიტომ კომიტატივი, ტერმინატივი, აბლატივი და ლოკატივი არ უნდა მივიჩნიოთ ირიბ დამატებად. ლოკატივი უნდა მივიჩნიოთ ადგილის გარემოებად, რადგან ინიციალურ პირის ნიშანთან ერთად არ დასტურდება და, ამ ამთვალსაზრისით, განსხვავდება სხვა სივრცობრივი პრეფიქსებისაგან (არ მო-

¹²⁷ დატიური ბრუნვით შეიძლება უბრალო დამატების გამოხატვა, მაგრამ ზმნაში აუცილებლად ექნება განსხვავებული პრეფიქსები.

გვეპოვება ძლიერი სინტაქსური ტესტი, რომ გამოვარჩიოთ სხვა პრეფიქსებისაგან: მხოლოდ ვახასიათებთ უარყოფითად – ლოკატივი სინტაქსურად არ წინაურდება). დატიური დაწინაურება და ირიბი რეფლექსივი კი საშუალებას გვაძლევს, რომ იგი უბრალო დამატებად მივიჩნიოთ.

4.5 სივრცობრივი პრეფიქსების ფლექსიურობა-დერივაციულობის საკითხი

ხუთი სივრცობრივი პრეფიქსი (დატივი, კომიტატივი, აბლატივი, ტერმინატივი, ლოკატივი) ოთხ სხვადასხვა რანგში არის განაწილებული; აქედან გამომდინარე, თეორიულად ზმნაში შეიძლება დასტურდებოდეს ოთხივე მათგანი (მხოლოდ აბლატივი და ტერმინატივია ურთიერთგამომრიცხავი ერთი ზმნური სიტყვაფორმის ფარგლებში). ამიტომ, გრამატიკული კატეგორიის თვალსაზრისით, ოთხ სხვადასხვა კატეგორიაში უნდა იყოს განაწილებული მოცემული ხუთივე პრეფიქსი, რადგანაც, გრამატიკული კატეგორიის ერთ-ერთი ძირითადი კრიტერიუმიდან გამომდინარე, ერთ კატეგორიაში გაერთიანებული გრამემები აუცილებლად უნდა იყოს ურთიერთგამომრიცხავი ერთსა და იმავე ზმნურ სიტყვაფორმაში. ამ კრიტერიუმის მიხედვით, არ არსებობს სივრცობრივი პრეფიქსების ერთიანი გრამატიკული კატეგორია, რომელშიც გაერთიანებული იქნება ზემოჩამოთვლილი ხუთივე გრამატიკული მნიშვნელობა.

სხვა საკითხია, მოცემული პრეფიქსები გამოხატავენ გრამემასა თუ დერივატებას, ანუ მოცემული პრეფიქსები ხასიათდებიან ფლექსიურობით თუ დერივაციულობით. წმინდა სემანტიკური თვალსაზრისით, ფლექსიური კატეგორიები, როგორც წესი, მხოლოდ სინტაქსურ კავშირებს ამყარებენ წინადადების სხვა წევრებთან (resp. აქტანტებთან) და შინაარსს არ უცვლიან ამოსავალ ლექსემას.

სემანტიკური როლების თვალსაზრისით, R გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივის გამომხატველი მორფემა (resp. დატივი) წარმოადგენს რეციპიენტს, ბენეფაქტის, ადრესატს, მიზანს (goal), ლოკატივსა და ექსპერიენცერს. ამ თვალსაზრისით, {n-} + {a-} მიმდევრობას აკისრია მხოლოდ პარტიციპანტის გამოხატვა კონკრეტული ზმნური ლექსემით გამოხატული სიტუაციისათვის. სემანტიკურად სამვალენტიანი

ზმნებისთვის ამგვარი პარტიციპანტის არსებობა ლექსემის სემანტიკით განისაზღვრება, ხოლო ორვალენტიანი გარდამავალი ზმნებისთვის კი დამატებით, ახალ პარტიციპანტს გამოხატავს (სინტაქსური თვალსაზრისით კი ახალი აქტანტისა თუ გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივის შემოყვანა დერივაციას განეკუთვნება); მორფოლოგიური თვალსაზრისით თუ მივუდგებით, უნდა მივიჩნიოთ ფლექსიად, რადგანაც დატიური პრეფიქსი ახალი პარტიციპანტის შემოყვანის (თუ ახალი სემანტიკური როლის გამოხატვის) გარდა არ უმატებს თუ არ უცვლის ზმნას შინაარსს (პირის გამომხატველი მაჩვენებლები, საზოგადოდ, პროტოტიპურ ფლექსიურ კატეგორიაში ერთიანდებიან). ობლიგატორულობის კრიტერიუმის თანახმად კი, სამვალენტიან ზმნურ ფორმებში (ამოსავალი თუ ნაწარმოები) R გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივის (resp. ირიბი დამატების)¹²⁸ გამოხატვა სწორედ ამ პრეფიქსს (და სახელურ ფრაზაში დატივისა და დირექტივის ბრუნვებს) ეკისრება. აქედან გამომდინარე, {n-} + {a-} მიმდევრობა უნდა განვიხილოთ პირის სხვა (ქვემდებარის/სუბიექტისა და პირდაპირი დამატების/ობიექტის გამომხატველ) ნიშნებთან ერთად. არაპროტოტიპურ შემთხვევას ის ქმნის, რომ ირიბი დამატება გამოიხატება ორი მორფემით: პირის/კლასის მაჩვენებლითა და შესაბამისი პარტიციპანტის სინტაქსური ფუნქციის გამომხატველი მარკერით.

ირიბი დამატების (resp. დატივის) მაჩვენებლისაგან განსხვავებით სხვა პრეფიქსები, გარდა იმისა, რომ უკავშირდებიან რომელიმე აქტანტს (პერიფერიულს), ზმნას უცვლიან თუ უმატებენ სემანტიკურ ნიუანსსაც (მაგალითები იხილეთ ზემოთ შესაბამის ქვეთავებში): **1.** ლოკატივმა შეიძლება აქტანტის გარეშე დაუმატოს ლოკატიური შინაარსი; **2.** აბლატივმა – არასივრცობრივი და არადროითი მნიშვნელობები, ინსტრუმენტი, „სრულიად, მთლიანად, სავსებით“ ნიუანსი „განადგურებისა“ და „დასრულების“ ზმნებს; **3.** ტერმინატივმა შეიძლება დააზუსტოს მიმართულება ან ვინმეს/რამის წინაშე ყოფნა, უჩვენოს მიზანი ან მიზეზი; **4.** კომიტატივმა კი შეიძლება გამოხატოს რეციპროკისა და ლოკაციის გარდა აბილიტატიური მნიშვნელობაც. ამ თვალსაზრისით, აღნიშნული ოთხი სივრცობრივი პრეფიქსი დერივაციას უნდა მივაკუთვნოთ. სინტაქსური კავშირის დამყარების თვალსაზრისით (შეთანხმება/კონკორდი)

¹²⁸ შუმერულში და ბევრ სხვა ენაში, R პრიმიტივი და ირიბი დამატება ერთი და იგივე აქტანტია, მაგრამ, რა თქმა უნდა, ამგვარი გაიგივება არ არის უნივერსალური ყველა ენისათვის.

არათანმიდმევრულ სურათს გვიჩვენებენ,¹²⁹ რაც მიუთითებს ტენდენციას დერივაციულობისაკენ.

სივრცობრივი პრეფიქსები ოპოზიციურობის თვალსაზრისით ქმნიან პრივატულ (და არა ეკვიპოლენტურ) ოპოზიციას, რაც დერივაციისათვის არის დამახასიათებელი. ამოსავალ ზმნურ ლექსემას ემატება ახალი ნიუანსი (ან უბრალოდ პერიფერიული აქტანტი თუ გარემოება).

ზემოგანხილული ცხრილის სახით ამგვარად შეგვიძლია წარმოვადგინოთ:

ცხრილი № 7 სივრცობრივი პრეფიქსების ფლექსიურობა-დერივაციულობა

	დატივი	კომიტატივი	აბლატივი	ტერმინატივი	ლოკატივი
1. სინტაქსური კავშირის დამყარება	+	+/-	+/-	+/-	+/-
2. თანახმარება ერთ სიტყვაფორმაში	+	+	+/-	+/-	+
3. სემანტიკური არამრავალფეროვნება	+	-	-	-	-
4. ობლიგატორულობა	+	+/-	+/-	+/-	+/-
5. ეკვიპოლენტური ოპოზიცია	+	-	+/-	+/-	-

„+“ ნიშნით აღინიშნება ტენდენცია ფლექსიურობისაკენ, ხოლო „-“ ნიშნით – დერივაციულობისაკენ. როდესაც უჯრაში მოცემულია ერთდროულად როგორც „+“, ასევე „-“, მაშინ კონტექსტის მიხედვით შეიძლება ან ერთი მახასიათებელი გამოვლინდეს, ან კიდევ – მეორე. მაგ., სინტაქსური კავშირის დამყარება ყველა სივრცობრივ პრეფიქსს შეუძლია, მაგრამ არა ყოველთვის: როდესაც ზმნას სემანტიკას უცვლის, მაშინ, რა თქმა უნდა, შესაბამისი აქტანტი არ მოიპოვება წინადადებაში (ამ მხრივ, მხოლოდ ირიბი დამატების (resp. დატივის) მაჩვენებელი გამოირჩევა – ყოველთვის აღნიშნავს შესაბამის სინტაქსურ ფუნქციას). აბლატივი და ტერმინატივი ურთიერთგამომრიცხავია ერთ ზმნურ სიტყვაფორმაში, მაგრამ თანახმარება სხვა სივრცობრივ პრეფიქსებთან (ამიტომ აქვს მიწერილი როგორც „+“, ასევე „-“). სემანტიკური არამრავალფეროვნება გულისხმობს, რომ ირიბი დამატების მაჩვენებელი გამოხატავს მხოლოდ სხვადასხვა სემანტიკურ როლს, მაგრამ არ უცვლის ზმნას შინაარსს, განსხვავებით სხვა სივრცობრივი პრეფიქსებისაგან. ობლიგატორულობით კი ხასიათდება მხო-

¹²⁹ ტექსტებში სივრცობრივი პრეფიქსებისა და შესაბამისი სახელური ფრაზების რაოდენობრივი თვალსაზრისით განაწილების შესახებ იხ. გრეგის ნაშრომი (გრეგი 1973).

ლოდ ირიბი დამატების გამომხატველი პრეფიქსი: სხვა სივრცობრივი პრეფიქსები მაშინაც კი არ ვლინდება ყოველთვის, როდესაც შესაბამისი ბრუნვით გამოხატული სახელური ფრაზა მოგვეპოვება წინადადებაში. აბლატივი და ტერმინატივი ერთმანეთთან ქმნიან ეკვიპოლენტურ ოპოზიციას, მაგრამ სხვა სივრცობრივ პრეფიქსებთან მიმართებით კი – პრივატულ ოპოზიციას, ამიტომ აღინიშნება როგორც „+“, ასევე „-“ ნიშნებით).

მოცემული კრიტერიუმების მიხედვით, სივრცობრივი პრეფიქსები არ განეკუთვნებიან პროტოტიპურ დერივატემებს, მაგრამ ფლექსიურობის ორ მთავარ კრიტერიუმს (ობლიგატორულობასა და ერთ სიტყვაფორმაში ურთიერთგამომრიცხაობას ვერ აკმაყოფილებენ) და ამიტომ ისინი უნდა გავაერთიანოთ დერივაციულ კატეგორიებში.

4.6 სივრცობრივი პრეფიქსების აპლიკატიურობის საკითხი

ზოგიერთი თანამედროვე მკვლევარი მიიჩნევს, რომ სივრცობრივი პრეფიქსები გამოხატავენ აპლიკატივს (სმითი 2010; ნემელსკი 2017). აქედან გამომდინარე, შუმერულს მოეპოვება ექვსი აპლიკატიური გრამატიკული მნიშვნელობა: ბენეფაქტივი, კომიტატივი, მიზანი (goal; resp. ტერმინატივი), წყარო (source; resp. აბლატივი), ინსტრუმენტი, ლოკატივი (სმითი 2010: 83). ასევე მიუთითებენ, რომ სივრცობრივი პრეფიქსები ვალენტობის მატების საშუალებას წარმოადგენენ (ნემელსკი 2017: 35, 39).

თუ სივრცობრივ პრეფიქსებს მივიჩნევთ აპლიკატივის გამომხატველ მორფემებად, მაშინ ორივე ავტორი ჩამოთვლის იმ მახასიათებლებს, რომლითაც განსხვავდებიან სხვა ენების აპლიკატივისაგან: აპლიკატიურ მნიშვნელობათა დიდი რაოდენობა, სახელური ფრაზა არ მარკირდება აბსოლუტიური ბრუნვით: გამოხატულია ირიბი ბრუნვებით, ერთსა და იმავე ზმნურ სიტყვაფორმაში ერთზე მეტი აპლიკატიური მაჩვენებელი შეიძლება გამოვლინდეს (მაგრამ მხოლოდ პირველი მათგანი მიიჩნევა ცენტრალურ (core) აქტანტად, ხოლო სხვა სივრცობრივი პრეფიქსები გამოხატავენ პერიფერიულ აქტანტებს), არ პასივიზდება სივრცობრივი პრეფიქსებით გამოხატული აქტანტები (სმითი 2010: 81-82; ნემელსკი 2017: 46, 48).

აპლიკაციის მახასიათებლები უნივერსალური მახასიათებლები შეიძლება განვიხილოთ სემანტიკურად, სინტაქსურად და მორფოლოგიურად. სემანტიკური როლები, რომლებსაც აპლიკაცივი გამოხატავს (იხ. თავი I), შეიძლება იყოს ბენეფაქტივი, ლოკატივი, ინსტრუმენტი, კომიტატივი და ა. შ. აქედან გამომდინარე, შუმერული სივრცობრივი პრეფიქსები აკმაყოფილებენ სემანტიკურ კრიტერიუმს.

სინტაქსური თვალსაზრისით, აპლიკაცივი უნდა იყოს ვალენტობის მომმატებელი საშუალება. როგორც ეს დასტურდება პროტოტიპურ შემთხვევებში (ბანტუ და ავსტრონეზიური ენები, *inter alia*): ფაკულტატიური უბრალო დამატება აპლიკაცივიზაციის შემდეგ იკავებს პირდაპირი ან პირველადი დამატების ფუნქციას; ხოლო სხვა შემთხვევებში შესაძლებელია პირდაპირი დამატების ნაცვლად დაიკავოს ირიბი ან მეორეული დამატების ადგილი; ორივე შემთხვევაში ამოსავალ წინადადებასთან შედარებით მივიღებთ ერთით მეტ ცენტრალურ (*core*) აქტანტს, ანუ ზმნის ვალენტობა გაიზრდება ერთით. შუმერულის შემთხვევაში, როგორც ზემოთ ვნახეთ (ქვეთავები 4.2.6; 4.4), სივრცობრივ პრეფიქსთაგან ვალენტობის მომმატებელი საშუალებაა ირიბი დამატება (*resp.* R გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივი; სემანტიკურად – რეციპიენტი, ბენეფაქტივი, ადრესატი, მიზანი): დატიური ბრუნვით სახელურ ფრაზაში და $\{n\}/\{r\}/\{\emptyset\}^{130} + \{a\}$ (პირის ნიშანი + R-ის გამომხატველი პრეფიქსი) აფიქსთა მიმდევრობით ზმნაში გამოიხატება ირიბი დამატება, რომელიც, განმარტების თანახმად, წარმოადგენს ცენტრალურ აქტანტს. ოღონდ, ზემოგანხილული დატიურ დაწინაურების გარდა, არ არსებობს ფაკულტატიური უბრალო დამატება, რომელიც დაწინაურდება და დაიკავებს ირიბი დამატების ადგილს (ზოგიერთი გამონაკლისის გარდა; იხ. ქვეთავი 4.3.6). მისგან განსხვავებით, კომიტატივი, ტერმინატივი, აბლატივი და ლოკატივი ვერ უმატებენ ვალენტობას (როგორც ეს ზემოთ ვნახეთ, ქვეთავ 4.4-ში), რადგანაც ისინი წარმოადგენენ უბრალო დამატებას, ანუ უნდა განვიხილოთ როგორც პერიფერიული აქტანტების სახეობები. არ დასტურდება ისეთი ფაკულტატიური თუ ობლიგატორული პერიფერიული აქტანტები, რომელთა დაწინაურებითაც მიიღება სივრცობრივი პრეფიქსებით (გარდა R გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივისა) გამოხატული აქტანტები. აქედან გამომდინარე, თუ მოცემული მორფემები არ უკავშირ-

¹³⁰ { -} ა. იაგერსმას მიხედვით.

დება ვალენტობის მატებას, მაშინ არ უნდა მივიჩნიოთ სივრცობრივი პრეფიქსები აპლიკატივის (თუნდაც არაპროტოტიპურის) გამომხატველად.

რა თქმა უნდა, მართებულია ე. სმითისა და პ. ნემელსკის ზემოჩამოთვლილი შენიშვნები პროტოტიპური აპლიკატივისაგან სივრცობრივი პრეფიქსების განსხვავების შესახებ, მაგრამ ის კრიტერიუმები, რომელთა საშუალებითაც გამოვყოფთ აპლიკატივს, არ არის იერარქიულად დალაგებული. უპირველეს ყოვლისა, აუცილებელია, რომ მძლავრ კრიტერიუმად მივიჩნიოთ სინტაქსური მახასიათებლები: აუცილებელია, რომ აპლიკატივმა აჩვენოს სინტაქსური დაწინაურება; ვალენტობის მატება, ამ თვალსაზრისით, ობლიგატორულია. თუ მორფოლოგიურადაც არის გამოხატული (აფიქსური ან სხვა მორფოლოგიური მარკერი) და ქმნის აპლიკატივის გრამატიკულ კატეგორიას, მაშინ ისინი უნდა იკავებდნენ ერთსა და იმავე რანგს. რა თქმა უნდა, თეორიულად შესაძლებელია, რომ ერთდროულად გამოვლინდნენ და, მაგალითად, ზმნამ ერთდროულად გამოხატოს ბენეფაქტივი და ინსტრუმენტი, მაგრამ ცენტრალური აქტანტი უნდა იყოს ერთ-ერთი მათგანი, ხოლო მეორე – აუცილებლად პერიფერიული. თითქოს ასეც გამოიხატება შუმერულში, რადგანაც, კრეხერის კანონის თანახმად, მხოლოდ ძირისგან უკიდურესად დაშორებულ სივრცობრივ პრეფიქსს უკავშირდება პირის/კლასის ინიციალური ნიშანი და სხვა სივრცობრივი პრეფიქსები მის გარეშე გამოიხატებიან; მაგრამ თუ არცერთი სინტაქსური ტესტი არ უჭერს მას მხარს (იხ. ქვეთავი 4.4), რომ კომიტატივი, ტერმინატივი, აბლატივი და ლოკატივი არ არიან ცენტრალური (პირდაპირი ან ირიბი დამატება) აქტანტები, მაშინ მხოლოდ პირის/კლასის ნიშანი ვერ გადაწყვეტს სინტაქსური ფუნქციის პრობლემას: უბრალოდ დამატებაც შეიძლება შეუთანხმდეს ზმნას და გამოიხატოს პირის/კლასის მარკერთაგ.

როგორც ზემოთ ვნახეთ (იხ. ქვეთავი 4.5), სივრცობრივი პრეფიქსები უნდა მივიჩნიოთ დერივატემებად და არა – გრამემებად და, ამასთანავე, რადგანაც ისინი ერთდროულად ვლინდებიან ერთსა და იმავე ზმნურ სიტყვაფორმაში, ამიტომ მათ ერთ გრამატიკულ კატეგორიაში ვერ გავაერთიანებთ.

ზოგადად, აპლიკატიურობის დასაკმაყოფილებლად სემანტიკური როლები იმდენად მრავალფეროვანია, რომ არ უნდა მივიჩნიოთ ობლიგატორულ კრიტერიუმად

ამგვარი კატეგორიის გამოსაყოფად. ერთადერთი ობლიგატორული კრიტერიუმი უნდა იყოს ვალენტობის კლება-მატება და ყოველი კონკრეტული ენისათვის უნდა დავადგინოთ ის სინტაქსური ტესტები, რომლის საშუალებითაც შესაძლებელია ცენტრალური (core) და პერიფერიული აქტანტების ერთმანეთისაგან გამიჯვნა. ამის შემდეგ უნდა დადგინდეს აპლიკატივაზციის შედეგად მიღებული პირდაპირი/პირველადი დამატება თუ ირიბი/მეორეული დამატება და ასევე უნდა გამოვარკვიოთ ამოსავალი კონსტრუქცია შეიცავს თუ არა ფაკულტატიურ უბრალო დამატებას.

ამგვარად, შუმეროლოგიის განვითარების მოცემულ ეტაპზე შუმერულისთვის უნდა გამოვყოთ აპლიკატივის მხოლოდ ერთი ტიპი: ბენეფაქტიური აპლიკატივი, რომლისთვისაც, რამდენიმე გამონაკლისის გარდა (იხ. ქვეთავი 4.3.6 დატიური დაწინაურების შესახებ), არ არსებობს ამოსავალი კონსტრუქცია ფაკულტატიური უბრალო დამატებით, რომლისგანაც აქტანტური დერივაციით მივიღებდით აპლიკატიურ კონსტრუქციას. ამის გათვალისწინებით (და რომ მიღებულ კონსტრუქციაში ბენეფაქტივი გამოიხატება ირიბი დამატებით), შუმერულში წარმოდგენილია არაპროტოტიპური აპლიკატივი.

4.7 დასკვნა

IV თავში განვიხილეთ სივრცობრივი პრეფიქსების (ლოკატივი, აბლატივი, ტერმინატივი, კომიტატივი და დატივი) მორფოლოგიური, სინტაქსური და სემანტიკური (სემანტიკური როლები) მახასიათებლები როგორც ტრადიციული, ასევე თანამედროვე შუმეროლოგიური ლიტერატურის მიხედვით, რაზეც დავაფუძნეთ შემდეგი მსჯელობა მათი სინტაქსური ფუნქციების შესახებ სინტაქსური ტესტების მიხედვით (რელატივიზაცია, რეფლექსივიზაცია, კოორდინაცია, კაუზაცია). აქედან გამომდინარე, შემდგომისდაგვარად გამოვარკვიეთ მათი კავშირი ვალენტობასა (და აპლიკატივიზაციასთან) და მათი ფლექსიურობა-დერივაციულობის საკითხი; დასკვნები პუნქტებად შეგვიძლია ჩამოვწეროთ:

1. რელატივიზაცია არ გამოდგება სინტაქსური ფუნქციების დასადგენ ტესტად, რადგანაც შესაძლებელია წინადადების ყველა წევრის რელატივიზება;

2. რეფლექსივიზაცია სუსტი ტესტია: ძირითადად პაციენსს/თემას (resp. P, T) გამოხატავს, მაგრამ შესაძლებელია შეგვხვდეს აგენსის (resp. A) ფუნქციითაც; ირიბი რეფლექსივი გამოხატავს აგენსისა და რეციპიენტის/ბენეფაქტივის რეფერენციულ იდენტიფიკაციას (resp. კორეფერენტულობას);
3. კოორდინაცია არ გამოდგება სინტაქსური ფუნქციების დასადგენად, რადგან შესაძლებელია წინადადების ყველა წევრის კოორდინაცია;
4. აქტანტური დერივაციის (საშუალო გვარი/პასივი; ბენეფაქტიური კონსტრუქცია; კაუზატივი?) ტესტებით გამოყოფილი სინტაქსური ფუნქციები ემთხვევა ტრადიციულად გამოყოფილ პირდაპირ დამატებასა და ირიბ დამატებას; აქედან გამომდინარე, შეგვიძლია დავადგინოთ შესაბამისობა გრამატიკულ-სემანტიკურ პრიმიტივებსა და სინტაქსურ ფუნქციებს შორის: P/T – პირდაპირი დამატება, R – ირიბი დამატება;
5. R გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივი და ის აქტანტები, რომლებიც მორფოლოგიურად მარკირდებიან იმავე მორფემით ($\{n-\}/\{r-\}/\{\emptyset-\}^{131} + \{a-\}$ – პირის ნიშანი + R-ის გამომხატველი პრეფიქსი), უნდა მივიჩნიოთ ირიბ დამატებად მორფოლოგიური მარკირების, სემანტიკური როლისა (რეციპიენტი, ბენეფაქტივი, ადრესატი და ექსპერიენცერი) და დატიური დაწინაურების საფუძველზე. ირიბი დამატება მორფოლოგიური თვალსაზრისით ფლექსიას წარმოადგენს;
6. სხვა სივრცობრივი პრეფიქსები (და მათთან დაკავშირებული ინიციალური პირის ნიშანი) უნდა მივიჩნიოთ უბრალო და არა ირიბ დამატებად, რადგან არ მარკირდებიან R-ის მსგავსად, ტენდენციას იჩენენ დერივაციულობისაკენ (მორფოლოგიური თვალსაზრისით), ზოგიერთი მათგანი დატიური დაწინაურებით უჩვენებს, რომ სინტაქსურ ფუნქციათა იერარქიაში ირიბ დამატებაზე ქვემოთ დგანან;
7. ლოკატივის მაჩვენებელი უნდა მივიჩნიოთ გარემოების გამომხატველად, რადგან, მორფოლოგიური თვალსაზრისით, არასდროს არ უთავსდება ინიციალური პირის პრეფიქსს.

III თავში განხილულ სივრცობრივ პრეფიქსთა ანალიზს ერთი დიდი დაბრკოლება ახლავს თან: ნებისმიერი სინტაქსური კონსტრუქციის განხილვისას აუცილებე-

¹³¹ { -} ა. იაგერსმას მიხედვით.

ლია მიმართების დადგენა ამოსავალ კონსტრუქციასა და სინტაქსური დერივაციით მიღებულ კონსტრუქციას შორის, ამიტომ ნათლად უნდა აღიწეროს ჯერ ამოსავალი კონსტრუქცია, შემდეგ – ნაწარმოები კონსტრუქცია, ბოლოს კი უნდა ვუჩვენოთ განსხვავებები ამ ორ კონსტრუქციას შორის. ამისათვის აუცილებელია პროტოტიპური მაგალითების მოხმობა, რაც გულისხმობს, რომ ამოსავალ და ნაწარმოებ კონსტრუქციებს შორის უნდა იყოს მინიმალური მორფოლოგიური მარკირების, სინტაქსური მონაცვლეობებისა და სემანტიკური (როგორც გრამატიკული, ასევე ლექსიკური სემანტიკა) თვალსაზრისით, მაგრამ ხშირად შეუძლებელი ხდება ამგვარი ნიმუშების დაძებნა და ამიტომაც ხდება, რომ ზოგიერთი შუმეროლოგი ამგვარი მონაცვლეობების საჩვენებლად ან ხელოვნურად შექმნილ მაგალითებს იშველიებს ან უკეთეს შემთხვევაში არაპროტოტიპური ნიმუშებით კმაყოფილდება.

მკვდარი ენის ანალიზისას მკვლევარი ვერ გაეცევა ამგვარ ნაკლოვანებებს.

თავი V

ვალენტობათა ამოსავალი და სინტაქსური ალტერნაციით მიღებული მოდელები

5.1 ზოგადი

არსებობს სულ რამდენიმე ნაშრომი, რომლებიც მეტ-ნაკლებად შეეხებიან ზემო-რული ენის გარდამავლობისა და ვალენტობის საკითხებს (დიაკონოვი 1979: 25; ჰუბერი 1996: 182, 184; იოსიკავა 1993: 207-214; ზოიომი 1999: 233; მიხალოვსკი 2004: 39; კარაჰასი 2008; კარაჰასი 2009; კარაჰასი 2010; იაგერსმა 2010: 293, 302-303, 308), მაგრამ არცერთი მათგანი არ გადათვლის ვალენტობისა და გარდამავლობის თეორიულად შესაძლებელ და დადასტურებულ კომბინაციებს (ა. იაგერსმას გარდა) და ან მხოლოდ გაკვრით ეხებიან ამ საკითხს, ან კიდევ იმდენად მოკლედ შენიშნავენ, რომ შეუძლებელია დავინახოთ ის სისტემა, რომელსაც აქტანტები ქმნიან (ამოსავალი და აქტანტური დერივაციით მიღებული კონსტრუქციები და მიმართებები ამ კონსტრუქციებს შორის) ზემოერულ ენაში.

ამ თავის მიზანია, წარმოვაჩინოთ ურთიერთმიმართება როგორც სემანტიკურ, ასევე სინტაქსურ ვალენტობებს შორის: როგორ აისახება (mapping) კონკრეტულ ზმნასთან დაკავშირებული სემანტიკური როლები სინტაქსურ ფუნქციებში, როგორ უკავშირდება ორივე მათგანი გრამატიკულ-სემანტიკურ პრიმიტივებსა და ალტერნაციებისა თუ სინტაქსური დერივაციის დროს როგორ იცვლება მიმართებები მათ შორის, გამოვთვალოთ თეორიულად შესაძლებელი კომბინაციები და მივუთითოთ რეალურად დადასტურებული და დაუდასტურებელი მოდელების შესახებ.

ზმნური ტიპების ნაწილი არ მოიპოვება ზემოერულში: როგორც მიუთითებენ, არ დასტურდება ნასახელარი ზმნები და დასტურდება მხოლოდ ანაკუზატივები (ჰუბერი 1996: 177, 179, 182); მიუთითებენ, რომ არც ანტიპასივი დასტურდება (ჰუბერი 1996: 184; მიხალოვსკი 2004: 39).

ვალენტობა უნდა განვიხილოთ გარდამავლობასთან მიმართებით და ვუჩვენოთ დამოკიდებულება როგორც სემანტიკურ, ასევე სინტაქსურ გარდამავლობას შორის.

როგორც მითითებულია I თავში, გარდამავლობას განვსაზღვრავთ, ერთი მხრივ, A + P კონსტრუქციით (გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივების მიხედვით), აგენსის ნებითი (განზრახვითი) თუ უნებლიე ქმედებით და პაციენსზე ზემოქმედების ხარისხით (სემანტიკური როლების მიხედვით) და პირდაპირი დამატების არსებობით (სინტაქსური ფუნქციების მიხედვით).

მომდევნო ქვეთავებში განვიხილავთ ერთვალენტთან, ორვალენტთან გარდამავალ, სამვალენტთან და ორვალენტთან გარდაუვალ მოდელებს, თეორიულად შესაძლებელ კომბინაციებს სემანტიკური როლების (აგენსი, პაციენსი, თემა, რეციპიენტი, ბენეფიკტივი, ადრესატი, მიზანი, სტიმული, ექსპერიენცერი), გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივებისა (S, A, P, T, R) და სინტაქსურის ფუნქციების (ქვემდებარე, პირდაპირი დამატება, ირიბი დამატება, უბრალო დამატება) მიხედვით.

ამგვარ კომბინაციებს წარმოვადგენთ სინტაქსური ფუნქციების იერარქიასთან მიმართებით:

ცხრილი № 8 სინტაქსურ ფუნქციათა იერარქია

ქვემდებარე პირდაპირი დამატება ირიბი დამატება უბრალო დამატება პოსესორი გარემოება

მოცემულ ცხრილში სინტაქსური ფუნქციები დალაგებულია ზოგადტიპოლოგიური სინტაქსური **პრივილეგირებულობის** გათვალისწინებით (იკლებს მარცხნიდან მარჯვნივ). ამ იერარქიის მიხედვით, გარემოებისა და უბრალო დამატების გასამიჯნავად ვიყენებთ სინტაქსური დაწინაურების ერთ-ერთ მთავარ კრიტერიუმს: თუ წინადადების მოცემული წევრი დაწინაურდება და ირიბი ან პირდაპირი დამატების ფუნქციას შეასრულებს, მაშინ მას განვიხილავთ როგორც უბრალო დამატებას, წინააღმდეგ შემთხვევაში – როგორც გარემოებას.

მოცემულ თავში უნდა წარმოვაჩინოთ გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივების შემდეგი ტიპის კომბინაციები: A + P, A + T + R, S, S + R; და მათი მიმართება როგორც სემანტიკურ როლებთან (აგენსი + პაციენსი, აგენსი + თემა + რეციპიენტი/ბენეფიკტივი, თემა + რეციპიენტი/ბენეფიკტივი და ა. შ.), ასევე სინტაქსურ ფუნქციებთან (ქვემდებარე + პირდაპირი დამატება, ქვემდებარე + ირიბი დამატება, ქვემდებარე + პირდაპირი დამატება + ირიბი დამატება და ა. შ.). აქედან გამომდინარე, გრამატიკულ-სემან-

ტიკურ პრიმიტივებს განვიხილავთ როგორც შუალედურ რგოლს სემანტიკასა და სინტაქსს შორის.

5.2 ქვემდებარის სინტაქსური ტესტები

წინა თავში განვიხილეთ სინტაქსურ ფუნქციათა დამდგენი ტესტები (behavioral properties), მაგრამ ძირითადად გამოვარკვეეთ პირდაპირი და ირიბი დამატება. გაირკვა, რომ კოორდინაცია და რელატივიზაცია შუმერულისთვის არადირებული ტესტებია, რადგანაც წინადადების არცერთ წევრზე არ ვრცელდება შეზღუდვა. ღირებულ ტესტებად შეგვიძლია მივიჩნიოთ აქტანტური დერივაცია (პასივიზაცია, კაუზაცია), რეფლექსივიზაცია და იმპერატიული კონსტრუქცია. ამათგან უფრო მძლავრი მაჩვენებელია აქტანტური დერივაცია: პასივიზაციის შედეგად მიღებულ გარდაუვალ კონსტრუქციაში წარმოდგენილი ერთადერთი აქტანტი აუცილებლად ქვემდებარე იქნება (P S) – ანუ S პრიმიტივი გამოხატავს ერთვალენტიანი ზმნის ქვემდებარეს, ხოლო კაუზაციის შედეგად მიღებულ კონსტრუქციაში (S P) წარმოდგენილია საპირისპირო პორცესი.¹³² იმპერატიული კონსტრუქცია და რეფლექსივიზაცია შედარებით სუსტი ტესტებია, რადგანაც უფრო მეტად ორიენტირებულია სემანტიკურ როლებზე და ამასთანავე ყველა ტიპის კონსტრუქციას არც მოეპოვება (მაგ., გარდაუვალ ერთვალენტიანებს, სტატიკურ ზმნებსა და ა. შ.; იხ. ქვეთავი 4.3.3).

პასივიზაცია შუმერულში არ არის პროტოტიპური (ისეთი, როგორც მოგვეპოვება ლათინურსა და ინგლისურში), მაგრამ მაინც ასახავს P S მონაცვლეობის ტიპს, როდესაც გარდამავალი ზმნის პირდაპირი დამატება წინაურდება გარდაუვალი ზმნის ქვემდებარის ფუნქციამდე, ხოლო გარდამავალი ზმნის ქვემდებარე საერთოდ არ არის აქტანტურ სტრუქტურაში წარმოდგენილი:

¹³² ამგვარ სინტაქსურ ალტერნატივებში მინიმუმამდეა დაყვანილი სხვაობა პასივსა და ანტიკაუზატივს შორის. შუმერულში P S მონაცვლეობას უნდა ეწოდოს პასივიზაცია თუ ანტიკაუზაცია (resp. დეკაუზაცია), ანალიზზე არ აისახება: ამგვარი მონაცვლეობის შედეგი პაციენსი/თემა აუცილებლად გარდაუვალი ზმნის ქვემდებარე იქნება.

(1) პასივიზაცია

a. ამოსავალი ორვალენტური კონსტრუქცია

e ₂	du ₃ -du ₃ -a-ni	mu-un-gul-gul
e	du-du=ani=∅	mu-n-gul-gul-∅
სახლი	შენება~RDP=3SG.H.POSS=ABS	VENT-3SG.H.A-განადგურება~RDP-3SG.P

„მან განადგურა მისი კარგად ნაშენები სახლი“. (The debate between Bird and Fish (c.5.3.5), line c535.107)

b. ნაწარმოები ერთვალენტური კონსტრუქცია

me-na	ba-gul-e
mena	ba-gul-e
როდის	PASS-განადგურება-3SG.S

„რამდენი ხანია, რაც განადგურებულია?“ (The lament for Eridug (c.2.2.6), line c226.1.C.K.28)

კაუზაცია (როგორც 4.3.5 ქვეთავში ითქვა) ზმნაში არ არის მარკირებული და მხოლოდ აქტანტების მატებით შეიძლება გამოვარკვიოთ აქტანტთა სინტაქსური მონაცვლეობა: S P, ანუ ამოსავალი კონსტრუქციის გარდაუვალი ერთვალენტური ზმნის ქვემდებარე მიღებულ კონსტრუქციაში (გარდამავალი ორვალენტური ზმნა) გარდაიქმნება პირდაპირ დამატებად:

(2) კაუზაცია

a. ამოსავალი ერთვალენტური კონსტრუქცია

lu ₂	a ₂ -nun-na	sa -zu-še ₃	i ₃ -gub
lu	anun=ak=∅	sa =zu=še	i-gub-∅
კაცი	საწყობი=GEN=ABS	თავი=2SG.POSS=TERM	NEUT-დგომა-3SG.S

„საწყობის კაცი შენ წინაშე დგას“. (The debate between Winter and Summer (c.5.3.3), line c533.201)

b. ნაწარმოები ორვალენტური კონსტრუქცია

abzu	eridug ^{ki} -ga	ᵈen-ki-ka ₃ -še ₃	kug
abzu	eridug=a	enkik=ak=še	kug
აბზუ	ერიდუ=LOC	ენკი=GEN=TERM	მბრწყინავი
ᵈinana-ke ₄	iri ₃ -ni	dili	mu-un-gub
inana=ak=e	iri=ani=∅	dili	mu-n-gub-∅
ინანა=GEN=ERG	ფეხი=3SG.H.POSS=ABS	მარტო	VENT-3SG.H.A-დგომა-3SG.P

„წმინდა ინანამ მარტომ მიმართა თავისი ნაბიჯები ექის აბუსკენ ერიდუში“. (Inana and Enki (c.1.3.1), line c131.B.7-8)

რეფლექსიური ნაცვალსახელით გამოხატული აქტანტი უნდა იყოს პირდაპირი დამატება, ხოლო აქტანტი, რომლის კორეფერენტულიც არის ეს ნაცვალსახელი, ქვემდებარე:

(3) რეფლექსიური კონსტრუქცია

ni ₂ -ur ₂ -4	šakkan ₂ -ke ₄	ni ₂
ni urlimmu	šakkan=ak=e	ni=∅
ოთხფეხა.არსება	შაქანი=GEN=ERG	3SG.REFL=ABS
nu-mu-ni-ib-te-en-te-en		
nu=mu-ni-b-ten-ten-∅		
NEG=VENT-LOC-3SG.N.A-ჩაქრობა~RDP-3SG.P		

„შაქანის ოთხფეხა არსებები ვერ მშვიდდებოდნენ“. (The lament for Sumer and Urim (c.2.2.3), line c223.C.132)

იმპერატიული კონსტრუქციის ის წევრი, რომელიც ბრძანების ადრესატია, წარმოადგენს ქვემდებარეს:

(4) იმპერატიული კონსტრუქცია

ama ₅ - u ₁₀	du ₃ -ma-ab
emi= u	du-mu-∅-a-b
ქალის.საცხოვრებელი=1SG.POSS	აღმართვა-VENT-1SG-R-3SG.N.P

„ხელახლა ამიშენე ჩემი ქალების საცხოვრებელი!“ (The lament for Nibru (c.2.2.4), line c224.M.188)

მოცემული ტესტებით ცალსახად ირკვევა ქვემდებარის სინტაქსური ფუნქცია. შედეგი შეესაბამება ტრადიციულ შუმეროლოგიაში დადგენილ სინტაქსურ ფუნქციებს: ერგატიული ბრუნვით გამოიხატება გარდამავალი ზმნის (როგორც ორ-, ასევე სამვალენტიანი) ქვემდებარე, ხოლო გარდაუვალ ზმნას ნომინატიური ბრუნვით უკავშირდება; ზმნაში კი ფინალური პირის ნიშნებით გამოიხატება პერფექტივში, ხოლო იმპერფექტივში – სუფიქსური პირის ნიშნებით.

5.3 კონსტრუქციათა ტიპები – ვალენტობისა და გარდამავლობის კომბინაციები

5.3.1 ერთვალენტიანი გარდაუვალი კონსტრუქცია

ერთვალენტიან გარდაუვალ ზმნას უკავშირდება ერთადერთი გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივი, რომელიც შეიძლება იყოს როგორც აგენსი, ასევე თემა ან პა-

ციენსი. როგორც 5.2 ქვეთავში ვაჩვენეთ, გარდაუვალ ზმნასთან დაკავშირებული აბ-სოლუტივში მდგარი სახელური ფრაზა დატვირთულია ქვემდებარის ფუნქციით.

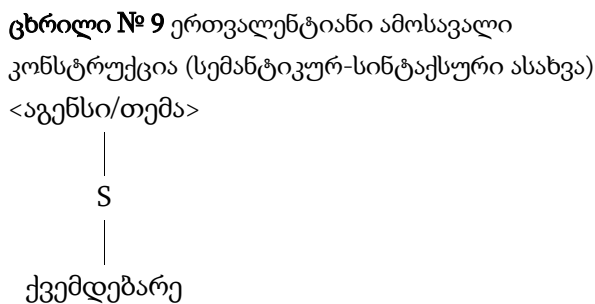
ერთვალენტიანი კონსტრუქცია შეიძლება იყოს ორი ტიპის: ამოსავალი ერთვალენტიანი და ორვალენტიანი გარდამავალი ზმნის პასივიზაციით მიღებული.

- (5) a. ამოსავალი ერთვალენტიანი (დინამიკური)
^d nu-nam-nir		i ₃ - en
nunamnir=∅		i- en-∅
ნუნამნირი=ABS		NEUT-სვლა-3SG.S
- „ნუნამნირი წავიდა“. (Enlil and Ninlil (c.1.2.1), line c121.64)

- (5) b. ამოსავალი ერთვალენტიანი (სტატიკური)
lugal- u ₁₀	^d en-ki	i ₃ -gub-be ₂ -en
lugal= u	enki=∅	i-gub-en
მეფე=1SG.POSS	ენქი=ABS	NEUT-დგომა-1SG.S
- „ენქი, ჩემო ბატონო, შენს სამსახურში ვარ“. (Inana and Enki (c.1.3.1), line c131.H.174)

(5a) წინადადებაში მოცემული მოძრაობის გამომხატველ ზმნას, რომლის ქვემდებარეც სემანტიკურად ხასიათდება როგორც აგენსის, ასევე თემის მახასიათებლებით (მოქმედებს როგორც აგენსი და გადაადგილდება როგორც თემა). ამისგან განსხვავებით, (5b)-ში წარმოდგენილია სტატიკური ზმნა, რომელიც მხოლოდ და მხოლოდ თემის მახასიათებლებით გამოირჩევა.

პროტოტიპური ერთვალენტიანი კონსტრუქცია სემანტიკური როლისა და მისი სინტაქსურ ფუნქციად და გრამატიკულ-სემანტიკურ პრიმიტივად ასახვის სქემა შეგვიძლია ამგვარად წარმოვადგინოთ (ცხრილ 2-ში გამოხატულია სამივე დონის შესაბამისობა):

მეორე ტიპის ერთვალენტიან კონსტრუქციაში (პასივიზაციით მიღებული) ქვემდებარის შესაბამისი სემანტიკური როლი არის პაციენსი ან თემა. ეს დამოკიდებულია

ამოსავალი ორვალენტიანი კონსტრუქციის პირდაპირი დამატების სემანტიკურ როლზე. გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივებით პასივიზაცია ამგვარად შეგვიძლია გამოვსახოთ: (A + P)_{pass} S.

- (6) ალტერნაცია ორვალენტიანი ერთვალენტიანი
- a. ამოსავალი ორვალენტიანი კონსტრუქცია (სემანტიკური როლები – აგენსი, პაციენსი)
gud-dam-e	[...]šar ₂ -ra	^{is} tukul-a-na
gudam=e	šar-a=∅	tukul=ani=a
გუდამი=ERG	ბევრი.ყოფნა-NMLZ=ABS	იარაღი=3SG.H.POSS=LOC
mu-ni-in-ug ₇		
mu-ni-n-uš-∅		
VENT-LOC-3SG.H.A-კვლა.PL-3SG.P		
- „გუდამმა ბევრი დახოცა თავისი გურზით“. (Inana and Gudam (c.1.3.4), line c134.C.22-23)
- b. დერივაციით მიღებული ერთვალენტიანი კონსტრუქცია (სემანტიკური როლი – პაციენსი)
unug ^{ki} -ga	lu ₂	ba-uš ₂
unug=a	lu=∅	ba-uš-∅
ურუქი=LOC	კაცი=ABS	PASS-კვლა-3SG.S
- „ურუქში ხალხი იხოცება“. (Gilgameš and uwawa (Version B) (c.1.8.1.5.1), line c18151.5)
- c. ამოსავალი ორვალენტიანი კონსტრუქცია (სემანტიკური როლები – აგენსი, თემა)
dumu	^d en-il ₂ -la ₂	me
dumu	Enlil=ak=∅	me=∅
ვაჟი	ენლილი=GEN=ABS	რაობა=ABS
ki-gin ₇	mu-e-il ₂	
ki=gin	mu-e-il-∅	
მიწა=EQU	VENT-2SG.A-აწევა-3SG.P	
- „ენლილის შვილო, შენ აიღე მიწის მსგავსი ღვთაებრივი ენერგია“. (Ninurta's return to Nibru: a šir-gida to Ninurta (c.1.6.1), line c161.10)
- d. დერივაციით მიღებული ერთვალენტიანი კონსტრუქცია (სემანტიკური როლი – თემა)
kur-re	ba-il ₂
kur=e	ba-il-∅
მთა=DIR	PASS-აწევა-3SG.S
- „მთაზე ავიდა“. (A tigi to Inana (Inana E) (c.4.07.5), line c4075.A.16)

(6a)-ში ნაჩვენებია პროტოტიპური ორვალენტიანი ზმნა მასთან დაკავშირებული აქტანტებით, რომლის პასივიზაციით მიიღება მეორე ტიპის ერთვალენტიანი კონსტრუქცია. ამოსავალ ზმნაში ქვემდებარე (აგენსი) გამოხატულია ერგატიული ბრუნვით, ხოლო პირდაპირი დამატება (პაციენსი) – აბსოლუტიური ბრუნვით. (6b)-ში პასივიზაციის შედეგად მიღებულ კონსტრუქციაში არ არის წარმოდგენილი აგენსი უბ-

- b. iri-ta gi-bar-bar-re im-gin₇ im-še₃
 iri=ta gibarbara=∅ im=gin i-mu-še₃-∅
 ქალაქი=ABL ხელშუბი=ABS წვიმა=EQU NEUT-VENT-წვიმა-3SG.S
 „ქალაქიდან წვიმასავით წვიმდა ხელშუბები“. (Lugalbanda and the Anzud bird
 (c.1.8.2.2), line c1822.256)

შუმერულში ასევე არ დასტურდება ანტიპასიური დერივაცია, ანუ არ დასტურდება დერივაცია აგენსი_{erg} + პაციენსი_{abs} აგენსი_{abs} (ჰუბერი 1996: 184; მიხალოვსკი 2004: 39; იაგერსმა 2010: 303).

განხილული მაგალითებიდან ჩანს რომ ერთვალენტიანი კონსტრუქცია შეიძლება იყოს ამოსავალი ან აქტანტური დერივაციით (პასივიზაციით) მიღებული. ქვემდებარეს შეიძლება უკავშირდებოდეს ის სემანტიკური როლი, რომელსაც აქვს თემის ან აგენსისა და თემის მახასიათებლები ერთდროულად ან პაციენსი. ორივე ტიპის ერთვალენტიანი კონსტრუქცია არის ერთვალენტიანი სემანტიკურადაც (არ დასტურდება კონსტრუქცია აგენსური დამატებით) და სინტაქსურადაც.

5.3.2 ორვალენტიანი გარდამავალი კონსტრუქცია

პროტოტიპური ორვალენტიანი კონსტრუქცია გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივებით გამოიხატება როგორც A + P, რაც მიუთითებს ამ კონსტრუქციის გარდამავლობაზე: აგენსის სემანტიკური როლი აკონტროლებს ზმნით გამოხატული მოქმედების სიტუაციას (ჩანს მისი განზრახვა და ნებელობა), პაციენსზე კი ზემოქმედებენ. სინტაქსურად A შეესაბამება ქვემდებარეს, ხოლო P – პირდაპირ დამატებას. მორფოლოგიურად ქვემდებარე გამოიხატება ერგატიული ბრუნვით, ხოლო პირდაპირი დამატება – აბსოლუტიურით (სახელური ფრაზის მარკირების (flagging) მიხედვით, შუმერული ყოველთვის მორფოლოგიური ერგატიულობით ხასიათდება). ორივე მათგანი მარკირებულია ზმნაში (პირისა და კლასის ნიშნების (indexing) მიხედვით, ერგატიულობა ახასიათებს სრული ასპექტის ფორმებს; დავწრილებით იხ. ქვეთავი 2.5):

- (8) პროტოტიპური ორვალენტიანი კონსტრუქცია (აგენსი + პაციენსი)
 a. lu₂ igi-na-ke₄ ni₂
 lu igi=ani=ak=e ni =∅
 პიროვნება თვალი=3SG.H.POSS=GEN=ERG ნივთი=ABS

mu-un-ra-ra
mu-n-ra-ra-Ø

VENT-3SG.H.A-რტყმა-3SG.P

„მის წინ მდგომმა მას სატყორცნი ნივთი ესროლა“. (Dumuzid's dream (c.1.4.3), line c143.160)

პროტოტიპური ორვალენტიანი კონსტრუქცია (აგენსი + პაციენსი)

- b. ⁴inana-ke₄ iri₂ im-ma-da-an-gu₄-ud
inanak=e iri=Ø ima-da-n-gud-Ø
ინანა=ERG მორიელი=ABS VENT.MID-COM-3SG.H.A-ხტომა-3SG.P
kun-bi im-ma-da-kud
kun=bi=Ø ima-da-n-kud-Ø
კუდი=3SG.N.POSS=ABS VENT.MID-COM-3SG.H.A-ჭრა-3SG.P

„ინანამ მორიელს ფეხი დააბიჯა და კუდი მოაჭრა“. (Inana and An (c.1.3.5), line c135.D.30)

(8) მაგალითში ნაჩვენებია მოქმედების გამომხატველი ზმნები, რომლებიც აგენსის ნებელობით და პაციენსზე გადატანილ (და განცდილ) მოქმედებას გამოხატავენ. ამათგან განსხვავებით, მოიპოვება ზმნები, რომლებიც არ წარმოადგენენ სემანტიკურად ორვალენტიან პროტოტიპურ ზმნებს, მაგრამ მორფოლოგიურად (მარკირება როგორც სახელურ ფრაზაში, ასევე ზმნაში) იმავენაირად გამოიხატება, როგორც ზემოგანხილული ზმნები, ამიტომ გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივების მიხედვით უნდა ჩაიწეროს როგორც A + P, მაგრამ ამ შემთხვევაში P არა პაციენსს, არამედ თემის სემანტიკურ როლს გამოხატავს („იღებს“, „ატარებს“, „იპყრობს“ და ა. შ.):

(9) ორვალენტიანი კონსტრუქცია (აგენსი + თემა)

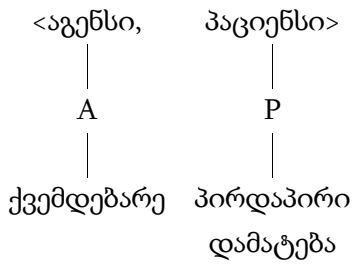
- a. geme₂ kug-du₈-a-ni
geme=e kugdu=ani=Ø
მონა.ქალი=ERG გამოსასყიდი.თანხა=3SG.H.POSS=ABS
mu-un-de₆
mu-n-de-Ø
VENT-3SG.H.A-ტარება-3SG.P

„მონა ქალმა თავისი გამოსასყიდი თანხა წამოიღო“. (Proverbs: collection 3 (c.6.1.03), line c6103.A.3.38.85)

- b. ga-ša-an-an-na-ke₄ uga^{mušen} ba-e-dab₅
inana=e uga=Ø ba-e-n-dab-Ø
ინანა=ERG ყორანი=ABS MID-LOC-3SG.H.A-დაჭერა-3SG.P
„ინანამ იქ დაიჭირა ყორანი“. (The šumunda grass (c.1.7.7), line c177.32)

სემანტიკური როლების, სინტაქსური ფუნქციებისა და გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივების ურთიერთმიმართება (resp. ასახვა) სქემატურად ასე შეიძლება ჩაიწეროს:

ცხრილი № 11 პროტოტიპური ორვალენტიანი კონსტრუქცია (სემანტიკურ-სინტაქსური ასახვა)

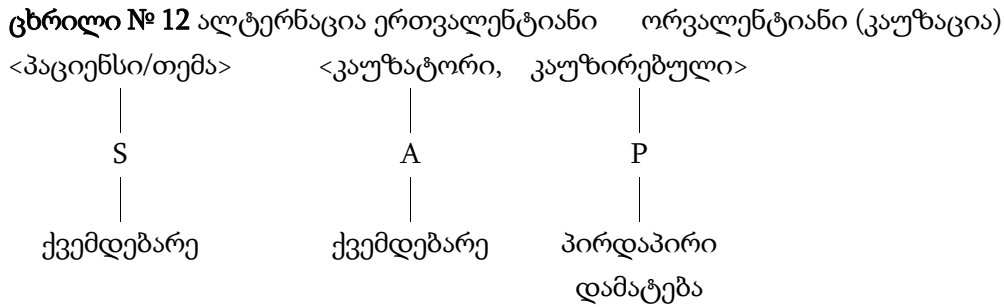

ამათ გარდა არსებობს აქტანტური დერივაციით (კაუზაციით) მიღებული ორვალენტიანი ზმნის ტიპიც; ამოსავალ ერთვალენტიანი ზმნით გამოხატულ სიტუაციაში შემოდის ახალი პარტიციპანტი – კაუზატორი, რომელიც მიღებულ ორვალენტიან კონსტრუქციაში გამოხატულია ქვემდებარით, ხოლო ამოსავალი ზმნის ქვემდებარე გამოხატება პირდაპირი დამატებით. გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივებით მონაცვლეობა ასე გამოიხატება: S + კაუზატორი A + P.

- (10) a. ამოსავალი ერთვალენტიანი კონსტრუქცია
sa -kug- al ₂	e ₂ -gal-a-na	i ₃ -nu ₂
sa ku al=∅	egal=ani=a	i-nu-∅
ამაყი=ERG	სასახლე=3SG.H.POSS=LOC	NEUT-დაწოლა-3SG.S
- „ამაყი დაწვა თავის სასახლეში“. (The death of Ur-Namma (Ur-Namma A) (c.2.4.1.1), line c2411.1.42)
- b. ნაწარმოები ორვალენტიანი კონსტრუქცია
^d en-lil ₂ -le	nam	lu ₂	abul-la-ra
Enlil=e	nam	lu	abula=ra ¹³⁴
ენლილი=ERG	ბედი	პიროვნება	კარიბჭე=DAT
da-ga-na	ba-nu ₂		
dagan=a	ba-n-nu-∅		
ოთახი=LOC	3SG.H.A-დაწოლა-3SG.P		
- „ენლილმა, როგორც კარიბჭის მცველმა, დააწვინა საძინებელ ოთახში“. (Enlil and Ninlil (c.1.2.1), line c121.87)

¹³⁴ დატივის ნაცვლად უნდა იყოს გენიტივი.

სემანტიკური როლების, გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივებისა და სინტაქსური ფუნქციების შესაბამისობა (resp. ასახვა), რომელიც სინტაქსური ალტერნაციის ამოსავალ და მიღებულ კონსტრუქციებში დასტურდება, შემდეგნაირად შეიძლება გამოიხატოს სქემატურად:

ორვალენტიანი კონსტრუქცია გამოიხატება როგორც A + P (და ეს უკვე უზენებს, რომ მოცემული ზმნა გარდამავალია როგორც სემანტიკურად, ასევე სინტაქსურად); სემანტიკურად უკავშირდება აგენსისა და პაციენსის (ან თემა) სემანტიკურ როლებს (სემანტიკურადაც ორვალენტიანია), ხოლო სინტაქსურად – ქვემდებარესა და პირდაპირ დამატებას. ნაწარმოები ორვალენტიანი კონსტრუქცია, ფაქტობრივად, არ განსხვავდება პროტოტიპური შემთხვევისაგან, რადგანაც კაუზატორი ზუსტად იმავე ფუნქციას ასრულებს, რასაც აგენსი ამავე კონსტრუქციაში.

5.3.3 სამვალენტიანი გარდამავალი კონსტრუქცია

შემერულში დასტურდება რამდენიმე ტიპის სამვალენტიანი კონსტრუქცია. პროტოტიპური სამვალენტიანი ზმნა (resp. ორმაგად გარდამავალი) ხასიათდება A + T + R გრამატიკულ-სემანტიკური სტრუქტურით, რომელთაც შეესაბამება აგენსის, თემისა და რეციპიენტის სემანტიკური როლები. სინტაქსურად A გამოიხატება როგორც ქვემდებარე (სახელური ფრაზის მარკირება (flagging) – ერგატიული ბრუნვა, ზმნური ფრაზის მარკირება (indexing) – ფინალური პრეფიქსები პერფექტიულ გარდამავალ ზმნაში), T – როგორც პირდაპირი დამატება (აბსოლუტიურ ბრუნვაში), ხოლო R – როგორც ირიბი დამატება (მიცემით ბრუნვაში). პროტოტიპური სამვალენტიანი ზმნები ხასიათდებიან ფიზიკური გადატანისა თუ გადაადგილების (physical transfer) შინაარ-

სით. სამვალენტიანი გარდამავალი კონსტრუქციის სტრუქტურა გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივებით ამგვარად ჩაიწერება: A + T + R.

(11) სამვალენტიანი კონსტრუქცია (აგენსი + თემა + რეციპიენტი)

a. $\check{s}ul-gi-ra$ ${}^dutu-u_3$ $nam-lugal$ $kalam-ma$
 $\check{s}ulgi=ra$ $utu=e$ $namlugal$ $kalam=ak=\emptyset$
 შულგი=DAT უთუ=ERG მეფობა ქვეყანა=GEN=ABS
 $mu-na-an-\check{s}um_2$
 $mu-n-a-n-\check{s}um-\emptyset$
 VENT-3SG.H-R-3SG.H.A-მიცემა-3SG.P

„უთუმ შულგის ქვეყნის მეფობა უბოძა“. (An adab (?) to Utu for Šulgi (Šulgi Q) (c.2.4.2.17), line c24217.A.11)

b. $nita-e$ $me-\check{s}e\check{s}-\check{s}e\check{s}-e$ $nibru^{ki}-ta$ $\check{s}e-a$
 $nita=e$ $me\check{s}e\check{s}\check{s}e=ra$ $nibru=ta$ $\check{s}e=a$
 ნითა=ERG მეშეშეშე=DAT ნიფური=ABL ქერი=LOC
 $mu-na-ni-sa_{10}$
 $mu-n-a-ni-n-sam-\emptyset$
 VENT-3SG.H-R-LOC-3SG.H.A-ყიდვა-3SG.P

„მეშეშეშესთვის ნითამ გადაცვალა ეს [ვერცხლი] ქერში ნიფურიდან“. (იაგერსმა 2010: 394)

პროტოტიპთან ახლოს დგას მეტყველების გამომხატველი ზმნები, რომელთა R პრიმიტივის შესატყვისი სემანტიკური როლი არის ადრესატი და არა რეციპიენტი.

(12) სამვალენტიანი კონსტრუქცია (აგენსი + თემა + ადრესატი)

a. ${}^den-ki-ke_4$ $e_2-bi-\check{s}e_3$ e_2 $nu-me-a$
 $enkik=e$ $e=bi=\check{s}e$ $e=\emptyset$ $nu=me-a=\emptyset$
 ენკი=ERG სახლი=3SG.N.DEM=TERM სახლი=ABS NEG=ყოფნა-NMLZ=ABS
 $ba-an-na-dug_4$
 $ba-n-a-n-dug-\emptyset$
 MID-3SG.H-R-3SG.H.A-თქმა-3SG.P

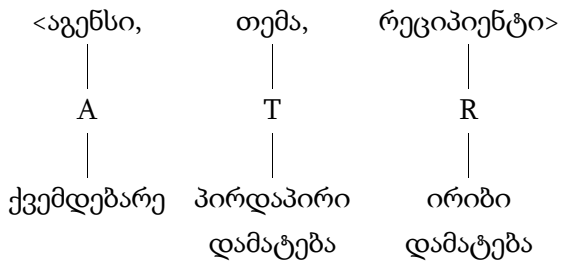
„ენკი მას დაელაპარაკა ტაძრის შესახებ, ტაძარი, რომელიც არ არსებობდა“. (Amar-Suena and Enki's temple (Amar-Suena A) (c.2.4.3.1), line c2431.A.22)

b. ${}^dnin-ma -e$ ${}^den-ki-ra$ gu_3
 $ninma =e$ $enki=ra$ $gu=\emptyset$
 ნინმახი=ERG ენკი=DAT ხმა=ABS
 $mu-na-de_2-e$
 $mu-n-a-b-de-e$
 VENT-3SG.H.-R-3SG.N.P-დერა-3SG.H.A.IPFV

„ნინმახმა უთხრა ენკის“. (Enki and Ninma (c.1.1.2), line c112.53)

პროტოტიპური სამვალენტიანი კონსტრუქციის სემანტიკური როლები გრამატიკულ-სემანტიკურ პრიმიტივებსა და სინტაქსურ ფუნქციებში ამგვარად აისახება:

ცხრილი № 13 პროტოტიპური სამვალენტიანი კონსტრუქცია (სემანტიკურ-სინტაქსური ასახვა)

აქტანტური დერივაციით მიიღება ბენეფაქტიური კონსტრუქცია. ორვალენტიანი ზმნით გადმოცემულ სიტუაციას ემატება ბენეფაქტივის სემანტიკური როლი: ზმნა ხდება სამვალენტიანი როგორც სემანტიკურად (აგენსი, პაციენსი/თემა, ბენეფაქტივი), ასევე სინტაქსურად (ქვემდებარე, პირდაპირი დამატება, ირიბი დამატება). გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივებით ამგვარად ჩაიწერება: (A + P) + R A + T + R.

(13) a. ამოსავალი ორვალენტიანი კონსტრუქცია

ensi ₂ -ke ₄	e ₂	mu-du ₃
ensik=e	e=∅	mu-n-du-∅
ქალაქის.მმართველი=ERG	სახლი=ABS	VENT-3SG.H.A-აღმართვა-3SG.P

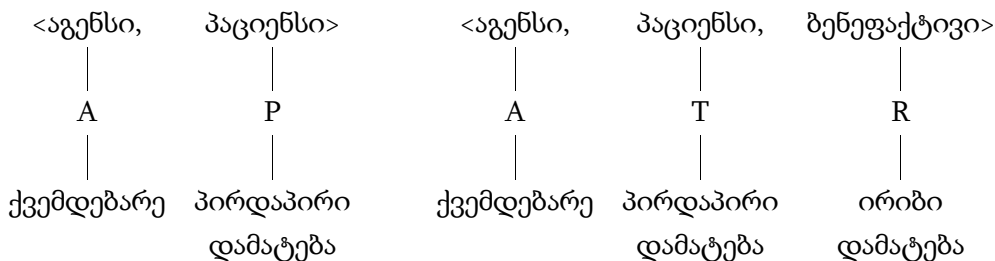
„ქალაქის მმართველმა სახლი ააშენა“. (The building of Nin irsu’s temple (Gudea, cylinders A and B) (c.2.1.7), line c217.602)

b. ბენეფაქტიური კონსტრუქცია

^d nin- ir ₂ -su-ra	ir ₂ -su ^{ki}	mu-na-du ₃
nin irsuk=ra	irsu=∅	mu-n-a-n-du-∅
ნინგირსუ=DAT	გირსუ=ABS	VENT-3SG.H-R-3SG.H.A-აღმართვა-3SG.P

„მან ნინგირსუს აუშენა გირსუ“. (იანგერსმა 2010: 163)

ცხრილი № 14 ალტერნაცია ორვალენტიანი სამვალენტიანი (ბენეფაქტივი)

სემანტიკურად სამვალენტო კონსტრუქციად განიხილება ორვალენტოანი გარდამავალი კონსტრუქციისაგან მიღებული კაუზატივი. ამოსავალ A + P კონსტრუქციას ემატება კაუზატორი, რომელიც იკავებს ქვემდებარის ფუნქციას, პაციენსი რჩება პირდაპირ დამატებად, ხოლო ამოსავალი კონსტრუქციის აგენსი (resp. ქვემდებარე) ნაწარმოებ კონსტრუქციაში იკავებს უბრალო დამატების ადგილს. აქედან გამომდინარე, სემანტიკური და სინტაქსური ვალენტობა არ ემთხვევა ერთმანეთს: სემანტიკურად სამვალენტოანი ზმნა (კაუზატორი, პაციენსი, კაუზირებული) სინტაქსურად გამოიხატება ორვალენტოანად (ქვემდებარე, პირდაპირი დამატება, უბრალო დამატება). კაუზატიური კონსტრუქცია შეიძლება ამგვარად ჩაიწეროს: (A + P) + კაუზატორი + კაუზირებული + OBL.

- (14) a. ამოსავალი ორვალენტოანი ზმნა
 an ^den-lil₂ ^den-ki ^dnin- ur-sa - a₂-ke₄
 an Enlil enki nin ursa ak=e
 ანი ენლილი ენქი ნინურსაგი=ERG
 dug₃-ga-bi mu-un-gu₇-uš
 dug-a=bi mu-n-gu-eš
 კარგი.ყოფნა=NMLZ=3SG.N.POSS VENT-3SG.H.A-ჭამა-3PL
 „ანმა, ენლილმა, ენქიმ და ნინურსაგმა საჭმლის საუკეთესო ნაწილი შეჭამეს“.
 (Lugalbanda in the mountain cave (c.1.8.2.1), line c1821.A.385)
- b. ნაწარმოები სამვალენტოანი (სემანტიკურად) ზმნა (ქვემდებარე, პირდაპირი დამატება, უბრალო დამატება)
 amar-e ^{uz}suš₂ bi₂-in-gu₇
 amar=e su=∅ b-i-n-gu-∅
 ნაშიერი=DIR ცხიმი=ABS 3SG.N-OBL-3SG.H.A-ჭამა-3SG.P
 „ნაშიერს ცხიმის ხორცი აჭამა“. (Lugalbanda and the Anzud bird (c.1.8.2.2), line c1822.55)

კაუზატიური ალტერნაცია სამივე დონის გათვალისწინებით სქემატურად შემდეგი სახით შეიძლება ჩაიწეროს:

ცხრილი № 15 კაუზატიური ალტერნაცია

<აგენსი,	პაციენსი>	<კაუზატორი,	კაუზირებული,	პაციენსი>
A	P	A	?	P
ქვემდებარე	პირდაპირი	ქვემდებარე	უბრალო	პირდაპირი
	დამატება		დამატება	დამატება

გენეტიკაში მდგარი ნინხურსაგი (resp. პოსესორი) სინტაქსური დაწინაურების შემდეგ გამოიხატება დატივით და ზმნაში მარკირდება {n-} + {i-} მორფთა მიმდევრობით (პირის/კლასის ნიშანი + უბრალო დამატების მარკერი). სინტაქსურ ფუნქციათა ზემოთ წარმოდგენილი იერარქიის თანახმად, გენეტივიანი პოსესორი ერთი საფეხურით წინაურდება და იკავებს უბრალო დამატების ფუნქციას.

(15b)-ში დაწინაურებული აქტანტი პირდაპირი დამატების მაჩვენებლით არის ზმნაში გამოხატული (<ma-> {mu-} + {Ø-} + {a-}) (15a)-სგან განსხვავებით (<ni-> {n-} + {i-}). გ. ზოიომის აზრით, დატივით გამოხატვა დამოკიდებულია პარტიციპანტზე ზმნური მოქმედების ზეგავლენით.

ცხრილი № 17 პოსესიური დაწინაურება

<აგენსი,	თემა,	პოსესორი,	ლოკატივი>
A	P	?	?
ქვემდებარე	პირდაპირი დამატება	განსაზღვრება	ადგილის გარემოება

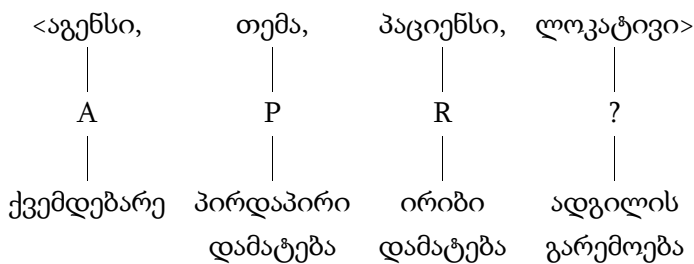
<აგენსი,	თემა,	პოსესორი/ რეციპიენტი	ლოკატივი>
A	P	R	?
ქვემდებარე	პირდაპირი დამატება	ირიბი დამატება	ადგილის გარემოება

გ. ზოიომი გამოყოფს ასევე 4-პარტიციპანტიან კონსტრუქციას. პარტიციპანტთა რაოდენობა არ ემთხვევა აქტანტების რაოდენობას და, აქედან გამომდინარე, ვერ დაემთხვევა ვალენტობას. გ. ზოიომის მოყვანილ მაგალითებში ნაჩვენებია აგენსი, პაციენსი, ლოკატივი და რთული ზმნის სახელადი ნაწილი. ლოკატივი უნდა მივაკუთვნოთ გარემოებას (resp. ადიუნქტს), რადგან არც აქტანტური დერივაციით წინაურდება (ქცევითი/სინტაქსური ტესტი) და არც პირის/კლასის ნიშანი უძღვის წინ, განსხვავებით სხვა სივრცობრივი პრეფიქსებისგან (რომლებიც ინიციალური პირის/კლასის ნიშანთან კომბინირებდნენ).

- (16) a. ოთხპარტიციპანტიანი სამვალენტური ზმნა
e ₂	ku ₃ -ga	i-ni-in-du ₃
e=∅	kug=a	i-ni-n-du-∅
სახლი=ABS	ლითონი=LOC	NEUT-LOC-3SG.H.A-აღმართვა-3SG.P
^{na} 4za-gin ₃ -a	i-ni-in-gun ₃	gal-le-eš
zagin-a	i-ni-n-gun-∅	gal=eš
ლაზურიტი=LOC	NEUT-LOC-3SG.H.A-ღებვა-3SG.P	დიდი=ADV
ku ₃ -sig ₁₇ -ga	šu-tag	ba-ni-du ₁₁
kusig=a	štag=∅	b-a-ni-n-dug-∅
ოქრო=LOC	გადასაფარებელი=ABS	3SG.N-R-LOC-3SG.H.A-კეთება-3SG.P
- „მან (=ენქი) ააშენა ტამარი ძვირფასი ლითონით. ლაზურიტით შეაფერადა. უხვად ოქროთი დაფარა“. (ზოიომი 1999: 238)

4-პარტიციპანტიანი სიტუაცია, სამივე დონის გათვალისწინებით, სქემატურად შემდეგი სახით ჩაიწერება:

ცხრილი № 18 ოთხპარტიციპანტიანი ზმნა

რთული ზმნები, რომელთა სახელური ნაწილი აბსოლუტივით გამოიხატება, უნდა მივიჩნიოთ სემანტიკურადაც და სინტაქსურადაც სამვალენტური ზმნებად, განსხვავებით იმ რთული ზმნებისაგან, რომელთა სახელური ნაწილი მარკირდება ტერმინატივით ან კომიტატივით. ტერმინატივიანი და კომიტატივიანი ზმნები უნდა მივიჩნიოთ სემანტიკურად სამ-, ხოლო სინტაქსურად – ორვალენტურიდან, რადგან ტერმინატივისა და კომიტატივში მდგარი პარტიციპანტები სემანტიკურად ობლიგატორულია: განისაზღვრებიან ზმნის სემანტიკით, ხოლო სინტაქსურად უბრალო დამატებებია, რადგანაც, როგორც ზემოთ ვაჩვენეთ (თავი IV), წარმოადგენენ პერიფერიულ აქტანტებს აქტანტური დერივაციის თვალსაზრისით.

- (17) a. რთული/ფრაზული ზმნა აბსოლუტივით
^d nin-lil ₂ -le	ki	mu-ra-an-a ₂
enlil=e	ki=∅	mu-r-a-n-a -∅
ენლილი=ERG	ადგილი=ABS	VENT-2SG-R-3SG.H.A-ზომვა-3SG.P
- „ნინლილს უყვარდი (=მწყემსი შულგი)“. (A praise poem of Šulgi (Šulgi D) (c.2.4.2.04), line c24204.46)

b. რთული ზმნა კომიტატივით

^{is} tukul-e	ki	a ₂ -ra	gu ₂ -da
tukul=e	ki	a =ra ¹³⁵	gu=da
იარაღი=ERG	ადგილი	ზომვა=DAT	კისერი=COM

mu-ni-in-la₂

mu-n-i-n-la-∅

VENT-3SG.H-OBL-3SG.H.A-ჩამოკიდება-3SG.P

„იარაღი შემოერთა მას, ვინც უყვარდა“. (Ninurta's exploits: a šir-sud (?) to Ninurta (c.1.6.2), line c162.120)

c. რთული ზმნა ადვერბიატივით

nam-lugal	ni ₂	kal-kal-la-am ₃
namlugal=∅	nig	kal-kal-a=∅=am
მეფობა=ABS	ნივთი	იშვიათი-NMLZ=ABS=COP.3SG.S
^d li-pi ₂ -it-eš ₄ -tar ₂	dumu	^d en-lil ₂ -la ₂ -ra
lipiteštar	dumu	enlil=ak=ra
ლიფითიშთარი	შვილი	ენლილი=GEN=DAT
an	gal-e	sa -e-eš
an	gal=e	sa =eš
ანი	დიდი=ERG	თავი=ADV

mu-ni-in-rig₇

mu-n-i-n-rig-∅

VENT-3SG.H-OBL-3SG.H.A-ბოძება-3SG.P

„ანმა უბოძა ლიფითიშთარს, ენლილის შვილს, მეფობა, რომელიც ძალიან ძვირფასია“. (An adab to An for Lipit-Eštar (Lipit-Eštar C) (c.2.5.5.3), line c2553.E.26-28)

d. რთული ზმნა ტერმინატივით

^l ₂ sipad-de ₃	i ₃	šu-še ₃
sipad=e	i=∅	šu=še
მწყემსი=ERG	ცხიმი=ABS	ხელი=TERM

mu-un-la₂

mu-n-la-∅

VENT-3SG.H.A-ჩამოკიდება-3SG.P

„მწყემსს კარაქი ხელით მოჰქონდა“. (A song of Inana and Dumuzid (Dumuzid-Inana C1) (c.4.08.29), line c40829.A.25)

ზმნები ირიბბრუნვიანი კონსტრუქციით სამივე დონის გათვალისწინებით ამგვარად შეიძლება ჩაიწეროს:

¹³⁵ ნომინალიზატორის {-a} მორფემის გარეშე.

მიზანი შეიძლება იყოს როგორც გონიერი, ასევე არაგონიერი. (19b)-ში მიზანი არაგონიერია და, აქედან გამომდინარე, გამოხატულია დირექტიული ბრუნვით, ხოლო (19a)-ში გონიერია და გამოხატულია დატიური ბრუნვით, მაგრამ ორივე შემთხვევაში ზმნაში R გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივის მაჩვენებლით გამოიხატება,¹³⁶ ამიტომ (მორფოლოგიური მარკირების თანახმად და IV თავში განხილული სინტაქსური ტესტების მიხედვით) მას განვიხილავთ ირიბ დამატებად.¹³⁷

მიზნის გარდა, მეორე აქტანტი შეიძლება იყოს ბენეფაქტივი. ერთვალენტიანი ზმნით გამოხატულ სიტუაციას ემატება ახალი სემანტიკური როლი, რომელიც გამოიხატება დატიური ბრუნვითა და {n-} + {a-} მორფემათა მიმდევრობით. მოცემული კონსტრუქცია არის S + ბენეფაქტივი.

(20) a. გარდაუვალი ერთვალენტიანი კონსტრუქცია

di ir	gal-gal-e-ne	kuš ₃ -kuš ₃ -ta
di ir	gal-gal=ene=Ø	kuš-kuš=ta
ღვთაება	დიდი~RDP=PL=ABS	სიგრძის.ერთეული=ABL
ba-an-sig ₇ -ge-eš		
ba-ni-sig-eš		
MID-LOC-მწვანე.ყოფნა-3PL.S		

„ყველა დიდი ღმერთი მისი სიდიადის წინაშე გაფერმკრთალდა“.¹³⁸ (The lament for Unug (c.2.2.5), line c225.A.A.13)

b. გარდაუვალი ბენეფაქტიური კონსტრუქცია

an	ub-da	4
an	ub=da	4
ზეცა	კუთხე=COM	4
^d en-lil ₂ -ra	^{is} kiri ₆ -gin ₇	mu-na-sig ₇
enlil=ra	kiri=gin	mu-n-a-sig-Ø
ენლილი=DAT	ხეხილის.ბაღი=EQU	VENT-3SG.H-R-მწვანე.ყოფნა-3SG.S

„ქვეყნიერების ოთხივე კუთხე ენლილს ბაღით გაუმწვანდა“.¹³⁹ (The Keš temple hymn (c.4.80.2), line c4802.A.6)¹³⁹

¹³⁶ ა. იაგერსმა <im-ma> გრაფემულ მიმდევრობას მიიჩნევს სამი მორფემის გამოხატულებად: {i-} + {mu-} + {ba}. ერთი მხრივ, ჩვენ ვარჩიეთ, დაუშლელად წარმოგვედგინა აღნიშნულ მორფემათა მიდევრობა (ტრადიციული მიდგომა), ხოლო, მეორე მხრივ, გლოსირებას ვუთითებთ ვენტის + მესამე გონიერი პირის ნიშანი + ირიბი დამატება, მაგრამ არ ვუთითებთ ნეიტრალურ {i-} პრეფიქსს.

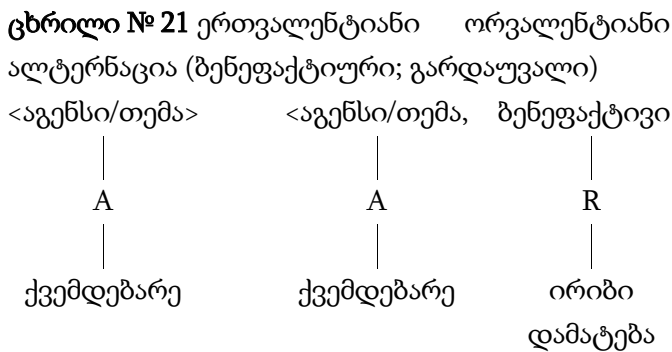
¹³⁷ რა თქმა უნდა, წინა თავში განხილული სინტაქსური ტესტების გათვალისწინებითაც.

¹³⁸ პენსილვანიის შუმერული ლექსიკონი sig₇ (resp. sissi) სიტყვას თარგმნის როგორც „მწვანე-ყვითელი, მკრთალი (ყოფნა)“.

¹³⁹ იხ. აგრეთვე პ. დელნეროს ნაშრომი (დელნერო 2010: 543).

- c. ორვალენტიანი გარდაუვალი ზმნა – აგენსი/თემა + ბენეფაქტივი
 an-ta e₂- al₂ a-mu-ra-ta- en
 an=ta e al=∅ a=mu-r-a-ta- en-∅
 ზეცა=ABL სიმრავლე=ABS OPT=VENT-2SG-R-ABL-სვლა-3SG.S
 „დაე, სიუხვე ჩამოგივიდეს ზეციდან!“ (იაგერსმა 2010: 288, 503)

გარდაუვალი ბენეფაქტიური კონსტრუქცია მიიღება შემდეგი ალტერნაციით (სამივე დონის გათვალისწინებით):

(20a) წინადადებაში მოცემულია სტატიკური ზმნა sig₇ „მწვანე ყოფნა“ თემის სემანტიკური როლით, გამოხატული აბსოლუტიური ბრუნვით სახელურ ფრაზაში და ნულოვანი სუფიქსით ზმნაში. (20b)-ში სიტუაციას ემატება ბენეფაქტივის სემანტიკური როლი (გამოხატული დატივით და ირიბი დამატების (resp. R-ის) პრეფიქსით ზმნაში), რომელიც მიუთითებს რომ ზმნით გამოხატული მოქმედება/მდგომარეობა განკუთვნილია, თუ სრულდება მეორე აქტანტისათვის – ^den-lil₂-ra „ენლილს“. (20c)-ში მოძრაობის გამომხატველი ზმნა მიზნის სემანტიკური როლის გარდა ეთავსება ბენეფაქტივის როლს (განსხვავებით ზემოწარმოდგენილი (20a) და (20b) წინადადებებში მიზნის სემანტიკური როლისა იმავე ზმნაში).

(20b) მაგალითის მსგავსად, დასტურდება სხვა სტატიკური ორვალენტიანი გარდაუვალი ზმნებიც.

- (21) სტატიკური ორვალენტიანი
 ba-an-na-ge-en₆
 b-n-a-gen-∅
 MID-3SG.H-R-მტკიცე.ყოფნა-3G.S
 „ისინი (=რვა ვირი) მიაკუთვნეს მათ (ზედმ. მათთვის მტკიცე გახადეს)“. (იაგერსმა 2010: 402)

სტატიკურ ზმნებში კარგად ჩანს ვალენტობის მატება მაშინ, როდესაც მეორე აქტანტი გამოხატავს პაციენსა თუ ექსპერიენცერს. *gig* „ავად ყოფნა“¹⁴⁰ არის ამოსავალი ერთვალენტიანი კონსტრუქცია (22a)-ში სტიმულის სემანტიკური როლით, ხოლო (22b)-ში ემატება ექსპერიენცერი, რომელიც გამოხატულია ირიბი დამატების (*resp.* R-ის) მაჩვენებლით.

(22) a. ამოსავალი ერთვალენტიანი სტატიკური

<i>gu</i> ₇ - <i>u</i> ₃ - <i>de</i> ₃	<i>al-dug</i> ₃	<i>gur-ru-da-bi</i>
<i>gu-ed-a=∅</i>	<i>al-dug-∅</i>	<i>gur-e-de-a=bi=∅</i>
ჭამა-IRR-NMLZ=ABS	NEUT-კარგი.ყოფნა-3SG.S	ტრიალი-IRR-NMLZ=3SG.N.DEM=ABS
<i>al-gig</i>		
<i>al-gig-∅</i>		
NEUT-ავად.ყოფნა-3SG.S		

„ჭამა კარგია. მასთან მიბრუნება ცუდია“. (Proverbs: collection 27 (c.6.1.27), line c6127.B.27.b6.7)

b. ნაწარმოები ორვალენტიანი სტატიკური; სტიმული + ექსპერიენცერი

<i>šeš-</i> <i>u</i> ₁₀	<i>a-na-zu</i>	<i>a-ra-gig</i>
<i>šeš= u=∅</i>	<i>ana=zu=∅</i>	<i>a-r-a-gig-∅</i>
ძმა=1SG.POSS=ABS	რა=2.SG.POSS=ABS	VP-2SG-R-ავად.ყოფნა-3SG.S
<i>ka-</i> <i>u</i> ₁₀	<i>ma-gig</i>	
<i>ka- u=∅</i>	<i>mu-∅-a-gig-∅</i>	
პირი=1SG.POSS=ABS	VENT-1SG-R-ავად.ყოფნა-3SG.S	

„ჩემო ძმაო, რა ნაწილი გტკივა? პირი მტკივა“. (Enki and Nin urša a (c.1.1.1), line c111.262; ზოიომი 2017: 171)

c. თემა + ბენეფაქტივი¹⁴¹

<i>nam-lugal-zu</i>	<i>u</i> _{3-e}	<i>ba-sag</i> ₉
<i>namlugal=zu=∅</i>	<i>u =e</i>	<i>b-a-sag-∅</i>
მეფობა=2SG.POSS=ABS	ხალხი=DIR	3SG.N-R-კარგი.ყოფნა-3SG.S

„ხალხს უყვარს თქვენი უდიდებულესობა“. (ზედმ. „თქვენი უდიდებულესობა კარგია ხალხისთვის“). (A praise poem of Iddin-Dagan (Iddin-Dagan B) (c.2.5.3.2), line c2532.53; ზოიომი 2017: 171)

(22c)-ში გადმოცემულ სიტუაციაში მონაწილეობენ თემისა (*nam-lugal-zu* „თქვენი უდიდებულესობა“) და ბენეფაქტივის (*u* _{3-e} „ხალხს“) სემანტიკური როლები, გამოხატული შესაბამისად ქვემდებარით (ნომინატიური ბრუნვა, ნულოვანი სუფიქსი ზმნა-

¹⁴⁰ ლიტერატურაში შეიძლება შეგვხდეს შეხედულება, რომ ერთადერთი სემანტიკური როლი, რომელიც „ავად ყოფნა“ ზმნას უკავშირდება არის პაციენსი და არა ექსპერიენცერი.

¹⁴¹ გ. ზოიომი სემანტიკურ როლებს არ იყენებს, მაგრამ ამგვარ ზმნებს უკავშირებს გრძნობის გამოხატვლებს (ზოიომი 2017: 171). თუ ამგვარად განვიხილავთ, მაშინ *nam-lugal-zu* „მეფობა“ სტიმულია და *u* _{3-e} „ხალხს“ ექსპერიენცერი.

ში) და ირიბი დამატებით (დირექტიული ბრუნვით და {b-} + {a-} – პირის/კლასის ნიშანი + R გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივის მაჩვენებელი).

(23) წინადადებაში an-na-da - a სიტყვა სიტყვით რომ ვთარგმნოთ, ნიშნავს „დაუმატეს“. ზმნაში გამოხატულია როგორც ქვემდებარის, ასევე ირიბი დამატების მაჩვენებლები. ზმნა მიღებულია პასივიზაციით. nam-nu-banda₃ e₂-ša₃-ga „შიდა ოთახის ზედამხედველობა“ (აბსოლუტიური ბრუნვა სახელურ ფრაზაში, {-Ø} სუფიქსი ზმნაში) გამოხატავს თემის სემანტიკურ როლს, ხოლო šu-ne₂-al-dugud gal-kinda₂ „უფროს დალაქ შუნეალდუგუდს“ აქტანტი – ბენეფაქტივს.

(23)	პასივიზაციით ნაწარმოები ორვალენტიანი გარდაუვალი ზმნა		
	šu-ne ₂ -al-dugud	gal-kinda ₂	nam-nu-banda ₃
	šunealdugud	galkinda=ra ¹⁴²	namnubanda
	შუნეალდუგუდი	უფროსი.დალაქი=DAT	ზედამხედველობა
	e ₂ -ša ₃ -ga	an-na-da - a ¹⁴³	
	ešag=ak=Ø	a-n-a-da -Ø-a	
	შიდა.ოთახი=GEN=ABS	PASS-3SG.H-R-დამატება-3SG.S-NMLZ	
	„მთავარი დალაქი შუნეალდუგუდი, რომელიც ფლობს შიდა ოთახის ზედამხედველობას“. (იაგერსმა 2010: 538-539, 595)		

ასევე სამვალენტიანი ზმნის zig₃ „აწევა, აღმართვა“ პასივიზაციით მიიღება ორვალენტიანი გარდაუვალი ზმნა, რომლის მეორე აქტანტის სემანტიკური როლია ბენეფაქტივი, გამოხატული lu₂-^dutu-ra „ლუუთუს“ საკუთარი სახელით.

(24)	სამვალენტიანი ზმნის პასივიზაცია	
	lu ₂ - ^d utu-ra	ba-an-na-zi
	luutuk=ra	ba-n-a-zig-Ø
	ლუუთუ=DAT	PASS-3SG.H-R-აწევა-3SG.S
	„ლუუთუს აღმართეს“. (იაგერსმა 2010:386)	

¹⁴² ა. იაგერსმა არ აღადგენს დატივის მაჩვენებელს, მაგრამ რადგანაც ზმნაში ირიბი დამატების (resp. R) მაჩვენებელია წარმოდგენილი, რომელიც მიემართება ირიბ დამატება šu-ne₂-al-dugud gal-kinda₂ „უფროს დალაქ შუნეალდუგუდს“, ამიტომ უნდა აღვადგინოთ {=ra} კლიტიკური მორფემა. რეალურად კი უნდა ყოფილიყო დატიური ბრუნვის /=r/ ალომორფი.

¹⁴³ მოცემული ზმნა გამოხატავს მხოლოდ დამოკიდებულ წინადადებას და მაგალითში არ არის წარმოდგენილი მთავარი წინადადება.

სამვალენტიანი გარდამავალი ზმნის პასივიზაციით მიიღება ორვალენტიანი გარდაუვალი ზმნა. გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივებით ამგვარად ჩაიწერება:
(A + T + R)_{pass} S + R.

(25) a. სამვალენტიანი ზმნა (აგენსი, თემა, რეციპიენტი)

gala-ra	^{kuš} ub	li-li-is ₃
gala=ra	ub	lilis=Ø
მგალობელი.ქურუმი=DAT	დოლი	დოლი=ABS
mu-na-šum ₂		
mu-n-a-Ø-šum-Ø		
VENT-3SG.H-R-1SG.A-მიცემა-3SG.P		

„მგალობელ ქურუმებს დოლები უბი და ლილისი მივეცი“. (Inana and Ebi (c.1.3.2), line c132.174)

b. სამვალენტიანი ზმნის პასივიზაცია (თემა + რეციპიენტი)

10	iš-ur ₃	il ₂
10	išur=Ø	il
ათი	ძელი=ABS	ილი
šitim-ra	e ₂	^d nin-urta-še ₃
šitim=ra	e	Ninurta=ak=še
მშენებელი=DAT	სახლი	ნინურტა=GEN=TERM
an-na-šum ₂		
a-n-a-šum-Ø ¹⁴⁴		
PASS-3SG.H-R-მიცემა-3SG.S		

„ათი ძელი მისცეს მშენებელ ილს ნინურტას ტაძრისათვის“. (იაგერსმა 2010: 305)

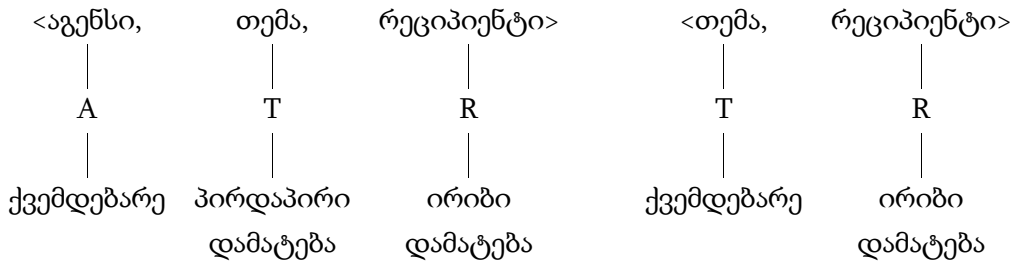
(25b)-ში რეციპიენტი – il₂ šitim-ra „მშენებელი ილი“ გამოიხატება დატიური ბრუნვით, ხოლო თემა – 10 iš-ur₃ „10 ძელი“ – აბსოლუტიური ბრუნვით, ხოლო e₂ ^dnin-urta-še₃ „ნინურტას სახლისათვის“ ბრუნვის ნიშნიდან გამომდინარე უნდა აღვიქვათ არა ბენეფაქტივად, არამედ მიზნად (goal).

(26a) გამოხატავს სემანტიკურად სამვალენტიან კაუზატიურ კონსტრუქციას: კაუზატორი ქვემდებარეა, კაუზირებული – ud₅-de „თხა“ – უბრალო დამატება (დირექტიული ბრუნვით), ხოლო თემა/პაციენსი – ni₂-ar₃-ra „მსხვილი ბურღული“ – პირდაპირი დამატება (აბსოლუტიური ბრუნვით). კაუზატივის პასივიზაციით მიღებული კონსტრუქცია (26b)-ში ასახავს (26a)-ის პირდაპირი დამატების დაწინაურებას ქვემდებარედ, ხოლო უბრალო დამატება კვლავ უბრალო დამატებად რჩება: geme₂-uš-bar-e

¹⁴⁴ ა. იაგერსმა მიიჩნევს, რომ {a-} პრეფიქსი შუმერული ენის ჩრდილოურ დიალექტში დინამიკურ პასივს გამოხატავდა (იაგერსმა 2010: 496).

„მქსოველი ქალი“ კვლავ დირექტივში დგას. სინტაქსურად (26b) ასახავს ერთვალენტის გარდაუვალ კონსტრუქციას.

ცხრილი № 22 სამვალენტისანი ორვალენტისანი ალტერნაცია (გარდაუვალი)

(26) a. კაუზატიური კონსტრუქცია

ud ₅ -de	ni 2-ar ₃ -ra	bi ₂ -ib ₂ -gu ₇ -en
ud=e	ni ara=∅	b-i-b-gu-en
თხა=DIR	მსხვილი.ბურღული=ABS	3SG.N-OBL-3SG.H.P-ჭამა-1SG.A

„თხებს ვაჭმევ მსხვილ ბურღულს“. (კარაჰასი 2010: 565)

b. კაუზატივის პასივიზაცია

geme ₂ -uš-bar-e	ba-ab-gu ₇
gemeušbar=e	ba-b-i-gu-∅
მქსოველი.ქალი=DIR	PASS-3SG.N-OBL-ჭამა-3SG.S

„მქსოველ ქალებს ეს აჭამეს“. (იაგერსმა 2010: 432, 496)

თემის გარდა კაუზატივის პასივიზაციისას ქვემდებარის სემანტიკური როლი პაციენსიკ შეიძლება იყოს:

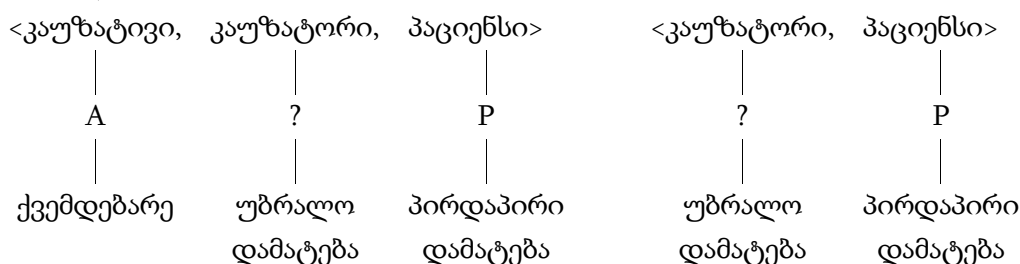
(27) კაუზატივის პასივიზაცია; ქვემდებარე – პაციენსი

i-ti-mu-ra	kišib	ba-an-ra
itimū=ra	kišib=∅	ba-n-i-ra-∅
ითიმუ=DAT	ბეჭედი=ABS	PASS-3SG.H-OBL-რტყმა-3SG.S

„ითიმუს ბეჭედი დაასმევენეს“. (იაგერსმა 2010: 327, 433)

სქემატურად სამივე დონის გათვალისწინებით კაუზატივის პასივიზაცია ამგვარად ჩაიწერება:

ცხრილი № 23 კაუზატივის პასივიზაცია

ზემოგანხილული მაგალითებიდან შეიძლება გამოვყოთ ორი ტიპის გარდაუვალი ორვალენტიანი კონსტრუქცია: ერთვალენტიანი ზმნით გამოხატულ სიტუაციაში ახალი წევრის ჩართვა (ვალენტობის მატება) და სამვალენტიანი ზმნის პასივიზაციით მიღებული ორვალენტიანი კონსტრუქცია. ზოგადი განმარტებიდან გამომდინარე, ორვალენტიან გარდაუვალ ზმნას უკავშირდება ქვემდებარე და ირიბი დამატება (სინტაქსური მახასიათებელი), ხოლო გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივების მიხედვით, არ უნდა იყოს წარმოდგენილი A + P კონსტრუქცია (უარყოფითი განმარტება); შესაძლებლად მივიჩნევთ, ჩავწერთ P + R პრიმიტივებით. სახელურ ფრაზაში ქვემდებარე გამოიხატება სახელობითი ბრუნვით, ხოლო ირიბი დამატება – დატიური ბრუნვით (მორფოლოგიური მახასიათებელი). სემანტიკურად ქვემდებარე გამოხატავს აგენსს/თემას, პაციენსს ან სტიმულს (საექვო/ორაზროვანი მაგალითები), ხოლო ირიბი დამატება – რეციპიენტს, ბენეფაქტისს, ადრესატს ან ექსპერიენცერს (საექვო/ორაზროვანი მაგალითები). ჩვენს ხელთ არსებულ მაგალითებში არ დასტურდება ამოსავალი ორვალენტიანი ზმნები.

5.3.5 სემანტიკურად ობლიგატორული უბრალო დამატებები

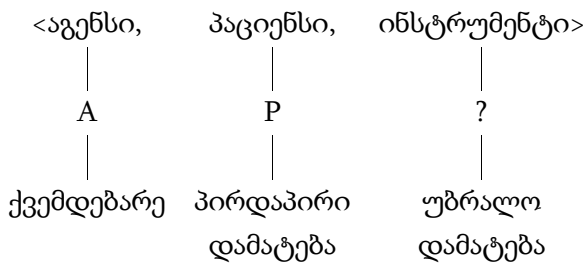
უბრალო დამატებით გადმოიცემა ინსტრუმენტის სემანტიკური როლი. არ მოგვეპოვება სინტაქსური დაწინაურების მაგალითები, მაგრამ ფუნქციურად აბლატივი სივრცობრივ პრეფიქსებს უკავშირდება, თანაც თუ აბლატივი ინსტრუმენტს გამოხატავს და არა წყაროს (source) სემანტიკურ როლს, ხშირად ზმნაში არც აისახება შესაბამისი პრეფიქსი. თუ გავიზიარებთ იმ შეხედულებას, რომ ინსტრუმენტის როლს შეიძლება ზმნა ობლიგატორულად მოითხოვდეს (განსაკუთრებით ზმნა „დაჭრა“), მაშინ სემანტიკურად განსაზღვრისას უნდა შევიტანოთ ვალენტობაში, მაგრამ რადგანაც უბრალო დამატებით გამოიხატება, მაშინ სინტაქსურად ერთით ნაკლები ვალენტობა ექნება.

(28)	ინსტრუმენტი		
	lugal-e	ir ₂ -ta	in-gaz
	lugal=e	ir=ta	i-n-gaz-Ø
	მეფე=ERG	დანა=ABL	NEUT-3SG.H.A-კვლა-3SG.P
	„მეფემ მოკლა დანით“. (იაგერსმა 2010: 195)		

ეს ზმნა ახვ „კვდომა, კვლა“ ზმნისგან განსხვავდება და შეგვიძლია ვარაუდი გამოვთქვათ, რომ როგორც „ჭრა“ ზმნა შეიძლება ობლიგატორულად მოითხოვდეს ინსტრუმენტის სემანტიკურ როლს, ისე მოითხოვს ამავე როლს gaz „კვლა, (სიკვდილამდე) რტყმა“ ზმნა.

სქემატურად სემანტიკური როლების, გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივებისა და სინტაქსური ფუნქციების ურთიერთსახვა ასე შეგვიძლია ჩავწეროთ:

ცხრილი № 24 ინსტრუმენტის სემანტიკური როლის ასახვა

ეს ერთადერთი მაგალითი მოვიყვანეთ იმის საჩვენებლად,¹⁴⁵ რომ სემანტიკურად ობლიგატორული როლი სინტაქსურად შეიძლება პერიფერიული აქტანტი იყოს ამოსავალ კონსტრუქციაშიც. ამგვარ მაგალითად ასევე მოჰყავთ ფრაზა I put the pen in the box „კალამი ჩავდე ყუთში“ (მალჩუკოვი, ჰასპელმათი, კომრი 2010: 1-2). ავტორთათვის in the box „ყუთში“ ობლიგატორული პარტიციპანტია და ამიტომ სამვალენტია-ნი ზმის ერთ-ერთ ტიპად მიიჩნევა put „ჩადება“ ზმნა. ამგვარ შემთხვევებს, რა თქმა უნდა, განვიხილავთ როგორც სემანტიკური და სინტაქსური ვალენტობების შუსაბამობას: სინტაქსურად ერთით ნაკლები აქტანტი იქნება წარმოდგენილი.

5.4 დასკვნა

ბოლო, მეხუთე, თავში განვიხილეთ სინტაქსური ტესტების ქვემდებარის გამოსაყოფად და გარდამავლობისა და ვალენტობის კომბინაციებით რეალურად დადასტურებული კონსტრუქციები.

¹⁴⁵ მიუხედავად იმისა, რომ მთლად პროტოტიპური არ არის. უმჯობესი იქნებოდა „დაჭრა“ ზმნის მაგალითი მოგვეყვანა, მაგრამ ინსტრუმენტთან ერთად მაგალითი ვერ მოვიძიეთ.

ქვემდებარის დასადგენად ღირებულია ოთხი სინტაქსური ტესტი: პასივიზაცია, კაუზაცია, რეფლექსივიზაცია და იმპერატიული კონსტრუქცია. ამგვარად დადგენილი სინტაქსური ფუნქციები შეესაბამება ტრადიციულ შუმეროლოგიაში მხოლოდ მორფოლოგიური მარკირებით გამოყოფილ სინტაქსურ ფუნქციებს: ქვემდებარე სახელურ ფრაზაში (flagging) გამოიხატება ერგატიული (გარდამავალი ზმნა) ან აბსოლუტიური ბრუნვით (გარდაუვალი ზმნა); ხოლო ზმნაში გამოიხატება (indexing) ფინალური პირის/კლასის პრეფიქსული ნიშნებით (პირის ნიშნები, რომლებიც ზმნურ ძირს უშუალოდ უძღვიან) ან სუფიქსური პირის/კლასის ნიშნებით (ზმნის იმპერფექტიულ ფორმებში).

ვალენტობისა და გარდამავლობის კომბინაციებით დასტურდება ოთხი ტიპი: გარდაუვალი ერთვალენტიანი, გარდაუვალი ორვალენტიანი, გარდამავალი ორვალენტიანი და გარდამავალი სამვალენტიანი ზმნები. გამოყოფილია სემანტიკური როლების ასახვა (mapping) ორ სხვადასხვა დონეზე – გრამატიკულ-სემანტიკურ პრიმიტივებისა (S, A, P, T, R) და სინტაქსურ ფუნქციების დონეებზე (ქვემდებარე, პირდაპირი დამატება, ირიბი დამატება, უბრალო დამატება). ზოგიერთ შემთხვევაში, როდესაც არ არსებობს კონკრეტული სემანტიკური როლისა და სინტაქსური ფუნქციის შესაბამისი პრიმიტივი, ვიყენებთ „?“ სიმბოლოს (კითხვის ნიშანს), რადგანაც თავი ავარიდეთ ტიპოლოგიაში არარსებული და ad hoc-ად შექმნილი ნიშნების გამოყენებას.

გარდაუვალი ერთვალენტიანი ზმნის ორი ტიპი გამოიყოფა: ამოსავალი გარდაუვალი ერთვალენტიანი ზმნა (ძირითადად, მოძრაობის გამომხატველი და სტატიკური ზმნები) და აქტანტური დერივაციით (ამ შემთხვევაში – ორვალენტიანი გარდამავალი ზმნის პასივიზაციით) მიღებული ზმნა (მოქმედების გამომხატველი ორვალენტიანი ზმნის პასივიზაციით მიღებული).

არ დასტურდება ამოსავალი გარდაუვალი ორვალენტიანი ზმნები (ძირითადად სტიმულსა და ექსპერიენცერთან დაკავშირებული ზმნები). ჩვენს ხელთ არსებული ყველა დადასტურებული ზმნა მიღებულია ან ერთვალენტიანი ზმნის აქტანტური დერივაციით (მაგ., ბენეფაქტიური კონსტრუქცია ან კიდევ სამვალენტიანი (ძირითადად – რეციპიენტიანი, ადრესატიანი ან ბენეფაქტივიანი) ზმნების პასივიზაციით.

ფაქტობრივად, არ დასტურდება გრძნობისა და აღქმის გამომხატველი ზმნები, რომლებიც სტიმულსა და ექსპერიენცერს გამოხატავენ (ზემოთ განხილულია ზმნა „ავად ყოფნა“). სემანტიკურად გარდაუვალი „აქვს“ ზმნა გარდამავალი ორვალენტია სინტაქსურად.

გარდამავალი ორვალენტია ზმნები (ძირითადად – მოქმედების გამომხატველი ზმნები, ინგესტური – საკვების მიღებასთან დაკავშირებული ზმნები) არის როგორც ამოსავალი ტიპის (აგენსი – პაციენსი/თემა), ასევე აქტანტური დერივაციით (კაუზაციით) მიღებული.

პროტოტიპური გარდამავალი სამვალენტია ზმნები (ძირითადად – გადაცემის გამომხატველი) გამოხატავს აგენსს, თემასა და რეციპიენტს, რომელთანაც ახლოს დგას ადრესატია „ლაპარაკის“ გამომხატველი ზმნები. აქტანტური დერივაციით მიიღება ბენეფაქტიური კონსტრუქცია, რომელიც სინტაქსურად ზუსტად ისევე გამოიხატება როგორც პროტოტიპური სამვალენტია ზმნები.

შუმერულში არ დასტურდება ნულვალენტია მეტეოროლოგიური მოვლენების გამომხატველი ზმნები. ამგვარ ზმნას ყოველთვის მოეპოვება ერთი აქტანტი. ასევე არ დასტურდება ანტიპასივი.

ამგვარად, შეძლებისდაგვარად გამოვყავით ზმნის აქტანტური მოდელები და დავადგინეთ რეალურად არსებული კონსტრუქციები და ცარიელი ადგილები. განსაკუთრებით ყურადღება გავამახვილეთ ორვალენტია გარდაუვალი ზმნებზე, რომელთაც სინტაქსური თვალსაზრისით იშვიათად იხილავენ შუმეროლოგიაში.¹⁴⁶

¹⁴⁶ ა. იაგერსმას ნაშრომიდან მოყვანილი ორვალენტია გარდაუვალი ზმნები თვითონ ა. იაგერსმას მოჰყავს არა ვალენტობისა და გარდამავლობის საჩვენებლად, არამედ, როგორც წესი, მხოლოდ სხვადასხვა პრეფიქსული მორფემის კომბინაციათა და შეთავსებადობის საჩვენებლად.

6. დასკვნა და სამომავლო კვლევა

სხვადასხვა თეორიის ამოსავალი დებულებების მიხედვით განხილული შუმერული მასალა ტიპოლოგიისათვის საჭირო შედეგებს იძლევა: ვალენტობისა და გარდამავლობის კომბინაციებსა და ვალენტობის ტიპებთან დაკავშირებული უნივერსალიების გადამოწმების საშუალებას; შუმერული მასალის გამოყენებასა და გადამოწმებას ამგვარი ტიპის უნივერსალიების დასადგენად ან უბრალოდ ჰიპოთეზის წამოსაყენებლად.

როგორც II თავში ვაჩვენეთ, ვალენტობისა და გარდამავლობის კომბინაცია იძლევა აქტანტური სტრუქტურის მინიმუმ ოთხ ტიპს (გრამატიკულ-სემანტიკურ პრიმიტივთა მიხედვით): გარდაუვალი ერთვალენტიანი (S), გარდაუვალი ორვალენტიანი (S + R), გარდამავალი ორვალენტიანი (A + P) და გარდამავალი სამვალენტიანი (A + T + R).¹⁴⁷

შუმერულში დასტურდება ოთხივე ტიპი, მაგრამ არა ყველა ქვეტიპი: არსებობს ამოსავალი ერთვალენტიანი, ორვალენტიანი გარდამავალი და სამვალენტიანი გარდამავალი, ვერ მოვიძიეთ ორვალენტიანი გარდაუვალი ამოსავალი ზმნის ტიპი. ზემოთ განვიხილეთ სინტაქსური დერივაციით მიღებული სხვადასხვა სახეობა, რომლებიც ამოსავალი კონსტრუქციების მსგავსია მარკირებისა და სინტაქსური ქცევის მიხედვით. მაგ., გარდაუვალი ერთვალენტიანი შუმერულში მიიღება მხოლოდ ორვალენტიანის პასივიზაციით (თუ ანტიკაუზაციით): $(A + P)_{\text{pass}} \quad S$; რადგანაც არ დასტურდება სემანტიკურად ნულვალენტიანი მეტეოროლოგიური ზმნები, ამიტომ ვალენტობის მატებით ვერ მივიღებთ S-პრიმიტივიან სტრუქტურას. ვერც ანტიპასივით მივიღებთ ორვალენტიანიდან ერთვალენტიან კონსტრუქციას, რადგან აღნიშნული სინტაქსური ალტერნაცია შუმერულში არ დასტურდება.

ორვალენტიანი კონსტრუქცია მიიღება როგორც ვალენტობის მატებით, ასევე კლებით. ვალენტობის მატებით ერთვალენტიან ქვემდებარეს დამატებული ირიბი დამატება; ამგვარი კონსტრუქცია გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივებით ასეთი

¹⁴⁷ არ ვეხებით გარდაუვალი სამვალენტიანი და შესაძლო გარდამავალი ერთვალენტიანი ზმნების ტიპებს.

სახე ექნება: $S + \text{ბენეფაქტივი/რეციპიენტი/ადრესატი/ექსპერიენცერი}^{148} = S + R$. ვალენტობის კლებით მიიღება სამვალენტო კონსტრუქციიდან: $(A + T + R)_{\text{pass}} = S + R$. ამოსავალი სამვალენტო კონსტრუქცია სხვადასხვა სტრუქტურის შეიძლება იყოს: რეციპიენტიანი, ადრესატიანი, ბენეფაქტივიანი და კაუზატივიანი.

ორვალენტოანი ამოსავალი კონსტრუქცია $A + P$ ტიპისაა. ამ კონსტრუქციის მიღება ვალენტობის მატებით (კაუზაციით) არის შესაძლებელი: $S + \text{კაუზატორი} = A + P$. არ დასტურდება სხვა ტიპის დერივაციით მიღებული ორვალენტოანი გარდამავალი კონსტრუქცია.

დასტურდება როგორც ამოსავალი სამვალენტოანი ($A + T + R$), ასევე სინტაქსური დერივაციით (ვალენტობის მატებით) მიღებული კონსტრუქცია: $(A + P) + R = A + T + R$.

ამ მონაცემთა გათვალისწინებით ტიპოლოგიის ამოცანა უნდა იყოს ვალენტობისა და გარდამავლობის ტიპით შედარება ენების მიხედვით, დომინანტური და რეცესიული ტიპებისა და ქვეტიპების დადგენა. განსაკუთრებით ქვეტიპების გამოვლენა და ურთიერთშედარება და უნივერსალიათა ჩამოყალიბება, შეზღუდვების გამოვლენა და ახსნა როგორც ტიპობრივ, ასევე ქვეტიპობრივ დონეზე. ამ მიმართულებით (და ასევე ფლაგირებისა და ინდექსირების მიხედვით) უნდა იყოს ვალენტური ტიპოლოგიის ამოცანა:

1. ამოსავალ კონსტრუქციათა ტიპები დომინანტურობისა და რეცესიულობის მიხედვით: ერთი მხრივ, უნდა გამოირკვეს ზმნათა რაოდენობით, მეორე მხრივ, თუ არის შესაძლებელი ტექსტში დადასტურებული სიხშირის მიხედვით. მხოლოდ შუმერული მასალის მიხედვით, რეცესიულია ორვალენტოანი გარდაუვალი, რადგან საერთოდ არ დასტურდება, ანუ მისი სიხშირე ნულის ტოლია (ჩვენს ხელთ არსებული მასალის მიხედვით);¹⁴⁹
2. დომინანტურობა და რეცესიულობა გამოსარკვევია ქვეტიპების მიხედვით, რომლებიც დამოკიდებულია აქტანტურ დერივაციაზე (და კონკრეტულ ენაში გავრცელებულ სინტაქსურ-დერივაციულ ტიპებზე); როგორი შეზღუდვები დასტურ-

¹⁴⁸ ექსპერიენცერიანი მაგალითები მცირეა და ხშირ შემთხვევაში სააეჭვო.

¹⁴⁹ არსებობს ენათა ნაწილი, რომლებშიც მკვლევრები საერთოდ არ გამოყოფენ ამგვარ ტიპს. ვფიქრობთ, გადასახედი და გადასასინჯია ეს დებულება კონკრეტული ენების მიხედვით.

დება: რამდენად კომბინირებენ ამოსავალი კონსტრუქციები აქტანტურ-დერივაციულ საშუალებებთან;

3. ფლაგირებისა და ინდექსირების მიმართება ვალენტობისა და გარდამავლობის ტიპებთან: კომბინაციები, დადასტურებული და თეორიულად შესაძლებელი ვარიანტები (რა თქმა უნდა, მ. ჰასპელმათის მარკირების ტიპოლოგიის მიხედვით); მ. ჰასპელმათის განზოგადების (resp. გენერალიზაციის) თანახმად (ჰასპელმათი 2005: 7), პარტიციპანტა მარკირება სახელურ ფრაზაში (resp. ფლაგირება) გარდამავალი ზმნის მიხედვით არ უჩვენებს სწორხაზოვან ტენდენციას, ხოლო სამვალენტო ზმნები (resp. ორმაგად გარდამავალი) ინდირექტიულობისკენ ტენდენციას ავლენენ (შუმერულიც, ამ მხრივ, არ ქმნის გამონაკლისს: ინდირექტიული წყობისა; T გამოიხატება აბსოლუტიური ბრუნვით, როგორც ორვალენტო ზმნის P). პარტიციპანტა ზმნაში მარკირების (resp. ინდექსირება) თანახმად, ტენდენციას იჩენს აკუზატიურობისკენ (ორვალენტო ზმნები), ხოლო სამვალენტო ზმნები არ უჩვენებენ მკაცრს ტენდენციას. შუმერულში (იხ. ქვეთავი 2.5) ხლეჩილი ერგატიულობაა წარმოდგენილი, ამიტომ ჰასპელმათისეულ ამ განზოგადებას შუმერული ზმნა ნაწილობრივ აკმაყოფილებს, რადგანაც (იმპერფექტივი და კილოს ზოგიერთი ფორმა უჩვენებს ნომინატიურ-აკუზატიურ წყობას), ხოლო სამვალენტოში წარმოდგენილია შერეული ინდირექტიულ-სამწევრა წყობა. სამომავლო კვლევისათვის საინტერესო იქნება ძველი ახლო აღმოსავლეთის არეალის სხვადასხვა ენის კვლევა და ანალიზი სინტაქსურ წყობათა მიხედვით (როგორც ფლაგირებაზე, ასევე ინდექსირებაზე დაყრდნობით): ტენდენციებისა და გამონაკლისების გამოვლენა;
4. განსაკუთრებით ორვალენტო გარდაუვალი ზმნებზეა ყურადღება გასამახვილებელი. ამგვარი კონსტრუქციის ქვეტიპები მხოლოდ ჰიპოთეზური სახით შეიძლება წარმოვადგინოთ რამდენიმე ენის მაგალითზე (ბარათაშვილი 2016) და ასევე ჰიპოთეზურად შეიძლება დავადგინოთ რამდენიმე უნივერსალია, რომელთაც აუცილებლად ესაჭიროებათ ემპირიული გადამოწმება. მათ შორის, ყველაზე მეტად ლოგიკურია დედუქციურ უნივერსალიათა (definitional) თვალსაზრისით, მაგრამ აუცილებლად ინდუქციურად (resp. ემპირიულად) უნდა გადა-

მოწმდეს: თუ ენაში დასტურდება ვალენტობის მკვლელები სინტაქსური საშუალება (resp. აქტანტური დერივაცია) პროტოტიპური სამვალენტოანი ზმნები (resp. ორ-მაგად გარდამავალი), მაშინ ამ ენაში აუცილებლად იქნება წარმოდგენილი გარდაუვალი ორვალენტოანი ზმნა (ბარათაშვილი 2016: 58), რომელიც შუმერულში ნამდვილად დასტურდება (იხ. ქვეთავი 5.3.4), მაგრამ, მაგ., ისეთი გამორჩეული გრამატიკა როგორცაა მ. ჰასპელმათის „ლეზგიურის გრამატიკა“ (ჰასპელმათი 1993), არ განიხილება ამგვარი სინტაქსური ალტერნაცია სამვალენტოანი ზმნებთან მიმართებით (მიუხედავად იმისა, რომ ლეზგიურში დასტურდება პროტოტიპური სამვალენტოანი ზმნები და ვალენტობის მკვლელები აქტანტური დერივაცია) და მასთან დაკავშირებული შემზღვეველი წესები (ბარათაშვილი 2016: 59).

რა თქმა უნდა, ენათა შედარება ყველაზე მარტივია გრამატიკულ-სემანტიკურ პრიმიტივთა მიხედვით, მაგრამ ასევე ღირებულია მათი შესაბამისობის დადგენა სემანტიკურ როლებსა და სინტაქსურ ფუნქციებთან: გამოსარკვევია, რამდენად შეიძლება ტიპოლოგიის განვითარების ამ ეტაპზე უნივერსალიათა დადგენა ამგვარი მიმართებების მიხედვით (რომლებიც განვიხილეთ V თავში).

ტიპოლოგიურად ღირებული უნდა იყოს ქართულ-შუმერული ტიპოლოგიური¹⁵⁰ პარალელების დაძებნა (მ. იოსიკავასეული დაკავშირების მიხედვით). ნაშრომში ძირითადად ყურადღება გამახვილებულია სინტაქსურ ალტერნაციებზე. სამომავლო კვლევა გულისხმობს, სხვა სინტაქსურ საკითხებშიც და სხვა ენობრივ დონეებზეც ტიპოლოგიური მსგავსებების მოძიებას.

ფლექსიურობა-დერივაციულობის და, ზოგადად, გრამატიკული კატეგორიების გამოყოფის თვალსაზრისით ორაზროვან შემთხვევას წარმოადგენს სივრცობრივი პრეფიქსები. საინტერესო მაგალითია იმისა, რომ არაცალსახა თუ არაპროტოტიპურ შემთხვევებში როგორ შეიძლება გადაიჭრას ფლექსიურობა-დერივაციულობა, როგორ შეიძლება დაიყოს კრიტერიუმები სუსტ და ძლიერ კრიტერიუმებად და მსგავსი სინტაქსური მახასიათებლების მქონე პრეფიქსები როგორ შეიძლება განაწილდნენ სხვადასხვა გრამატიკულ კატეგორიაში.

¹⁵⁰ რა თქმა უნდა, ამგვარი მსგავსებიდან არ გამომდინარეობს შუმერულისა და ქართული ენობრივი ნათესაობა.

ზოგადად, კონკრეტული ენის მთლიანად ტიპოლოგიური თვალსაზრისით განხილვა და მასალის გამოყენება თეორიისთვის გულისხმობს, რომ ამა თუ იმ ენაში უნდა გამოვავლინოთ სპეციფიკური და ზოგადი მახასიათებლებიც და შემდეგ უკვე უნდა ვნახოთ ამ მონაცემთა ღირებულება კონკრეტული თეორიისათვის: რამდენად ჯდება თეორიულ კანონზომიერებაში და რამდენად არღვევს ამ შემთხვევებს. ამჯერად ჩვენი მიზანი იყო გარდამავლობისა და ვალენტობის შესწავლა შუმერულ ენაში. ერთი მხრივ, თეორიის გადამოწმება კონკრეტული ენის მასალაზე და, მეორე მხრივ, ამ აღწერის გამოყენება ტიპოლოგიის შესავსებად და სამომავლო ჰიპოთეზების ჩამოსაყალიბებლად უნივერსალიათა სახით.

ბიბლიოგრაფია

1. აგელი, ფიშერი 2010: Ágel, Vilmos, & Fischer, Klaus. Dependency Grammar and Valency Theory. In *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis. Oxford Handbooks in Linguistics*. Oxford: Oxford University Press
2. ალექსევი 1998: . . . : . . . : «Academia»
3. ბარათაშვილი 2015: ბარათაშვილი ზურაბ. ქცევის კატეგორიის გრამატიკული მნიშვნელობები ქართულში. *ტიპოლოგიური ძიებანი*, № 7. ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, გ. წერეთლის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი. თბილისი: გამომცემლობა „ქართული აკადემიური წიგნი“
4. ბარათაშვილი 2016: Baratashvili, Zurab. Bivalent Intransitive Predicates in Georgian (with some indication to Northern Caucasian languages – Abkhaz and Lezgian). MA dissertation. SOAS, University of London
5. ბარათაშვილი 2017: ბარათაშვილი ზურაბ. ქცევის გრამატიკული კატეგორია ქართულში და „საუღლებელი პრეფიქსები“ შუმერულში: შეპირისპირებითი ანალიზი. *ქართველოლოგი*, 27. თბილისი: ქართველოლოგიური სკოლის ცენტრი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი (ქართულად და ინგლისურად)
<http://kartvelologi.tsu.ge/public/ge/arqive/17/2>
6. ბეიკერი 2010: Baker, Mark C. Formal Generative Typology. In *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*. Edited by Bernd Heine and Heiko Narrog. Oxford: Oxford University Press
7. ბიკელი 2011: Bickel, Balthasar. Grammatical Relations Typology. In *The Oxford Handbook of Linguistic Typology*. Edited by Jae Jung Song. Oxford Handbooks in Linguistics. Oxford: Oxford University Press
8. ბლევი, კანინგემი, ებელინგი, ფლიუკიგერ-ჰოუკერი, რობსონი, ტეილორი, ზოიომი 1998-2006: Black, J.A., Cunningham, G., Ebeling, J., Flückiger-Hawker, E., Robson, E., Taylor, J., and Zólyomi, G., *The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature* (<http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/>), Oxford 1998–2006
9. ბრესნანი, ასუდეჰი, ტოივონენი, ვებსლერი 2016: Bresnan, Joan, Asudeh, Ash, Toivonen, Ida, & Wechsler, Stephen. *Lexical-Functional Grammar*. Second Edition. Blackwell Textbooks in Linguistics. Wiley Blackwell
10. დალრიმპლი 2001: Dalrymple, Mary. 2001. *Lexical Functional Grammar*. Syntax and Semantix. Volume 34. San Diego/London: Academic Press

26. ვანსტიფჰაუტი 1985: Vanstiphout, Herman L. J. On the verbal prefix /i/ in standard Sumerian. *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale*, Vol. 79, No. 1
27. ვიზიროვა, კანევა, კოზლოვა 2010: , ,
 : ,
 , «Academia»,
28. ვუდსი 2008: Woods, Christopher. *The Grammar of Perspective: The Sumerian Conjugation Prefixes as a System of Voice*. Leiden – Boston: Brill
29. ზოლომი 1993ა: Zólyomi, Gábor. Syntactic Ergativity in Sumerian: From the Perspective of Philippine-type Voice System. *Sumerian Grammar Discussion Group*. Fourth Meeting
30. ზოლომი 1993ბ: Zólyomi, Gábor. *Voice and Topicalization in Sumerian*. Bölcsészdoktori disszertáció, Budapest
31. ზოლომი 1999: Zólyomi, Gábor. Directive infix and oblique object in Sumerian: An account of the history of their relationship. *Orientalia*. Nova Series, Vol. 68, No. 3
32. ზოლომი 2013: Zólyomi, Gábor. The co-occurrences of the dimensional verbal prefixes in Sumerian (Internet publication)
33. ზოლომი 2017: Zólyomi, Gábor. *An Introduction to the Grammar of Sumerian*, with the collaboration of Szilvia Jáka-Sövegjártó and Melinda Hagymássy. Eötvös Loránd University, Budapest: Eötvös University Press
34. თომსენი 1984: Thomsen, Marie-Louise. *The Sumerian Language: An Introduction to its History and Grammatical Structure*. 3rd edition, Mesopotamia: Copenhagen Studies in Assyriology, Volume 10, Copenhagen: Akademisk Forlag [reprint 2001]
35. იაგერსმა 2010: Jagersma, Abraham Hendrik. *A Descriptive Grammar of Sumerian*. Ph. D. Dissertation. Leiden
36. იობიკავა 1993ა: Yoshikawa, Mamoru. The *Marû* and *am u* Aspects in the Sumerian Verbal System. *Acta Sumerologica*. Supplementary Series, Vol. 1. Hiroshima: The Middle Eastern Center in Japan
37. იობიკავა 1993ბ: Yoshikawa, Mamoru. The Sumerian Verbal Prefixes mu-, ï- and Topicality. *Acta Sumerologica*, Supplementary Series, Vol. 1, Hiroshima: The Middle Eastern Center in Japan
38. იობიკავა 1993გ Yoshikawa, Mamoru. Sumerian ventive and Inetive. *Acta Sumerologica*, Supplementary Series, Vol. 1. Hiroshima: The Middle Eastern Center in Japan
39. იობიკავა 1993დ: Yoshikawa, Mamoru. The Sumerian Verbal Prefix al-. *Acta Sumerologica*, Supplementary Series, Vol. 1. Hiroshima: The Middle Eastern Center in Japan
40. იობიკავა 1993ე: Yoshikawa, Mamoru. The Valency-Change System in the Sumerian Verbal Prefixes, *Acta Sumerologica*, Supplementary Series, Vol. 1. Hiroshima: The Middle Eastern Center in Japan

41. კანევა 1996: « ».
42. კარაჰაში 2008: Karahashi, Fumi. Argument Structure of Sumerian Verbs I: Causative Alternation. *Chuo University Kiyo* 53
43. კარაჰაში 2009: Karahashi, Fumi. Argument Structure of Sumerian Verbs: Causative Alternation. *KASKAL*, Rivista di storia, ambienti e culture del Vicino Oriente Antico, volume 6
44. კარაჰაში 2010: Karahashi, Fumi. Argument Structure of Sumerian Verbs II: The Transitive-Ditransitive Alternation. in L. Kogan et al. (eds.), *Language in the Ancient Near East. Proceedings of the 53e Rencontre Assyriologique Internationale*, Vol. 1/2, Winona Lake
45. კობრიკი, პლუნგიანი 2009 [2016]: : (.). : « »», URSS
46. კინანი, კომრი 1977: Keenan, Edward L., & Comrie, Bernard. Noun Phrase Accessibility and Universal Grammar. *Linguistic Inquiry*. Vol. 8, No. 1, Winter
47. კიტილა 2011: Kitillä, Seppo. Transitivity Typology. In *The Oxford Handbook of Linguistic Typology*. Edited by Jae Jung Song. Oxford Handbooks in Linguistics. Oxford: Oxford University Press
48. კლაიმანი 1991: Klaiman, M. H.. *Grammatical Voice*. Cambridge Studies in Linguistics 59. Cambridge: Cambridge University Press
49. კომრი 1978: Comrie, Bernard. Ergativity. *Syntactic Typology: Studies in the Phenomenology of Language*. Edited by Winfred P. Lehmann. Sussex: The Harvester Press Limited
50. კომრი 1989: Comrie, Bernard. *Language Universals and Linguistic Typology: Syntax and Morphology*. Second Edition. Oxford UK and Cambridge USA: Blackwell Publishers
51. კროეგერი 2004: Kroeger, Paul R. *Analyzing Syntax: A Lexical-Functional Approach*. Cambridge: Cambridge University Press
52. კროფტი 2003: Croft, William. *Typology and Universals*. Second Edition. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press
53. კულიკოვი 2011: Kulikov, Leonid. 2011. Voice Typology. *The Oxford Handbook of Linguistic Typology*. Oxford: Oxford University Press
54. ლაზარი 1998: Lazard, Gilbert. *Actancy*. Empirical Approaches to Language Typology. Editors Georg Bossong, Bernard Comrie. Berlin/New York: Mouton de Gruyter
55. ლაკროი 2010: Lacroix, René. Benefactives in Laz. In *Benefactives and Malefactives: Typological perspectives and Case Studies*. Typological Studies in Language 92. Edited by Fernando Zúniga and Seppo Kitillä. Amsterdam/Philadelphia John Benjamins Publishing Company

56. მალჩუკოვი, ჰასპელმათი, კომრი 2010: Malchukov, Andrej, Haspelmath, Martin, & Comrie, Bernard. 2010. Ditransitive Construction: A typological Overview. In *Studies in Ditransitive Constructions: A Comparative Handbook*. Andrej Malchukov, Martin Haspelmath, Bernard Comrie (Eds.). Berlin/New York: Mouton De Gruyter
57. მელჩუკი 1998: Mel' uk, Igor. 1998. Ditransitive Constructions: A Typological Overview. In: «*Wiener Slawistischer Almanach*, Sonderband 38/2
58. მელჩუკი 2006: Mel' uk, Igor. *Aspects of the Theory of Morphology*. Trends in Linguistics: Studies and Monographs 146. Berlin/New York: Mouton de Gruyter
59. მელჩუკი 2014: Mel' uk, Igor. Syntactic Subject: Syntactic Relations, Once Again. In *Language. Constants. Variables*. To the Memory of Alexander Kibrik. Saint Petersburg: Publishing House "Aleteia"
60. მიულერი 2015: Müller, Stefan. *Grammatical Theory: from Transformational Grammar to Constraint-based Approaches*. Textbooks in Language Sciences 1. Berlin: Language Science Press
61. მიხალოვსკი 1980: Michalowski, Piotr. Sumerian as an Ergative Language, I. *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 32, No. 2, April
62. ნესი 2007: Næss, Åshild. *Prototypical Transitivity*. Typological Studies in Language, volume 72. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company
63. ონიში 2001: Onishi, Masayuki. Non-canonically marked subjects and objects: Parameters and properties. In *Non-canonical Marking of Subjects and Objects*. Edited by Alexandra Y. Aikhenvald, R. M. W. Dixon, Masayuki Onishi. Typological Studies in Languages, volume 46. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company
64. პალმერი 1994: Palmer, Frank Robert. *Grammatical roles and Relations*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press
65. სივილი 1973: Civil, Miguel. The Sumerian Writing System: Some Problems. *Orientalia*, Nova Series, Vol. 42 (1973)
66. სმიტი 2010: Smith, Eric J. M. *Query-based Annotation and the Sumerian Verbal Prefixes*. A thesis submitted in conformity with the requirements for the degree of Doctor of Philosophy. University of Toronto
67. სნედონი 1996: Sneddon, James Neil. *Indonesian: a Comprehensive Grammar*. London/New York: Routledge
68. სონგი 2001: Song, Jae Jung. *Linguistic Typology: Morphology and Syntax*. Longman Linguistic Library. Edinburgh: Pearson Education Limited
69. ტენიერი 1988: Tenenier, C. 1988. «*...*». : «*...*»

85. ჰიუიტი 1979: Hewitt, Brian George (in collaboration with Z. K. Khiba). *Abkhaz*. *Lingua Descriptive Studies*. Vol. 2. Amsterdam: North-Holland Publishing Company
86. ჰიუიტი 1995: Hewitt, B. George. Georgian—ergative, active, or what? In *Subject, Voice and Ergativity*. Edited by David C. Bennett, Theodora Bynon, B. George Hewitt. London: School of Oriental and African Studies, University of London
87. ჰოპერი, თომპსონი 1980: Hopper, Paul J., Thompson, Sandra A. Transitivity in Grammar and Discourse. *Language*, Vol. 56, No. 2, June
88. ჰუბერი 1996: Huber, Christian. Some Notes on Transitivity, Verb Types, and Case with Pronouns in Sumerian. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, Vol. 86, Festschrift für Hans Hirsch zum 65. Geburtstag gewidmet von seinen Freunden, Kollegen und Schülern

სამადლობელი

მინდა მადლობა გადავუხადო ჩემს მასწავლებლებსა და უფროს კოლეგებს დისერტაციაზე მუშაობისას აღმოჩენილი დახმარებისა და მხარდაჭერისათვის; რჩევებისა და სასარგებლო შენიშვნებისათვის კონკრეტული საკითხების განხილვისას; სახელდობრ, ჩემს ხელმძღვანელებს აკად. თამაზ გამყრელიძესა და ემერიტუს პროფესორს ჯემალ შარაშენიძეს დახმარებისა და ზოგადი თუ კონკრეტული საკითხების განხილვისას ფასდაუდებელი რჩევებისა და მითითებებისათვის; მადლობას ვუხდის პროფ. მარტინ ჰასპელმათს, პროფ. ნიკოლას ევანსს, პროფ. პიტერ ოსტინს, აკად. ავთანდილ არაბულს, ასოც. პროფ. რუსუდან ასათიანს, სარა დოპიერალას; მადლობას ვუხდის ოპონენტებს (ასოც. პროფ. ეთერ სოსელია, ემერიტუსი პროფესორი ზურაბ კიკნაძე), დოქტორანტურის კოლოკვიუმისა (ასოც. პროფ. მარინე ივანიშვილი) და სემინარის (პროფ. მარიკა ჯიქია) რეცენზენტებს.

განსაკუთრებული და უგულწრფელესი მადლიერება მინდა გამოვუცხადო ჩემს სერიოზულსა თუ მიაშიტურ შეკითხვებზე დრ. აბრაამ იაგერსმას დაუცხრომელი და დაუღალავი პასუხებისათვის; მადლობას ვუხდის ჩემი შეკითხვების უდიდესი მოთმინებით მოსმენისა თუ წაკითხვისათვის.

რაც შეეხება შედეგებს, რა თქმა უნდა, მხოლოდ მე ვარ პასუხისმგებელი მათზე, რადგანაც ჩემი მასწავლებლებისა და უფროსი კოლეგების ყველა შეხედულებას ყოველთვის არ/ვერ ვიზიარებდი.

Acknowledgement

I would like to express my gratitude to my teachers and older colleagues for helping and supporting to write this Ph. D. dissertation; advising and giving me useful comments for the particular problem. Namely, I thank my supervisors acad. Thomas V. Gamkrelidze and emeritus professor Jemal Sharashenidze for their invaluable help and discussing particular problems; I thank prof. Martin Haspelmath, prof. Nicholas Evans, and prof. Peter Austin, acad. Avtandil Arabuli, associate professor Rusudan Asatiani, Sarah Dopierala. Thanks to my reviewers for the doctoral thesis (associate professor Ether Soselia, emeritus professor Zurab Kiknadze), for the doctoral colloquia (associate professor Marine Ivanishvili) and for the doctoral seminar (prof. Marika Jikia).

I would like to offer my special thanks and the sincerest appreciation to Dr. Abraham Jagersma for his diligent and fatigueless answers to my both serious and naïve questions. I thank him for listening and reading my questions with preterhuman patience.

Of course, Only I take the responsibility for the results and it does not mean that I shared all the ideas of my teachers and senior colleagues.